arkzin®

IZLAZI SVAKOG DRUGOG PETKA
ISSN 1330-4011
MEGAZIN ANTIRATNE KAMPANJE HRVATSKE br. 27, 25.11.'94. god. IV, cijena 800 lipa, 150 SIT, 4 DEM

EXLUZIVNO: Poskupio nam tisak!!!

INTERVJUI
zvonimir berković
nenad čanak
mira ljubić lorger

reportaže iz tuzle i sarajeva

neprijatelji i dinamo

smijeh u hrvata

TRENDOVI: eko-terorizam!

SPECIJALNI PRILOG

what's the frequency kenneth anger

Ice T & Public Enemy

SADRŽAJ

Ledeno lice sa naslovnice uslikao Nino Šolić

мој стриц Јова је слагао слова па су хтели да слажем и ја. ја сам свитања чекао нова негде између звезда и сна...

IMPRESSUM
arkzin

arkzin d.o.o. Republike Austrije 23/I, Zagreb

Broj 27
Zagreb, 25. studenoga 1994.
Cijena: 800 lipa
Izdavač: Arkzin d.o.o. Republike Austrije 23/I, Zagreb, tel/fax (041) 57 19 11
E-mail: arkzin_zg@zamir-zg.ztn.zer.de
Glavna i odgovorna: Vesna Janković
Njen zamjenik: Boris Rašeta
Ilustratori: Veljko Danilović & Karo
Fotografije: **ark**photo, Nino Šolić
Grafička redakcija: Dejan Kršić, Rutta d.d.
Redakcija: Boris Buden, Milivoj Đilas, Aidan Fenten, Toni Gabrić, Miroslav Horvat, Dejan Kršić, Igor Marković, Božo Matić, Davor Jambor (Duhovni zov), Jo van der Spek, Tatjana Tagirov, Boris Trupčević
Tajnica: Jasna Kokot
Transport&TD: Ilse Danckers
Photoshopping by Mak!!!
Tisak: Hrvatska tiskara, Slavonska avenija 4
Glavni distributer: Tisak, Zagreb
Mišljenjem Ministarstva kulture i prosvjete Republike Hrvatske, Arkzin je oslobođen plaćanja poreza na promet.

POLUGODIŠNJA PRETPLATA: 20 DEM u protuvrijednosti HRK po tečaju NBH na dan plaćanja. Za Evropu 50 DM, Australiju i SAD 50$.
Uplate na žiro-račun ARKZIN d.o.o. broj 30101-603-28437.
Devizni račun kod Varaždinske banke 34800-620-16, ARKZIN d.o.o. 2500-71-0816396
NE ZABORAVITE POSLATI KOPIJU UPLATNICU SA SVOJOM ČITKO ISPISANOM ADRESOM!!!

CIJENA OGLASNOG PROSTORA:
1/1 stranica 1000 DM, 1/2 stranice 500 DM, 1/3 str 300 DM, 1/4 stranice 250 DM. Plaćanje u protuvrijednosti HRK po srednjem tečaju NBH na dan uplate.

Bez obzira na razliku između Pinochetove vojne diktature u Čileu i gotovo polastoljetne vladavine komunizma u nas, iskustvo totalitarizma upućuje posvuda na sličnu problematiku. Ljudski materijal u pravilu je preslab da bi se u masovnijem vidu izbjegla suradnja s diktatorskim režimima. Naivna pripovijest o šačici pokvarenih uzurpatora na jednoj strani i slobodarskim narodnim masama sapetim u okove tiranije na drugoj, više nije ni za dječje uši. Tamo gdje se ona još kolportira i sama je tek simptom aktualnog totalitarizma

Tko je hrabriji, muškarci ili žene? Ovo pitanje nije nikakva isforsirana provokacija koja prijeti trivijalizacijom odnosa među spolovima. Naprotiv, ono nas neposredno dovodi do onih temeljnih problema koji odlučujuće obilježavaju društveni život i povijesni trenutak Hrvatske. To vrijedi pogotovo danas kada rat i povijesni prevrat prožimaju sve sfere hrvatskog društva. Pod tim okolnostima nastaje naime vrlo uvjerljiva iluzija da su društvene uloge muškarca i žene raspodijeljene na najprirodniji mogući način. Dok on u buci i bijesu politike i rata proizvodi povijest, ona mu pruža logističku podršku iz pozadine. U prvom planu potentni mužjak, u monumentalnoj pozi heroja domovine, ogrnut tek presvetom nacionalnom zastavom i okićen svim znakovima nasiljem izborene nacionalne slobode i neprikosnovene političke moći, a otraga, u polumraku ona koja riflja njegove krvave gaće tek povremeno podižući zaljubljeni pogled pun udivljenja i beskonačne odanosti.

Krah tvrdih, muških fantazija

Činjenica da je ova slika uslijed zamora ljudskog materijala i opće bezizlaznosti u znatnoj mjeri izblijedila ne mijenja mnogo na stvari. Siže je ostao isti i još uvijek je jednako prepoznatljiv. Kad je o spolovima riječ u nas se jako dobro zna komu je što činiti, a još bolje koje se granice ni za živu glavu ne smiju prelaziti. Iznimke, one žene u prvim redovima političke borbe i domovinskog rata, tek su maskote, ukrasne lutkice u samorazumljivom sivilu muškog svijeta, iznimke koje potvrđuju neprikosnovenu vladavinu muškog pravila. Iznimkama druge strane, muškarcima koji odstupaju od društveno najpoželjnije uloge junačkog borca za nacionalnu stvar preostaje pak na javnoj sceni uloga zagovornika civilnog društva odnosno njegovih vrijednosti kao što su ljudska prava, nenasilje, tolerancija, jednakost spolova itd., dakle djelovanje na području na kojem se u tradicionalnom smislu može dokazati sve samo ne muškost, području naime onih interesa koje hrvatska većina danas drži još uvijek bizarnima, nedostojnima pravog muškog angažmana te stoga područja prepuštenoga dezerterima sveka vrste, slabićima, pederima, ukratko ženskome svijetu kao takvom.

Ova statična slika hrvatskog društva u kojoj su uloge muškarca i žene jednom zauvijek unaprijed zadane te se doimlju naprosto prirodnima ozbiljno će se međutim zaljuljati ako malo bolje razmotrimo povijesni kontekst unutar kojeg se situirala naša stvarnost. Tko se oslobodio megalomanske fantazije kako je sudbina Hrvatske nešto jedinstveno na svijetu, nešto što je shvatljivo samo nama Hrvatima u ekstazi navlastitog nacionalnog osjećaja i što bjelosvjetski ignoranti nikada neće moći ni približno dokučiti, taj zna da će prije ili kasnije na mjesto ovog samoskrivljenog autizma morati stupiti racionalno komuniciranje sa svijetom. To prije svega znači da će se specifično hrvatska situacija jednom morati izraziti kao dio globalnih povijesnih procesa. Nacionalistička ideologija, postkomunizam, iskustvo totalitarizma, kob rata, sve to nije samo hrvatsko. No ta usporedba iskustava mogla bi ponekad dovesti i do neočekivanih spoznaja.

Mračna strana Panteona

Uzmimo jedan primjer. Od pada Berlinskog zida naovamo u ponovo ujedinjenoj Njemačkoj traje proces razračunavanja sa totalitarnom prošlošću bivše Istočne Njemačke. U središtu zanimanja javnosti je na prvom mjestu suradnja s tajnom službom bivšeg DDR-a. Ispostavilo se da je potkazivanje u istočnonjemačkom socijalizmu bilo masovna pojava i da se sistem mogao oslanjati ne samo na bezbroj anonimnih doušnika, nego i na najuglednija imena iz, recimo, kulture i umjetnosti. Činjenica da se na popisu suradnika *Stasia* (istočnonjemačke tajne policije) našla i **Christa Wolf**, jedno od najpoznatijih imena današnje njemačke književnosti, za mnoge je predstavljala šok i teško razočaranje. Slučaj poznatog književnog kritičara i ujedno zvijezde televizijskih kulturnih programa, Marcela Reich-Ranickog, za kojeg se nedavno otkrilo kako je radio za poljsku obavještajnu službu na neki je način dotjerao problem do paroksizma. Postavilo se napokon pitanje, zašto svi ti ljudi sami nisu blagovremeno progovorili o tim sjenovitim stranama svoje prošlosti, nego su čekali da se u javnosti pojave dokumenti koji ih upravo dvostruko optužuju - ne samo za dokazanu suradnju s tajnim policijama, nego i za prikrivanje te svoje djelatnosti - i tako im tovare na leđa moralni teret veći no što bi ga stvarno i morali podnijeti. Uvijek iznova se naime ispostavlja kako je realna težina njihove suradnje s obavještajnim službama zapravo zanemariva. Uglavnom su bili sitni špicli koji svojim potkazivanjem nisu nanijeli mnogo štete drugim ljudima, neka vrsta sistemskih doušnika čija je suradnja bila više automatske naravi, nešto otprilike kao članstvo u pionirima ili slično. Zapravo, ono najgore u svim tim pričama jest upravo naknadno prešućivanje, grijeh nesumjerljivo teže iskupiv u današnjoj njemačkoj javnosti od puke suradnje s komunističkim službama državne sigurnosti. Ukratko, riječ je tu o fenomenu kojeg ta njemačka javnost uzima ozbiljno, govori o njemu i pokušava ga na najbolji način shvatiti, koristeći se znanjima svakovrsnih stručnjaka, od povijesničara pa do psihoanalitičara.

Prošlost našega pakla

U nas se javnost ne bavi tim stvarima. Izuzimajući slučaj jednog medijskog ekscesa kada je javna optužba za navodnu suradnju sa službom državne bezbjednosti bivše Jugoslavije na najprimitivniji način iskorištena u tekućim političkim obračunima, u nas izgleda kao da tog problema uopće nema. Kao da smo izašli iz najstabilnije demokracije u kojoj su ljudi uživali nedodirljive slobode koje nikakve tajne službe nisu mogle ograničiti. Ono što se u

Cementiranje totalitarizma

hrvatsku šutnju!

Njemačkoj predbacuje pojedincima - ne toliko činjenica da su nekada radili za tajne službe totalitarnih država, nego upravo to da danas tu činjenicu prešućuju - moglo bi se u nas predbaciti čitavom društvu. Kolektivna amnezija međutim čini se da je tek simptom koji upućuje na daleko ozbiljnije društvene anomalije.

Postoje međutim i drugačija iskustva. "Pakao", naslov je autobiografije jedne žene koja je u razdoblju Pinochetove vojne diktature radila za *Dinu*, čileansku tajnu službu. **Luz Arce**, kako joj je ime, bila je do vojnog puča 1973. aktivistica Allendeove socijalističke stranke. Kretala se u samim vrhovima partijske organizacije i pripadala je GAP-u, grupi osobnih prijatelja **Salvadora Allendea**. Nakon puča prelazi u ilegalu, ali je ožujka 1974. hapse. Izložena je svim vrstama torture, premlaćivanjima, elektro šokovima, stalnim silovanjima, agenti *Dine* pucaju u nju, prostrijeljuju joj nogu, muče je glađu i žeđu te naposljetku ucjenama i prijetnjama u vezi s obitelji. Napokon ona, zajedno s bratom, popušta i počinje odavati drugove. Isprva tek poneke, one najmanje važne, da bi uskoro kružila u autu s oficirima tajne službe ulicama Santiaga u lovu na ilegalne suradnike čileanske ljevice. S vremenom njena suradnja poprima sve aktivnije oblike, ona postaje agent tajne službe pod imenom "Jaguar" i stječe status oficira. Na njenoj savjesti mnogo je mučenih, ubijenih i onih za koje se do danas ne zna gdje su. Nakon godina kolaboracije **Luz Arce** početkom devedesetih progovara pred "Nacionalnom komisijom za istinu i izmirenje" i kao svjedok pojavljuje se u više od šezdeset sudskih postupaka. O njenom slučaju u Njemačkoj je snimljen dokumentarni film, a uskoro se pojavila i spomenuta autobiografija. Na kraju svoje priče **Luz Arce** zaključuje "Iz vlastitog iskustva znam da je iluzija o povlačenju crte ispod prošlosti i nekom novom početku neostvariva i da zavjera šutnje čiji je cilj anuliranje i egzorciranje doživljenog užasa samo hrani konflikte i *ressentimente*. Tek prorada sjećanja, koliko god bila žalosna, može egzorcirati taj pakao i stvoriti uvjete za istinsko izmirenje. Društvo mora ponovo naći put ka samome sebi i pogledati u oči svojoj istini kako bi moglo u prošlosti ostaviti ono što ondje i pripada te graditi budućnost oslobođenu zaborava i laži".

Pakao naše prošlosti

Bez obzira na razliku između Pinochetove vojne diktature u Čileu i gotovo polastoljetne vladavine komunizma u nas, iskustvo totalitarizma upućuje posvuda na očigledno sličnu problematiku. Ljudski materijal u pravilu je preslab da bi se u masovnijem vidu izbjegla suradnja s diktatorskim režimima i aktivno služenje njihovim najnehumanijim ciljevima. Samo bi natčovjek bio apsolutno siguran od kolaboracije. Naivna pripovijest o šačici pokvarenih uzorpatora na jednoj strani i slobodarskim narodnim masama sapetim u okove tiranije na drugoj, više nije ni za dječje uši. Tamo gdje se ona još kolportira i sama je tek simptom aktualnog totalitarizma. Hrvatska iluzija, da su fašistički i komunističkim totalitarizam strano tijelo na zdravoj hrvatskoj narodnoj jezgri i da je napokon ostvarena vladavina narodne volje automatski i izmirenje sa zlima prošlosti i ujedno iskorak u demokratsku budućnost ima samo jednu svrhu - potiskivanje istine totalitarizma, a time onda i njegovu reprodukciju. Pouka koja iz njemačkih i čileanskih iskustava pogađa hrvatsku situaciju jednostavna je: nikakav drugi put ne vodi iz totalitarne prošlosti u demokratsku budućnost osim puta artikuliranog sjećanja. Hrvatska šutnja traje međutim i dalje. Upravo na njoj se danas gradi aktualna hrvatska nesreća, kao nesreća prisilnog ponavljanja istoga - totalitarizma.

Čileanska priča Luz Arce međutim skriva još jedan poučan detalj. Od svih onih koji su surađivali sa Pinochetovom zločinačkom tajnom policijom u pravom su smislu progovorile samo žene. Samo su one imale dovoljno snage da pod punim imenom i prezimenom prihvate rizik suočenje s neprijateljskom javnošću koja je u njima vidjela izdajice i zločince, suočenja s prijetnjama bivših kolega agenata i naposljetku sa vlastitom krivicom od koje se nikamo više nije moglo pobjeći. Samo su te žene bile dovoljno hrabre da iskustvo svoje osobne ljudske slabosti artikuliraju u koherentnu priču o sebi i svome vremenu koja je postala neizostavni dio kolektivnog iskustva cijelog čileanskog društva. Na taj način upravo su one napravile onaj kvantitativni iskorak koji je čileanskom društvu dao novu povijesnu perspektivu.

Pomak iz povijesnog gliba u kojem se danas zakopalo hrvatsko društvo izgleda da također neće biti moguć bez promjene tradicionalne paradigme odnosa među spolovima koja još uvijek prožima sve oblike našeg društvenog života. Nije li se težište hrabrosti kao društvenog fenomena danas pod imenom civilne kuraže već u odlučnom smislu pomaklo od muškoga ka ženskomu? I nije li naše previđanje ove promjene tek popratna pojava onog istog muškog kukavičluka koji nas je u glib doveo i koji nas u njega i dalje zakopava? Jer, tko zna, možda je upravo povijesno slijepilo ona smrtna bolest muškoga svijeta!?

Društvene uloge muškarca i žene raspodijeljene su kod nas na najprirodniji mogući način. Dok on u buci i bijesu politike i rata proizvodi povijest, ona mu pruža logističku podršku iz pozadine. U prvom planu potentni mužjak, u monumentalnoj pozi heroja domovine, ogrnut tek presvetom nacionalnom zastavom i okićen svim znakovima nasiljem izborene nacionalne slobode i neprikosnovene političke moći, a otraga, u polumraku ona koja riflja njegove krvave gaće tek povremeno podižući zaljubljeni pogled pun udivljenja i beskonačne odanosti

Piše: Boris

Blut und Buden

Zvonimir Berković

režiser & slobodni intelektualac

Razgovarao: **Bojan MUNJIN**

Zvonimir Berković, režiser suptilnog i minucioznog filmskog izraza ("Rondo", "Putovanje na mjesto nesreće", "Ljubavna pisma s predumišljajem", "Kontesa Dora") profesor na zagrebačkoj Akademiji za kazalište i film, "čovjek izvan svih struja", kolumnist - zanimljiva je osoba bogatog životnog i intelektualnog iskustva. Pomalo stidljiv. Da vidimo što će biti...

Profesore Berković, kolumne u "Globusu" su iz tjedna u tjedan vaša stalna preokupacija. Ne čini li vam se da ste "zalutali" među ljepotice i intimno rublje sa sadržajem koji nudite čitaocima?

Što znači zalutati? To znači krenuti nekim putem, pa zalutati. Mene su pozvali da pišem, ponudili su mi kolumnu i ja sam prihvatio. "Globus" i "Best" mi odgovaraju baš zato jer nisam identificiran sa listom; sa njegovom fizionomijom i porukama... Ja sam tu jedna potpuno autonomna figura. Mogu reći da mi više odgovara jedan "Globus" koji nema nekakav ideološki smjer nego list u kome bih prvo morao čitati sadržaj i vidjeti da li se s tim slažem ili ne.

Kako bi se ta vaša "rijeka riječi" mogla složiti sa činjenicom da tek ponekad napravite film postavljajući si pri tom vrlo visoke kriterije minucioznosti?

Ovo je nešto sasvim drugo...

Moja sadašnja kolumnistička djelatnost silno mi pomaže u svakodnevnom životu. Današnji život je težak i deprimantan i ja se relaksiram pišući ono što stvarno mislim. Danas bih poludio kada ne bih pisao. Film je stvaranje djela, a ne govor o svakodnevnim stvarima, mada moram reći da kada bih danas radio film (što je u ovim uvjetima gotovo nemoguće) napravio bih ga na lakši način. Svi moji filmovi imaju jednu esejističku crtu i ono što u njima možda nije dobro jest što posjeduju "nešto više" od onoga što je u njima potrebno. Danas bih bio lišen tog opterećenja.

Prisjećam se, naime, Karla Krausa koga često citirate: "Onaj koji ima nešto reći neka stupi naprijed - i šuti".

Ono što ja danas govorim nije tako značajno da bi trebalo prešutjeti.

U kolumnama ipak djelujete kao netko tko "nemoćno otkida latice" - vi koji ste toliko predani smislu, harmoniji i kompoziciji. Kako to?

Ovu moju djelatnost smatram opozitom svemu onome što je cijelom mojem psihofizičkom habitusu bitno: stvaranju forme i cjelovitog djela. Mene je kroz cijelu filmsku biografiju opterećivala opsesija formom - stvaranja savršenog djela. Imao sam strašnu potrebu da od forme napravim sadržaj. Sjetite se filma "Rondo". Glavno lice tog filma je sam rondo - muzička forma. U "Ljubavnim pismima..." do apsurda se poigravam formom. Zato se danas ovakvim pisanjem, skidanjem latica, oslobađam opsesija koje su me u životu koštale vrlo mnogo energije i vremena koje ti filmovi možda nisu zavrijedili.

Nisam siguran da bih se s tim mogao složiti...Mislite li da postoji išta uzbudljivije od savršenstva? Kakav je vaš motiv da iz tjedna u tjedan listate jedan "požutjeli album" kako sami kažete "polurealiziranih sudbina" uz svijest da to baš jest tako?

Teško je odgovoriti na vaše pitanje. Ja sam "mlad" kolumnist i još nemam pravog pregleda što sam napravio. Međutim prvi put osjećam da to što radim nekoga zanima. Više je ljudi danas pročitalo jednu moju kolumnu nego što je ikada gledalo moje filmove. Osim toga ja sam u godinama u kojima čovjek zaista lista i traži po požutjelim slikama i pronalaze sjene prošlosti. Strašno se veselim kada u svojim tekstovima spomenem nekog glumca koji je već davno umro: Strozzi, Gavella... Ako budem nastavio pisati imam osjećaj da će izroniti jedna mala "Atlantida" i da će se pojaviti jedno izgubljeno vrijeme.

"Atlantida"...!? Vaši čitatelji, međutim, žive danas. Da li je u ovome što sada govorite smisao vašeg javnog angažmana u Hrvatskoj danas koju ste u jednom tekstu definirali kao "područje stoljetno amputiranih udova" i kao "prostor trajno natopljen zlom"?

Zar sam tako rekao?

Da, profesore, u "Globusu" i u "Vijencu"...

Ne znam kako mladi čitatelji doživljavaju moje tekstove i da li u njima pronalaze hranu za sebe. Moj govor je govor starog skeptika. Ne mogu govoriti drugačije i pišem bez predumišljaja. Dugo godina sam nabijen nekim sadržajima o kojima stalno razmišljam i sada to javno iznosim.

Kažete da ste stari skeptik, pa ipak ste u jednoj kolumni napisali da ima istina od kojih se ne smije odstupiti.

Biti skeptik ne znači ne biti postojan u svojim stavovima i odgovornostima.

Što su vaše istine od kojih se ne smije odstupiti?

Postoji ogroman broj stvari za koje mogu reći... Oprostite, to je jako teško pitanje i morao bih to zapisati da ne napravim grešku u redoslijedu važnosti. Ali, hajde, pitajte me konkretno..?

Pa, naprimjer, vidim križ na zidu iza vaših leđa. Kaže Nietzsche u zadnjoj rečenici knjige "Ecce homo" - "Jesmo li se razumjeli: Dionis protiv Raspetoga." Kod vas vidim Raspetoga.

Generalno, jedino što mi pada na pamet Descartesov je citat: "Prvo je pravilo da ne prihvatim ni jednu stvar kao istinitu ukoliko sam nisam utvrdio da je takva." Moj odnos prema religiji vrlo je složen. Ne bih mogao tako lako sebe ubrojiti među vjernike. Katolički sam odgojen i to u Srbiji gdje sam rođen i gdje sam živio do svoje petnaeste godine. Cijela moja obitelj bila je natopljena katoličanstvom i ja sam u djetinjstvu upijao religiozne knjige. Kasnije se to kod mene izgubilo, a ja sam uplovio u vode stanovitog tipa agnosticizma... ali neobično cijenim religiju. Nemam dilema između Dionisa i Raspetog. U mojoj kulturi i u mojem intelektualnom svijetu Raspeti je važniji. Floubert kaže kako ga svaka religija oduševljava zbog osjećaja s kojim je ljudi stvaraju. Dionis je lektira; zgodna, fascinantna, poticajna i - strana. Ovaj križ koji vidite, našao se ovdje više iz inata u jednome vremenu kada je to bilo neoportuno. Bio je to izraz mog prkosa da ostanem što jesam i da ne podlegnem jednoj struji, a ne znak moje vjerničke aktivnosti.

Pa, kako ste živjeli sve ove godine? Napisali ste u jednom tekstu kako ste cijeli život sanjali višestranačke izbore i slobodnu Hrvatsku. Kada niste sanjali, kako ste sve te godine gledali na stvari oko sebe?

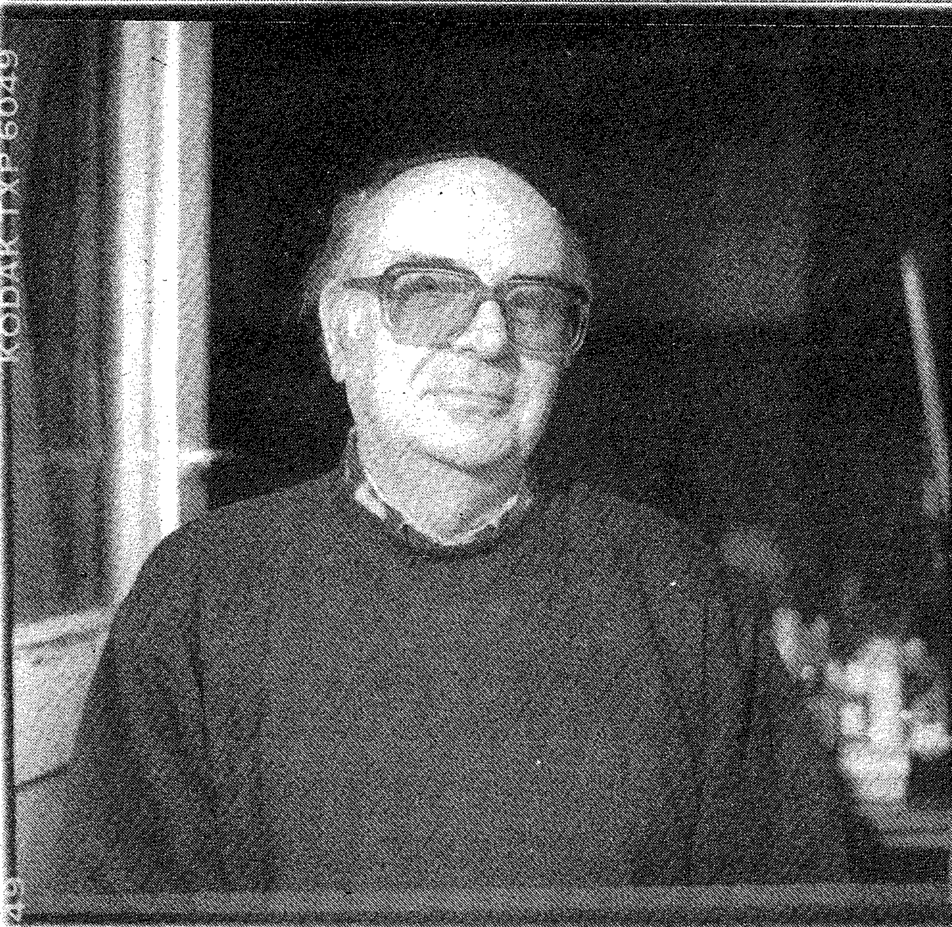

Foto: Mio VESOVIĆ [MO]

Prešućene istine postaju otrovi

"Veliku krivnju za sadašnju situaciju snosi bivši režim koji je stvorio tu fasadu "antinacionalne države" gdje su se svi problemi gurali "pod tepih". I za Srbe i za Hrvate i za sve druge narode bilo bi bolje da su mogli reći jedni drugima svoje probleme (Tito je mogao ostvariti tu šansu) nego taj život u zavaravanju kako su riješeni problemi koji to zapravo nisu"

INTERVIEW

"Čitava je opozicija moja velika žalost. Obzirom na cjelokupna iskustva naše povijesti, znam da nisam imao pravo očekivati vlast kakvu želim, ali sam se nadao da ću bar pred kraj doživjeti opoziciju kakvu sam priželjkivao"

Ja sam neupitni Hrvat. Od malih nogu, kako sam odgojen u Srbiji, shvatio sam koliko smo mi različiti svjetovi i koliko su ogromne naslage predrasuda između ova dva naroda. Kada djetinjstvo provedete u, blago rečeno, rivalskoj sredini, gdje čak ne pripadate nekoj respektabilnoj manjini, a zaštićuje vas samo najuža obitelj, to je snažno iskustvo. Bolno i korisno. Neprestano se mjerite i uspoređujete: moj tata, njihovi tate, naši nogometaši i njihovi fudbaleri... Svaki čas doživite hladan tuš. To vas za cijeli život učini imunim na nacionalnu patetiku. Steknete sposobnost da svoju kulturu ne umrtvljujete navikom i automatizmom, nego je neprestano potičete i oživljujete začudno. Uvijek sam Jugoslaviju shvaćao kao jedan loši eklekticizam. Sve "jugoslavensko" čak i onda kada je bilo najpozitivnije, najiskrenije i najplemenitije uvijek mi se činilo intelektualno neopravdanim.

To znači da se vi ne biste mogli složiti sa riječima Pape Ivana Pavla II na zagrebačkom hipodromu da "narode ovoga prostora puno više detalja spaja nego razdvaja".

Nisam tako Papu shvatio, a tako ni sebe ne shvaćam. Ovo što govorim mogu posvjedočiti možda bolje nego Papa: živio sam u Srbiji kao dječak kada su svi mitovi funkcionirali u eruptivnom stanju i odgojen sam za pluralizam. Ali pluralizam nije isto što i diletantizam eklekticizma. Jedna je stvar biti Hrvat i poštivati srpsku povijest i srpsku crkvu, a nešto sasvim drugo je vjerovati u mješavine, u hibride. Hibridi se ne reproduciraju. Kod jugoslavenstva nisam vjerovao u spojeve. Vjerujem da pojedinci i narodi mogu živjeti jedni pokraj drugih u toleranciji i međusobnom poštivanju. Papa ne zagovara nove legure već suživot.

Divim se vašoj osjetljivosti za toleranciju, ali u međuvremenu su naši narodi jedni druge nahvalili kao "genocidne", "genetski pokvarene", "bizantinski prevrtljive" i "vatikanski perfidne"..

Znate, nije fatalno kada jedna nacija optužuje u drugoj loše elemente te nacije, one slojeve kojih se i optužena nacija pomalo srami. Ali je vrlo opasno kada jedna nacija mrzi u drugoj ono što je u njoj najbolje. Nova hrvatska vlast napravila je u samom početku mnogo loših, nepopravljivih poteza prema Srbima u Hvatskoj. To danas priznaju čak i ljudi koji su te stvari i napravili. Vjerojatno nije bilo mnogo šansi za mirno rješenje, pa ipak "kirurg" nema pravo na šlampavost i loš posao bez obzira je li bolest beznadna. Mnogo puta sam doživio da Srbijanci imaju više razumijevanja za hrvatske balkance najgoreg izdanja, nego za ono što William Johnston naznačuje naslovom svoje knjige "Austrijski duh". Ili slučaj Stepinac. Kakav li je tek narod ako je njegova crkva razbojnička i genocidna? Duhovni oci su, kako znamo, ipak ljudi od zanata praštanja, milosrđa, ljubavi i blagosti, pa ako vrhovnog duhovnika te nacije proglasite istrebljivačem drugog naroda, onda u tom drugom narodu praktički više nemate partnera za razgovor.

Ako jedan nadbiskup na sudu za ratne zločine izjavi da je njegova savjest čista, onda to treba uzeti vrlo ozbiljno jer okrivljeni se tu ne obraća samo svojim neposrednim sucima nego i nekim mnogo višim instancama koje su vrlo stroge, pedantne i koje je teško prevariti. Katolička crkva u Hrvatskoj ne može tek tako raditi što ju je volja. Ona je kontrolirana od jednog autoriteta, kojemu nije svejedno što će se o postupcima Crkve misliti i za petsto godina. Ako petorica papa, u vrlo različitim vremenima, potvrde da na osuđenom nadbiskupu nema krivice, onda to naravno ne morate prihvatiti, ali vas to za dalje istaživanje bar toliko obavezuje da u njega unesete onoliko savjesti koliko je uložila i papinska istraga. Još nikada nisam sreo Srbina koji o slučaju Stepinac diskutira racionalno i koji je spreman prihvatiti suprotni rezultat - od očekivanog.

Godina 1971. je najvjerojatnije za vas bila vrlo bitna?

Danas se svi busaju u prsa da su, svjesno, a ispod žita, razbijali Jugoslaviju. Bio sam jedan od urednika "Hrvatskog tjednika" i mogu vam reći da su tada naše ambicije bile skromnije. Tražili smo maksimum unutar postojećeg. Tada sam najozbiljnije prihvaćao ideju "iskrene federacije" mada mi se uvijek činilo da je to na našim prostorima realno nemoguće. Najveći diletantizam naše prošlosti je u tome što se htjela stvoriti jedna nacija i jedna kultura na prostoru gdje ih ima više.

Na suprotnom kraju je naša verzija fašizma...

Jako bih volio da rezultat svih ovih stradanja bude razvitak duha tolerancije, dobrosusjedstva i suživota. Ono što me užasava su etnička čišćenja i ideja jedinstva nacije i tla; Hrvati ne mogu živjeti tamo gdje su Muslimani u većini, ili Muslimani i Srbi ne mogu tamo gdje su Hrvati...to po dizanje nacije na razinu isključivosti čini mi se divljaštvom i perverzijom.

Vi ste pisali o netoleranciji kao kulturnom kodeksu na ovim postorima.

Da. Meni se čini da će kad ovaj rat završi na svim stranama biti puno pametnijih ljudi nego prije. Veliku krivnju za sadašnju situaciju snosi bivši režim koji je stvorio tu fasadu "antinacionalne države" gdje su se svi problemi gurali "pod tepih". I za Srbe i za Hrvate i za sve druge narode bilo bi bolje da su mogli reći jedni drugima svoje probleme (Tito je mogao ostvariti tu šansu) nego taj život u zavaravanju kako su riješeni problemi koji to zapravo nisu. Nietzsche kaže da "svaka prešućena istina postaje otrovna".

Mnogo je stvari na ovim prostorima postalo otrovno zato što je prešućeno.

U vezi "prešućenih istina"...Spomenuli ste u jednom razgovoru kako je sadašnji najznačajniji hrvatski problem - HTV, te kako se on može riješiti "uvozom" stranih TV ekipa koji će nas naučiti kulturi političkog i svakog drugog dijaloga. Kako mislite da je to praktično i načelno moguće? Ne mislite li da je dugogodišnji "samostanski" rad naših ljudi puno izglednije rješenje?

Sigurno. Moj san o stranim TV ekipama na HTV-u je možda nerealan, ali nije glup. Televizija je doista presudni faktor naše demokratizacije. Ono što Hrvatskoj i drugim zemljama koje su bile pod komunizmom nedostaje jest kultura dijaloga. Nama nedostaje Sokrat...

...otrova za njega, kao što smo rekli, već imamo,...

...koji će nas uvesti u jednu (descartesovsku) raspravu o metodi. Nama je potrebno o svemu razgovarati, sve pojmove pročistiti, osloboditi se fraza i predrasuda.

Ali čini se da se danas javno raspravlja "sve u šesnaest". Doduše, mnogi misle kako nema puno koristi od javnog iznošenja problema i korupcionaških afera, ali pune su novine polemika, na sudovima završavaju tužbe zbog nanošenja "duševne boli"...

Trebamo naučiti jedni druge slušati i doći do istine. HTV i OTV to ne rade. U političkim TV polemikama potrebni su voditelji-arbitri koji će kontrolirati regularnost rasprave... Hloverka u takvoj situaciji nije sudac koja sudi faulove na jednoj i drugoj stani već suigrač jedne od strana u raspravi. Treba nam u takvim političkim emisijama objektivan sudac koji će doprinositi toleranciji, strogosti, istinoljubivosti i pravilima ponašanja političkog dijaloga. Zaista sanjam jednu japansku firmu koja bi kroz dvije-tri godine postavila Hrvatsku televiziju na noge kao najznačajnije sredstvo komuniciranja prema kriterijima civiliziranog svijeta.

Da se vratimo filmu. Rekli ste u jednom razgovoru kako tek ponekad osjetite da ste "dotaknuli nebesa", da ste napravili nešto veliko. Nije li to malo nezahvalno? Mnogima nikada nije dano da osjete da su napravili nešto veliko.

Svakako postoje autori i na filmu, u glazbi i u drugim umjetnostima koji su genijalni. Njma sve ide od ruke i oni se ne muče sa svojim djelom, a nas koji nismo genijalni ono iscrpi. Strašan je osjećaj kada znate što je dobro u umjetnosti, a to tako teško sami postižete.

Vaši filmovi su lirični, rekao bih i poetizirani. Jedna od stvari koja u svakom od njih dominira je ljubav - čas kao eros, a onda opet kao nešto što bi mogli definirati kršćanskim terminom "agape". Iza svega se očito krijete - vi.

Bio bih jako sretan kada bi ovo što vi kažete bila istina. Manjak mojeg autorskog svijeta je u tome što se u mojim filmovima ne radi o ljubavi već samo - o zaljubljenosti. U svim svojim filmovima imam osjećaj da sam stao pred vratima ljubavi. Bio sam fasciniran - fascinacijom. Autorski ne poznajem što je to ljubav: u "Rondu" pokazujem kako ljubav ulazi u nečiji život, ali u trenutku kada bi ona trebala započeti, film završava. U "Ljubavnim pismima" se ni o čemu drugome niti ne radi nego samo o tome - o ljubavnoj fascinaciji. U "Dori" se dogodio "nemoguć" susret dvoje nespojivih ljudi - nešto se zbilo, ali to nije bila ljubav. O sebi bih mogao govoriti sa puno većim poštovanjem da sam doista o ljubavi nešto rekao. Bojim se da sam o njoj jako malo rekao.

Da li Vam je krivo zbog toga?

Ne znam...to je tako, to je moj habitus... Nezadovoljan sam sa svojim djelom i uopće sam nezadovoljan sa samim sobom. Kada bih se ponovno rodio u ovoj zemlji, definitivno se ne bih bavio filmom. Hrvatska je pogubna zemlja za film. Bez tržišta - mala, učmala, birokratizirana sredina, bez radosti gledanja kroz kameru i gledanja na život koz film.

Ipak ste jednom rekli kako postoje stoljeća filmskih tema koje nismo dotaknuli.

Jedna od dodatnih teškoća za hrvatsku kinematografiju, dramu ili roman je u tome što ovdje nikada nije postojala uređena država: duštvo koje ne postoji kao država nije pravo društvo. Ako ne postoji društvena struktura u kojoj postoje policajci, diplomati, oficiri i službenici onda ne postoji društvo u balzacovskom smislu, pa onda ne može postojati ni slika kompletnog društva pa ne može postojati npr. ni kriminalistički film, pa dalje niti čitavi rodovi i žanrovi. Mi tek u ovom trenutku postajemo društvo - doduše jako čudno društvo sa enormnom količinom kriminala i korupcije. Našem vladajućem sloju nisu trebale generacije da se pokvari - on se trenutno pokvario.

Pa kako onda vaš osobni senzibilitet koji bi vizualno mogli predstaviti kao uređeni svijet kavana, ulične rasvjete i parkova, izlazi na kraj sa ovakvim neredom uz koji ste živjeli cijeli život?

Vjerojatno nosim sve frustracije našeg vremena. Cijeli život mi je krivo što nikada nisam bio podatan za strasti i zanose duštvenog angažmana. Još u djetinjstvu sam osjećao da sam ja jedno, a svi drugi nešto drugo - tako sam proživio cijeli život. Svi relevantni ljudi moje okoline padali su stalno iz zanosa u zanos, a ja sam cijelo vrijeme bio oprezan, stojeći sa strane i istražujući vrijednosti tih zanosa. Ta moja skepsa nikada nije urodila plodom, nikada mi donijela zadovoljstva, a i moji najintimniji snovi su se izjalovili. To me danas uvodi u sve veću i veću rezignaciju. Zato ja ne vjeujem da bih ja mladim ljudima bilo što značajno mogao reći.

Da li su se izjalovile i vaše nade u hrvatske liberale s kojima ste dosta bliski? Čini se da bi oni, u odnosu na postojeće probleme, trebali raditi "u tri smjene" ali mnogi ljudi za njih misle da im nedostaje "crvenih krvnih zrnaca"?

Ne bih govorio o liberalima, čitava je opozicija moja velika žalost. Obzirom na cjelokupna iskustva naše povijesti, znam da nisam imao pravo očekivati vlast kakvu želim, ali sam se nadao da ću bar pred kraj doživjeti opoziciju kakvu sam priželjkivao. Najviše me smeta zadovoljstvo naše opozicije vlastitom dekorativnom ulogom. Oni zapravo svojom prisutnošću i aktivnošću na svim mjestima koje Ustav i zakoni predviđaju opoziciju, maskiraju činjenicom da Hrvatska nema višestranački sustav, nego jednostranački s dopuštenom opozicijom. S ovakvim pravilima društvene igre parlament je privid, stranke samo prividno žive, bez ambicioznih prinova, bez "crvenih krvnih zrnaca" one stagniraju i odumiru.

Kažete da ne vjerujete da biste mladim ljudima bilo što značajno mogli reći. Kako se onda svaki dan pojavljujete pred svojim studentima na Akademiji?

Kada bih nešto doista mogao sugerirati mojim studentima i mladim ljudima rekao bih im da što prije odu... u Ameriku, u svijet koji diše punim plućima, gdje bi vidjeli kako se radi. Ostati kao stablo na ovome tlu, fatalno je za svakog čovjeka. Ovaj Makedonac koji je dobio nagradu u Veneciji, pola života je proveo u Americi. Tamo je naučio nešto što je ovdje apsolutno nemoguće. Ovo je učmala sredina sa malim ljudima i sitnim birokratima bez poteza gdje vam nitko ne može pomoći. Kao slikar vi sebi možete odsjeći uho, ali u kinematografiji morate komunicirati sa ljudima. U Hrvatskoj postoje formalne škole, ali ne postoje škole mišljenja; ne možete pronaći tri autora koji bi predstavljali zajedničku orijentaciju.

Zašto je prisutan trend razmišljanja među filmskim režiserima kako kazališni glumci nisu podatni za film?

Drugih glumaca nema. Ne možete na glumce svaliti krivnju da nisu podatni za film, ali poblem je u tome što mi nemamo značajnih glumaca. Talent i istina o glumcu se lakše provjerava na filmu nego u teatru. Nekada je Zagreb imao puno jače glumce nego danas; Dujšin, Strozzi, Vika Podgorska...Bergman bi tu sigurno imao posla. Kasnije se naše glumište poseljačilo i u pedeset zadnjih godina postojalo je bezbroj glumaca koji su odlično igrali ustaše i partizane. Rijetko bih kada u svojim filmovima našao glumcu koji bi moju literariziranu rečenicu uspio izgovoriti kao svoju. Niti sa teatrom mi ne stojimo dobro. Ne postoji problem prilagodljivosti kazališnih glumaca za film nego postoji problem personaliteta naših glumaca uopće.

Rekao bi biblijski Job:"Zašto si Bože navalio probleme na mene od kojih me je oduvijek bilo strah?" Ili da budem malo konkretniji: čime će se baviti vaš slijedeći film?

Zar vas još uopće može zanimati ovo pitanje?

Nešto što bi se moglo definirati krležijanskim pojmom "agape". Iza svega se očito krijete - vi.

Bio bih jako sretan kada bi ovo što vi kažete bila istina. Manjak mojeg autorskog svijeta je u tome što se u mojim filmovima ne radi o ljubavi, već samo o - zaljubljenosti.

Moć i nekažnjivost fašistoidnog terorizma

Piše: Dr Nikola VISKOVIĆ

O FAŠIZMU I ANTIFAŠIZMU

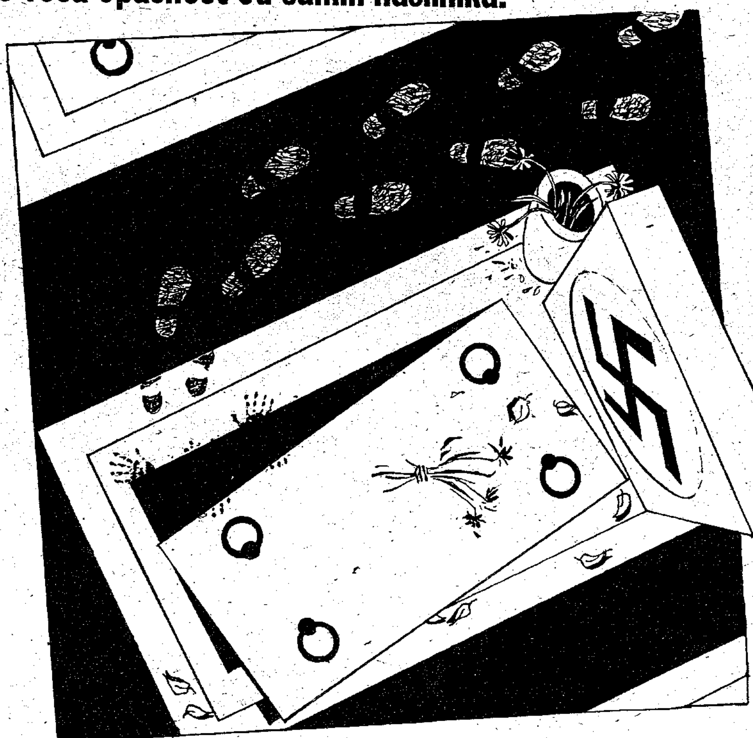
Ako se neofašisti naoružavaju, ako zlostavljaju ne.vine građane, ako pljačkaju i razaraju po etničkim i ideološkim kriterijima, onda je to nešto nepodnošljivo za suvremeno političko društvo, a sve državne osobe koje ih podržavaju, podstiču ili toleriraju jesu za demokratski poredak još veća opasnost od samih nasilnika.

Prije svega, treba pobiti prigovor koji danas nerijetko čujemo: da je aktualizacija pitanja fašizma kod nas suvišna i zlonamjerna. Naime, aktualni interes za fašizam nipošto se ne javlja samo u Hrvatskoj. On se javlja danas, istina s različitim konkretnim motivacijama, i u Italiji i u Njemačkoj, i u Francuskoj, i u drugim europskim zemljama. Tako na primjer, kao jedan od mnogih dokaza, nalazimo stranicu "Le Monda" od 13.VII 1994., naslovljenu "Apel a la vigilance" (Poziv na budnost), s potpisima više od 1500 europskih uglednih ličnosti - među njima **George Duby, Francois Jakob, Jacques Le Goff, Gilles Martinet, Jürgen Hebermas, Jacques Derrida, Umberto Eco, Hanna Schygulla**, koji upozoravaju na opasnost od "antidemokratskih ekstremnih desnica" i "nastajanja uvjeta za jedan novi fašizam".

Opasnosti neofašizma

Bez histerije lova na ideološke vještice i bez nakana da se ograniči javna riječ, antifašizam se danas diljem Europe legitimira kao još uvijek aktualan i značajan politički stav sa dva svoja zadatka: a) suprostaviti se pokušajima "historijskog revizionizma", kojima se hoće izbrisati ili umanjiti zločinački karakter fašizma i nacizma u prošlosti, i b) suprostaviti se pojavi novih agresivnih nacionalističkih skupina što nose neke osobine fašizma, uz više ili manje deklarativnog demokratizma, i koje zato zaslužuju naziv "neofašizam".

Ta dva zadatka aktualnog antifašizma polaze od sljedećih pretpostavki: nije vjerojatno da se fašizmi kakvi su nastali između 20-tih i 40-tih godina mogu povratiti u današnju Europu ili drugdje u svijetu, jer oni su, sa svim njihovim tadašnjim varijantama, bili uvjetovani ekonomskim i političkim krizama za koje je gotovo nezamislivo da se ponove u današnjem svijetu. Međutim, u današnjem svijetu su moguće drukčije i ne manje teške krize, npr. u vezi sa zapošljavanjem i odnosom domaćeg stanovništva spram sve većim valovima stranih imigranata, koje krize stvaraju takva stanja masovnih frustracija, nesigurnosti i ugroženosti što ponovno pogoduju političkoj agitaciji agresivnog nacionalizma s autoritarnim porukama. Ako dakle i nije vjerojatno da bi iz takvih novih kriza i desničarsko-šovinističkih napredovanja mogli nastati fašistički pokreti i režimi tipa 20-tih i 30-tih godina, ipak je dovoljno zastrašujuća i mogućnost da nam sada zaprijete ili nastanu, makar i za neko kraće vrijeme, masovni pokreti i autoritarni poreci sa samo nekim od prije nabrojanih osobina fašizma ili pak s vanjskom podrškom neofašista. To je zbiljska osnova aktualnog straha od (neo)fašizma i aktualnosti antifašističke budnosti.

I sad, ako ta dva aktualna zadatka europskog antifašizma i te njihove pretpostavke dovedemo do prostora današnje Hrvatske, teško nam je ne zaključiti da u nas antifašizam ima poprilično više posla i dosta različitog posla negoli u Italiji, Njemačkoj, Francuskoj i drugdje. Naravno, mislim da je moguće ustvrditi kako je i kod nas nevjerojatan povratak, i zbog vanjskih i zbog unutrašnjih uvjeta, na fašizam iz Drugog svjetskog rata, tj. na ustaški naci-fašizam; uostalom, ustaški naci-fašizam se zacijelo ne bi ni izrodio 40-tih godina da nije bilo rata i nacističke okupacije, čemu je dokaz također i činjenica da je protiv njega vrlo brzo ustala većina hrvatskoga naroda. Zbiljske opasnosti su druge - načelno iste kao i širom Europe, ali u nas danas neposrednije i teže negoli kod naših susjeda.

Prvi zadatak aktualnog antifašizma, onaj o otporu "historijskom revizionizmu", jest za nas u Hrvatskoj moralna i politička dužnost sprječavanja zaborava i falsificiranja naci-fašističke zločinačke naravi ustaštva kao pokreta i kao režima. Takav zaborav i falsificiranje danas neki nastoje postići radi toga da bi prikrili bijedu vlastitih naci-fašistoidnih uvjerenja, a takvi su malobrojni i čini se neizlječivi, ali mnogo je više onih koji to žele iz "dobre vjere" ili iz posve pogrešnog shvaćanja da bi potpun i glasni obračun sa ustaštvom mogao danas biti zloupotrebljen i naškoditi ugledu Hrvatske u svijetu. Ovima posljednjima treba neumorno dokazivati da je politička istina upravo suprotno: da je baš stvar časti Hrvatske u suvremenom svjetskom okružju da se bez ikakvih kompleksa sravne računi s tim dijelom naše prošlosti, u kojemu je, treba ponoviti, sudjelovala izrazita manjina hrvatskog naroda. Taj zadatak obračuna s vlastitim prošlostima fašizma obavile su sve već demokratske snage europskih naroda, od demokršćana do socijalista, pa i one gdje je fašizam uistinu bio izvoran i masovan. A kakva je to bezumnost da se sada, punih pedeset godina od poraza nacifašizma, pokušavaju zaboraviti ili čak spašavati takve tvorevine kakve su bili ustaštvo i njegova NDH, a da se uz to istodobno šutnjom vlasti i velikog dijela šire javnosti dopušta uništavanje spomenika i drugih oblika pamćenja antifašističke borne i antifašističkih žrtava u Hrvatskoj!

Teži zadatak

Drugi je zadatak aktualnog antifašizma u Hrvatskoj nešto teži: zadatak političkog i pravnog zaustavljanja onih desničarskih ekstremista koji danas obnavljaju, više ili manje svjesni značenja onoga što rade, neka stanja svijesti i ponašanja osobena za fašizam. Pri tome ne mislimo prvenstveno na one naše jadnike, kakvih ima svugdje u svijetu, koji otvoreno u štampi i na tribinama veličaju nacizam i ustaštvo. Ograničit ćemo se na jedan od tih pokazatelja, koji je zaista odlučujući: na etničko i ideološko nasilje.

Riječ je o tome da u nas ima ne mali broj agresivnih nacionalista ili šovinista koji propovijedaju, čine, podstiču, opravdavaju i toleriraju brutalno i protupravno nasilje nad građanima druge nacionalnosti, nad

FAŠIZAM U DEVET TOČAKA

Ovdje ću nabrojati nekoliko osobina što konstituiraju fašizam (kao pokret i kao režim), ali - važno je naglasiti - te osobine tvore fašizam tek sve povezane i zajedno. Neke od njih, izdvojeno, jesu elementi i drugih vrsta (nefašističkog) političkog autoritarizma - vojnih diktatura i populističkih režima latinoameričkog i afričkog tipa, komunističke diktature, konzervativnih i nacionalističkih poredaka...

1 Fašizam je politička opcija koja nema vlastiti značajan teorijski temelj - kakvoga imaju veliki moderni politički blokovi - konzervativizam, liberalizam i socijalizam. To je jedna teorijski i vrijednosno siromašna ideologija, bez mislilaca kakvi su npr. konzervativci **Burke i de Maistre**, liberali **Locke i Smith**, socijalisti **Marx i Bernstein**. Zbog toga će fašizam pokupiti i sastavljati neke elemente teorije tih velikih političkih blokova, a prije svega iz konzervativizma (tradicija, autoritet, porodica, red, rsatništvo, u manjoj mjeri Bog i vjera), pa odatle i jedno od tumačenja fažizma kao suvremene vrste konzervativizma. Ali fašizam prihvaća i privatno vlasništvo i stanovitu slobodu tržišta, kao i neke oblike zaštite rada i državnog intervencionizma iz socijalističkog repertoara. Taj teorijski sinkretizam daje mu znatnu početnu snagu, no na duže se pokazuje lažnim i nemoćnim u oblikovanju suvremenog života.

2 Nedostatak vlastitog teorijskog temelja ponajprije je posljedica toga što fašizam nema ni vlastitu značajnu društveno-klasnu osnovu - kakvu imaju spomenuta tri velika moderna politička bloka. Bez socijalno-povijesnih korijena, on u određenim uvjetima i privremeno zahvaća dijelove svih društvenih klasa -više i niže buržoazije, višeg i nižeg seljaštva, aktivnog i deklasiranog radništva...

3 Fašizam nastaje, omasovljuje se kao pokret i postaje politički režim spojem dva psihološka i politička procesa: prvo, stanja dubokih frustracija, nesigurnosti i ugroženosti dijelova svih društvenih klasa u vremenima ekonomskih, političkih i ratnih kriza i drugo, propagandnog djelovanja jednog aktivističkog jezgra koji nudi radikalna i brza rješenja za općenarodni spas.

4 Glavni ehanizam fašističke propagande i manipulacije nesigurnošću i ugroženošću ljudi jest mrzilački i agresivni nacionalizam, s tendencijom razvoja u rasizam. Jasno je, nije svaki nacionalizam fašistički, ali svaki fašizam jest nacionalizam jedne posebne kvalitete. Za sve kolektivne nesreće Nacije, okrivljuju se dvije vrste neprijatelja. Prvo, okrivljuje se u cjelini jedna ili više etničkih grupa, u prvom redu Židovi, koje u unutrašnjem i u međunarodnom prostoru ugnjetavaju "našu" Naciju i stalno vode zavjeru protiv nje. I drugo, okrivljuju se za nacionalnu izdaju sve političke skupine i pojedinci (socijalisti, masoni, međunarodna plutokracija, intelektualci) koji se stvarno ili navodno odupiru takvom šovinističkom objašnjenju krizne zbilje. Uz to onda idu hajka difamiranja neprijatelja i njihovo izvanpravno i pravno proganjanje, ponekad do istrebljenja, te potpuna etnička mobilizacija stanovništva koja sakriva stvarne društvene probleme i sukobe i homogenizira narod kao masu u mržnji i agresivnosti.

5 Fašistički agresivni nacionalizam jest nužno, izričito i principijelno antidemokratski. Vrhunaravna vrijednost Nacije ili Rase koja je neprestano ugrožena i koju treba nasiljem spašavati ne podnosi politički pluralizam i prvenstvo individualnih prava i sloboda, pa se stoga te liberalne ustanove kvalificiraju kao zamke spomenutih. Umjesto parlamentarnog sustava, nepovredivih ljudskih prava, sindikalnih sloboda, nezavisnog sudstva, nezavisnih medija itd., izmišlja se jedan moderni korporativizam kao sredstvo moralne legitimacije i usklađivanja interesa svih socijalnih "staleža" jedne navodno prirodno jedinstvene i solidarne nacionalne zajednice. No onda se iznad korporativizma, kao iluzorne i nemoćne institucionalne tvorevine javlja pravi suveren - svemoćni nacionalni Vođa, Fuhrer, Duce, Caudillo, Poglavnik, sa čitavom hijerarhijom izvršnih partijskih i državnih doglavnika, pod-Furera... Što je dobro, Naciji određuju vođa i hijerarhija, a pojedinci podanici i civilni kolektivi moraju u to dobro vjerovati i ostvarivati ga sa požrtvovnošću ćelija jednog sudbinskog organizma.

6 Budući da opstoji samo zahvaljujući frustracijama ljudi i propagandi o ugroženosti Nacije, fašizmu su inherentni stalno nasilje i teror spram etničkih i ideoloških neprijatelja - ali i preventivno spram svakoj mogućnosti kritike i otpora stanovništva. Istina je, nasilje i teror su sastavnice svakog autokratizma i totalitarizma, od južnoameričkih diktatura do staljinističkih režima. Ali u fašizmu će etnička mržnja iz osnova "krvi i tla" roditi jedinstveni kult i pedagogiju agresivnosti, militarizma, tobožnjeg viteštva i rata; treba npr. pročitati **Hitlerove** stranice "Mein Kampfa" o boksu i ratničkom odgoju omladine da bi se razumjela ova specifičnost fašizma, koja je daleko od svega što karakterizira ostale moderne političke svjetonazore. Praktički se to pokazuje s jedne strane u "spontanom" terorističkom nasilju partijskih i paravojnih odreda ("skvadrizam", "jurišni odredi", "direktna akcija"), a s druge strane u brahijalnom nasilništvu policijskog i vojnog aparata. Slavljenoj soldateski neprikriveno su zadati osvajački ciljevi zauzimanja svih "povijesnih nacionalnih prostora" i povrh toga novih "životnih prostora" za Naciju, na čemu se također mogu pridobiti dijelovi kapitalističke buržoazije i indoktriniranog radništva. Za eliminaciju etničkih i ideoloških neprijatelja stvara se zločinački stroj logora.

7 Fašistički teror ne završava na fizičkom nasilju. Kao u svakom totalitarizmu, ali i na neke njemu osobene načine, fašizam pokriva psihičkim nasiljem ukupnost javnog i privatnog života -radi vladanja duhom i stvaranja općenacionalnog konsenzusa neznanjem i strahom. Za sve važnije društvene funkcije zahtijeva se etnička podobnost; nacionalistički ili rasistički i autoritarno-staleški se ustrojavaju sve društvene organizacije (jedino Crkve dobrim dijelom izmiču, ali po cijenu oportunističke šutnje nad diktaturom i zločinima), a najstrože se na takav način disciplin-iraju informativni mediji, znanost, umjetnost i obrazovanje od dječjih vrtića do sveučilišta; žene se ponovo upućuju na "časnu" domovinsku i domaćinsku ulogu majke koja treba rađati sve više članova Nacije; društvo se pokriva nacionalističkog ili rasističkom simbolikom; prostačka grubost i invektive postaju ubičajeni politički govor; silom dekreta, potčinjenih medija i školstva mijenja se jezik i nadzire se njegova upotreba kao znak raspoznavanja "naših" i "njihovih" - pa tako kroz jezik sav život postaje predmetom ministarstva promidžbe i sveprisutnih lektora i korektora riječi i misli...

8 Fašizam razvija višestranu demagogiju i retoriku za iskorištavanje, smirivanje i aktiviranje građanstva, radništva i seljaštva. Privatnom vlasništvu i poduzetništvu daje slobodu djelovanja i čak primamljive povlastice ako se podrede strategiji državnog usmjeravanja "organske privrede" na vojnu izgradnju. Seljaštvu se podilazi veličanjem njegove uloge temelja biološke snage i čistoće Nacije odnosno Rase, povlašćivanjem tradicionalne kulture, financijskim potporama i zaštitom poljoprivrednih cijena. Radništvu se pak nudi, usred ekonomskih kriza, sigurnost zaposlenja i državna briga za dohodak, stanovanje i obitelj - ali sve to, naravno, samo etnički čistom i politički lojalnom radništvu. Pri tome je punopravni građanin (državljanin) samo pripadnik vladajuće Nacije, ali ni on kao autonomni subjekt s nepovredivim ustavnim pravima, već

građanima koji nisu etnički obilježeni ali npr. stanuju u stanovima bivše jugoslavenske vojske, i nad građanima koji se takvim brutalnim i protupravnim postupcima javno protive. Takvo nasilje, uglavnom politički i oružano i organizirano i neskriveno, koje se iskazuje ubojstvima, zlostavljanjima, izbacivanjem iz stanova, pljačkom imovine, dinamitiranjem kuća i drugih objekata i zastrašujućim prijetnjama, a koje je motivirano i željom da se žrtve isele iz Hrvatske, imaju uistinu jasan fašistoidan karakter. To je pak prva razina problema. Ali kad takvo nasilje traje dugo vremena, i kad skoro nitko od brojnih i lako prepoznatljivih nasilnika nije pozvan na odgovornost, i kad je svakom normalnom čovjeku jasno da takvo nasilje nije u bilo kakvoj vezi s obranom Hrvatske (već ono naprotiv ide i protiv najobičnijeg morala i protiv ustavnog poretka i međunarodnih interesa Hrvatske), i kad je svakom normalnom čovjeku jasno da se takvo nasilje ne može ni moralno ni pravno opravdavati fašistoidnim zločinima u Kninu ili Banja Luci, pa kad pored svega toga uvažimo u najvećoj mjeri traume nekih počinitelja takvih djela koji su žrtve rata i sve teškoće pravne države u našim prilikama, onda se ne može više zaobilaziti jedno ključno pitanje: na čemu se temelji moć, ustrajnost i nekažnjivost tog fašistoidnog terorizma?

Prvorazredni skandal

Ako pak znam da država ima sredstva, pa i odgovarajuću pravnu osnovu, da tom terorizmu stane na kraj za vrlo kratko vrijeme, onda je iz proste činjenice da država tu svoju elementarnu dužnost ne izvršava teško, teško ne zaključiti da u njenoj strukturi zaista djeluju neki ljudi koji taj najteži kriminal politički podržavaju ili toleriraju. U takvoj situaciji nemoguće je opet ne zaključiti da nam je krajnje vrijeme da te ljude, počevši dakako od viših funkcija, prepoznamo i denunciramo kao ekstremiste opasnih sklonosti. Jer ako se danas neofašisti stranački okupljaju i ako demonstriraju svoje nakane ulicama, kako to čine diljem Europe, to je nešto što demokratski poredak može podnositi u ime nekih ustavnih sloboda; ali ako se neofašisti naoružavaju, ako zlostavljaju nevine građane, ako pljačkaju i razaraju po etničkim i ideološkim kriterijima, onda je to nešto nepodnošljivo za suvremeno političko društvo, a sve državne osobe koje ih podržavaju, podstiču ili toleriraju jesu za demokratski poredak još veća opasnost od samih nasilnika i ne postaviti na dnevni red političkih stranaka, Sabora i Predsjednika Republike pitanje njihove političke i krivične odgovornosti jest vrhunski skandal civiliziranog svijeta.

tek kao element mobilizirane mase. Etničke manjine su nepoželjne ili diskriminirane - redovito osuđene ili na uništenje, ili na odseljenje, ili na prisilnu integraciju u vladajuću Naciju.

Ipak, upravo zbog svih nabrojanih njegovih osobina, fašizam je i kao pokret i kao režim izrazito nestabilna politička pojava. Nijedan se masovni pokret ili režim fašizma nije duže održao, a svi su uništeni ratom koji su sami izazvali ili koji ih je rodio - s izuzetkom španjolskom fašizma, koji je u prilikama hladnoga rata uspio revoluirati u jedan socioliberalni sistem.

I u ovoj analizi posljednje: zato što je zbog svoga bitno nacionalističkog bića vrlo ovisan o povijesno-kulturnim uvjetima svoje uže (nacionalne) sredine, fašizam je nužno i više od drugih modernih ideologija, pa i nasuprot komunizmu, jedna znatno diferencirana politička pojava. Ne samo što ne postoji, unatoč generičkim svojsvima koje smo nabrojali, jedan jedinstveni i internacionalni tip fašizma, nego se štoviše ono što generički nazivamo "fašizam" pojavljuje u Europi 20-ih i 30-ih godina u nekoliko značajno različitih varijanti, tj. u nekoliko tipova fašizama. Između talijanskih, njemačkih, španjolskih, mađarskih i rumunjskih fašističkih pokreta i režima postoje razlike koje se ne smiju zanemariti po cijenu neshvaćanja važnih uzroka, karakteristika i posljedica svake od tih varijanata fašizma. Za nas u Hrvatskoj ova je tema relevantna zbog ocjene ustaštva - jer, nije dovoljno označiti ni ustaštvo samo kao fašizam, kako se obično radi. Potrebno je još pridodati da ustaštvo po većini njegovih bitnih osobina zapravo pripada nacional-socijalističkom (nacističkom) tipu fašizma. Da je upravo takva narav ustaštva, pa onda i NDH, uistinu je nedvojbeno kad s uzmu u obzir hitrost i brutalnost ustaškog rasističkog zakonodavstva, zahvati ustaškog totalitarizma u društvene institucije i u jezik, uloga Poglavnika i njegove hijerarhije, genocidna politika i njeni mehanizmi...

Dr. Rene LOVRENČIĆ, profesor Opće povijesti novoga vijeka (XX stoljeće)

Povijest za početnike

INTERVIEW

Može se reći da su pobjednici uvijek pristrani, ali ono što se dogodilo, zaista se dogodilo i za to postoje dokazi, baš kao i za Kristalnu noć.

Razgovarao: **Tihomir Ponoš**

Devetog studenog 1938. zbila se zlo glasna "Kristallnacht" - noć u ko joj su nacisti definitivno pokazali što spremaju Židovima i svima koji ne odgovaraju nacističkoj slici svijeta. Taj se dan u cijeloj Europi obilježava kao Međunarodni dan borbe protiv fašizma i antisemitizma. Tim smo povodom razgovarali s dr. Reneom Lovrenčićem, redovnim profesorom Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

-Toga je dana počinjen jedan od najpoznatijih pogroma dvadesetog stoljeća, značajnoga zato što je bio najava mnogo veće tragedije. Te noći je, kao odgovor na atentat jednog mladog Židova u Parizu, došlo do velikih izgreda koji su premašili uobičajene ulične izgrede. Mladi pariški atentator imao je namjeru pucati u njemačkog ambasadora da bi svratio pažnju europske i svjetske javnosti na ono što se događa u Njemačkoj. Njegovi roditelji u Njemačkoj bili su uključeni u kontingent od 10 tisuća njemačkih Židova ekspediranih na poljsku granicu i protjeranih iz Njemačke. No, treći sekretar ambasade Grynszpan pucao je u njega i atentator je umro od zadobivenih rana. Bila je to i svojevrsna ironija, budući da ubijeni nije bio nacist, nego opozicionar, no nacistima je to poslužilo da organiziraju novi udar na Židove.

To je početak. Kako se "događala" kristalna noć?

U toku noći došlo je do protužidovskih istupa u raznim njemačkim gradovima, i po prvim izvještajima, a prvoga je sastavio zloglasni Heydrich, jedan od šefova nacističke policije, 36 ljudi je ubijeno. Međutim, to je i tad bilo neuvjerljivo. Kasnijim je istraživanjima utvrđeno da je ubijena 91 osoba, a velik broj ljudi je bio ranjen. Materijalna šteta bila je 25 milijuna njemačkih maraka, što se nije odnosilo samo na porazbijane prozore po kojima je ovaj događaj dobio ime, nego i na uništenu i opljačkanu imovinu. Računa se da je u jednoj noći 7500 židovskih dućana opustošeno i opljačkano. Uz to se provaljivalo u stanove, te pustošile i palile sinagoge, pa je čak prema nacističkim izvješćajima više od 100 sinagoga opustošeno ili spaljeno. Heydrichove su upute naglašavale da se ne smije paliti tamo gdje postoji opasnost po arijevske kuće, što je cinizam posebne vrste. Ali, protiv počinitelja nije apsolutno ništa poduzeto! Židovi su postali kolektivno krivi, ne samo zbog pariškog atentata, nego i kao izazivači samog progona. Slijedećih je dana u zatvorima završilo oko 30 tisuća Židova, od kojih su mnogi poslani u koncentracione logore.

Kakve su bile reakcije u svijetu?

Kristalna je noć imala veliki odjek. To se nije moglo sakriti. Vijest je izazvala novo zgražanje. Doduše, to nije bilo previše iznenađujuće, jer nacisti su slične stvari radili i prije. Neposredno prije dolaska na vlast organizirali su više manje oficijelni bojkot i pustošenje židovskih trgovina, a osim toga progoni su počeli uspostavom nacističkoga režima, a 1934. i masakri - "Noć dugih noževa". Treba svakako spomenuti da se to zbilo neposredno nakon Minhenske konferencije koja je odlučivala o sudbini Čehoslovačke. Imajmo na umu da je Njemačkoj bilo 550 tisuća Židova od ukupno 10 milijuna u Europi. Oko trećinu ih je emigriralo je iz Njemačke, tako da su više stradali u nekim drugim zemljama, prvenstveno u Poljskoj, gdje se računa da je bilo oko tri milijuna Židova, zatim u Sovjetskom Savezu, Mađarskoj, Rumunjskoj i Nizozemskoj.

Kakvi su dometi, kad je riječ o formiranju javnog mnijenja, tzv. revizionističke historiografije?

Revizionistička se linija, posebno u Njemačkoj, pojavila ubrzo nakon 1945. U početku se to nitko nije usuđivao, ali s vremenom su stvari krenule, a naročito pod utjecajem hladnog rata, zbog kojeg su Zapadni saveznici iz svojih političkih interesa prekinuli proces denacifikacije na koji su se sve članice antihitlerovske koalicije obavezale. To je ohrabrilo preživjele naciste i dovelo do obnove nekih njihovih organizacija, publikacija, pa i određenih refleksa u njemačkoj historiografiji. Taj krug, posebno kad je riječ o Holokaustu nije jako velik, no sigurno ostaje komponenta opovrgavanja onoga što se dogodilo, i u kojoj se računa sa zaboravom. Desteljeća su prošla, mnogi više i ne znaju da su nakon sloma Trećeg Reicha mnoge njemačke građane koji su živjeli u blizini logora saveznici vodili kroz logore da vide što se dogodalo. Ali, većina ljudi koji su to vidjeli, već su mrtvi, kao i mnogi preživjeli logoraši. Revizionističke sile žele stvoriti dojam da pobjedničke sile žele suditi za zločine drugih, a nisu spremne okrenuti se sebi i odgovarati za svoje zločine, kao za poznato bombardiranje Dresdena na samom kraju rata, bombardiranje Hamburga...

Takvi pokušaji naknadne diskvalifikacije poslijeratnih procesa ne mogu imati velike efekte. Može se, naravno, reći da su pobjednici uvijek pristrani, ali ono što se dogodilo, zaista se dogodilo i za to postoje dokazi, baš kao i za Kristalnu noć.

MEĐUNARODNI DAN BORBE PROTIV FAŠIZMA I ANTISEMITIZMA U ZAGREBU POSVEĆEN ROMIMA

TRAGIČNO ZADA, ALI BOLJA BUDUĆNOST?

Pripremili: **Marina Škrabalo i Tihomir Ponoš**

Deveti studenog u svijetu se obilježava kao Međunarodni dan borbe protiv fašizma i antisemitizma, ustanovljen na spomen na 9. studeni 1938. godine, kad su nacisti organizirali zloglasnu "Kristalnu noć".

Mreža "United" koja okuplja 248 antifašističkih i antirasističkih organizacija i organizacija za ljudska prava svake godine izabire jednu vruću temu povrede ljudskih prava, zajedničku cijeloj Europi. Ove je godine to bio položaj Roma u Europi, čija je situacija u nekim zemljama vrlo loša. U Rumunjskoj je zabilježeno nekoliko slučajeva spaljivanja Roma, u Češkoj slučajevi prisilne sterilizacije Romkinja, a oko 75 tisuća Roma novim je Zakonom o državljanstvu ostalo bez istoga. U Italiji je diskriminacija Roma većinom "uličnoga" tipa, ne institucionalizirana, no zabilježen je slučaj ubojstva jedanaestogodišnjeg romskog dječaka kojeg je policajac ustrijelio "pri pokušaju bijega", dok se u Španjolskoj, gdje je romska kultura jedna od najvažnijih sastavnica nacionalne kulture, dogodilo organizirano uništavanje romskih naselja.

Situacija u Hrvatskoj, srećom, nije tako dramatična, ali nema ni osobitog razloga za zadovoljstvo. Na tribini održanoj 9. studenoga 1994. u Europskom domu u Zagrebu, u organizaciji Antiratne kampanje Hrvatske, Zagrebačkog anarhističkog pokreta i Saveza udruženja Roma Hrvatske bilo je riječi o položaju Roma u Hrvatskoj. Vid Bogdan, predsjednik Saveza udruženja Roma Hrvatske naglasio je da je glavni problem romske zajednice u Hrvatskoj njihova urbanizacija. U naseljima je situacija tragična - nema vode, struje i kanalizacije, te su higijenski uvjeti katastrofalni, a zdravstvena zaštita praktički ne postoji. Direktna je posljedica takvog životnog standarda kratak životni vijek - 35 do 40 godina. Drugi je veliki problem školstvo. Romska djeca, školu uglavnom napuštaju nakon dva-tri razreda. Uz pozitivna, izišo je i negativna iskustva, kao što je segregacija romske djece u jednoj školi u Čakovcu gdje ravnatelj odvaja romsku djecu od ostalih učenika s obrazloženjem da "romska djeca smrde". Na tribini je bilo očito da je romskoj zajednici u Hrvatskoj još izuzetno teško naći strategiju njihova predstavljanja društvu. Financijski su u potpunosti ovisni o državi, tj. o dotaciji za nacionalne manjine, što je prepreka otvorenom iznošenju svih grešaka i primjera nemara raznih državnih organa. Romi su se u Hrvatskoj usprkos svemu tijekom posljednje tri godine uspjeli organizirati. Svjesni su svih zapreka no i većine potreba, i odlučno ih namjeravaju predstaviti cijelom društvu. Pomaci u radu su ipak vidljivi su - ove je godine održana prva ljetna škola romskog jezika i kulture, a izlazi i časopis *Romani Akharipe* (*Romska riječ*), prvo romsko glasilo u povijesti na ovim prostorima. U Čakovcu će se , na inicijativu Saveza udruženja Roma, 25. studenoga održati prvo savjetovanje o obrazovanju Roma u Hrvatskoj kojim bi se trebalo barem postaviti početna pitanja. No, već nakon tribine je jasnije da je drukčiji status Roma u Hrvatskoj moguć jedino ako se susreti različitih etničkih zajednica prestanu odvijati isključivo u formalnim komisijama.

J'accuse ANATOMIJA VOJNOG DIJELJENJA PRAVDE

Da li je, povodom "slučaja Schwartz-Bujanec" (ne samo vojnim) vlastima važna relacija prema Židovima, pa će sankcionirati vrijeđanje njih, dok ostali - da li manje jednaki - popljuvani ustima iste dvojice, ili Hrvatskog vjesnika (onog vinkovačkog papirnatog smeća), ili pokojnog ST-a, nemaju prava na istu državnu zaštitu?

Kad se 1991. godine u Hrvatskoj počelo događati ono što volimo nazivati "demokratskim promjenama", pa je objelodanjen u cijeloj tadašnjoj Jugoslaviji "Zastava"-film o generalu **Martinu Špegelju**, cijela je stvar završila na tadašnjem vojnom tužilaštvu, s perspektivom suđenja njemu i suradnicima na, također tadašnjem, Vojnom sudu (bivše) Pete vojne oblasti.

General Špegelj je, slijedeći paniku u, tad već novoizabranoj hrvatskoj vlasti (ozbiljno su, naime, stizale glasine o mogućnosti hapšenja cijelog hrvatskog rukovodstva) promijenio adresu i, umjesto u vlastitom domu, tjednima boravio zaštićen "jakim snagama (tad još) MUP-a", te poslaničkim imunitetom koji je na brzu brzinu izglasan.

Vrlo brzo potom, na zagrebačkom "Plesu", u "boeingu 707" ugandske kompanije koji je prisilno spušten, pronađena je povelika količina oružja namijenjena Hrvatskoj, koju je švercao kanadski državljanin **Antun Kikaš**. Dotični je potom, "vojnim avio-prijevoznikom" prevezen u Beograd, gdje ga je također, očekivalo suđenje pred tamošnjim vojnim sudom, no potom je - iako osuđen - "razmijenjen" za, u Hrvatskoj zarobljenoga generala **Milana Aksentijevića**.

Heroji u sudnici

Tih se događaja valja prisjetiti zbog najmanje dvije stvari - prve, da su i Špegelj i Kikaš u vrijeme važenja onih i onakvih zakona, iako jedan osumnjičen, a drugi već osuđen, proglašeni u javnosti nacionalnim herojima (što je, naravno, političko, a tad ne i pravno pitanje). Druga, i mnogo važnija činjenica jest da su isti oni koji su tad već bili na vlasti, a i danas jesu, svi listom bili - protiv vojnih sudova i sudovanja, ne samo kad je riječ o civilima, nego i svima ostalima.

Radile su se tad usporedbe s poznatim suđenjem u "slučaju Janša" (naravno, za bivšega režima, dok isti još ni sanjao nije da će nositi "number one" na rukavu svoje uniforme), govorilo se uglas i ujednačeno da su vojni sudovi relikt jednoumlja i protucivilizacijske institucije..., i to su tvrdili svi u svim intervjuima i izjavama, koje su tih dana bile masovna pojava.

Cijela je priča kulminirala u suđenju "vinkovačkoj četvorci" predvođenoj **Đurom Dečakom**, optuženima i pritvorenima u zagrebačkom Vojnom sudu u Gajevoj ulici. Početak suđenja izmamio je mnoge na gradske ulice, demonstriralo se, nosilo se transparente protiv suđenja, osiguranje je bilo golemo, no ipak je letjelo kamenje u prozore zgrade Suda i malo je nedostajalo da cijela priča poprimi razmjere pravog ekscesa.

Sve to, ako ostavimo po strani pravnu priču koja će - ako poštuje struku, ustvrditi da se zakoni, iako loši, moraju poštivati - i nije obećavalo najlošiju moguću perspektivu. Postojala je nada da će buduća Hrvatska biti bolja, da se slučajevi poput Janšina, **Gotovčeva**, **Šeksova**, **Tuđmanova**, pa zašto ne (u ondašnjem kontekstu) i **Šeseljova**, neće ponavljati u slobodnijem, demokratskom društvu.

Međutim...

Već iduća godina, 1992., donosi "vrijeme bez promjena, uglavnom loše". Prvi su pred sud, također Vojni, u Zagrebu, od poznatih imena stali **Dobroslav Paraga**, predsjednik (i danas "jedne od") Hrvatske stranke prava i **Mile Dedaković Jastreb**, zapovjednik obrane Vukovara. Optužbe su bile smiješne, na što je dio javnosti koji misli, kao i odvjetnika, i ostalih stručnjaka upozoravalo tadašnjeg vojnog i okružnog u isto vrijeme (sic!) tužitelja **Mirsada Bakšića**, koji je, nota bene, u početku demokracije bio protiv vojnih sudova, kao i njegov kolega, u isto vrijeme republički tužitelj **Stjepan Herceg**. Optužnica je nekoliko puta mijenjana, a pojednostavljeno - Paragu se optužilo da je, mimo "institucija sistema" naoružavao pripadnike svoje stranačke vojske *HOS*-a. Baratalo se s fotokopijama navodnih dokumenata, a zaboravljalo se na suštinu - da je, u vrijeme navedeno u optužnici, HOS već bio "utopljen" u redove Hrvatske vojske, da su njegovi pripadnici tad nosili isključivo vojne, a ne i paravojne uniforme... Iako po logici i pravilima struke očekivana, oslobađajuća presuda primljena je kao "hrabra odluka hrabroga suca", iako je Paragino gostovanje u Americi gdje je izgovorio neke tvrdnje nepodobne vladajućem mišljenju vladajućih o svom vladanju, prijetilo da bude uteg koji će ga, po drugi puta koštati bar prijetnje zatvorom. Jer, prvi puta je zbog mišljenja i stava, tad o stanju u hrvatskim (jugoslavenskim) zatvorima, u tzv. jednoumlju osuđen uvjetno, također - za tadašnje prilike - hrabrom presudom jednog suca Općinskoga suda u Zagrebu.

Tad nadležni, spomenuti tužitelji, smijenjeni su s funkcija tiho i bez velike pompe i objelodanjivanja razloga, no stvar je uporno išla dalje, i gore. Razumu usprkos.

Usprkos protivljenju i upozorenjima brojnih odvjetnika i ostalih znalaca, nije se moglo uvjeriti nadležne i izmijeniti vrlo restriktivne odredbe koje su pojedina prava okrivljenih, propisana *Zakonom o krivičnom postupku*, bitno ograničila, do mjere da je narušeno ustavno pravilo da su svi građani jednaki pred zakonima ove zemlje. To, uzgred, tek usporedbe radi, nije nikome palo na pamet u vrijeme jednoumlja, bar ne nakon što je okončan poslijeratni period revolucionarnog sudovanja. Uz to, u specifičnim okolnostima u kojima se Hrvatska nalazi, za krug krivičnih djela koje popularno nazivamo "djelima protiv naroda i države", ustanovljena je nadležnost vojnih sudova ne samo za onaj krug osoba kojima se sudi u vojnom krivičnom postupku, nego i za - civile.

Motivi politički, sudovi vojni

Stoga se i moglo dogoditi da članovi *Dalmatinske akcije*, pod optužbom da su sami podmetnuli eksploziv u zgradi u kojoj je sjedište njihove stranke, završe na splitskom Vojnom sudu. Od svih javnosti poznatih slučajeva (s izuzetkom Dedakovića, koji je "greške u proceduri" mogao dokazati i fotografijama fizičkih povreda), taj najzornije pokazuje koje su zloupotrebe moguće - od fizičkog i psihičkog prisiljavanja na poželjna ponašanja: priznanja u prvom redu, do nepružanja neophodne medicinske pomoći uhapšenicima, pa do uloge nimalo sudskog osoblja iz vojne baze *Lore*. (Pandan u Zagrebu je zloglasna Lašćinska cesta u Zagrebu.)

Iz svih dosadašnjih slučajeva vojnog sudovanja jasno je jedno: da su svi motivirani političkim razlozima i da je puno jednostavnije kažnjavati/nagrađivati one koji su u direktnoj i neprikosnovenoj vlasti državne vojne hijerarhije za poslušnost i ispoštovana naređenja.

Sudac koji je oslobodio Paragu, nakon provedenog sudskog postupka koji je uveseljavao javnost, nije više u svojoj sudačkoj fotelji. Kad se to negdje u javnosti spomene nekom od pripadnika vlasti, najozbiljnije kažu: nije kažnjen, nagrađen je. Put prema i od Vojnog sudovanja dvosmjeran je, to je sigurno. Jednog se "nagrađuje" šupiranjem zbog neposlušnosti, a neki su "nagrađeni" i premještajem "zbog potreba posla" npr. suca-krivičara Okružnog (danas Županijskog) suda zbog nedopustive odluke u jednom predmetu, usprkos tome što su suci, navodno, nezavisni u odlučivanju, kao što zakoni u Ustavu tvrde. Što trebaju očekivati oni koji slična suđenja još nisu okončali?

Najnoviji biser aktualne vlasti jest "obznana" Vojnog tužiteljstva od 17. studenoga, da je protiv **Mladena Schwartza**, ideologa i vođe Nove desnice, i minornog ali razvikanog **Velimira Bujanca**, mladca koji se predstavlja ustašom i glumi neposlušnog omladinca, zaprimljena krivična prijava. Riječ je o krivičnom djelu izazivanja nacionalne, rasne i vjerske mržnje i netrpeljivosti, u vezi s događajima pred Židovskom općinom u Zagrebu nekoliko dana prije, za održavanja tribine o temi nove desnice u Hrvatskoj na kojoj su gostovali profesori **Ivo Banac**, **Nenad Zakošek** i **Danijel Ivin**.

Te večeri, naime, po odluci Vijeća Židovske općine, Schwartzu nije bio dozvoljen ulaz u zgradu. Iako je sa spomenutim bio na vrijeme upoznat, došao je pred zgradu, i sa svojom šačicom od pet-šest individua (među kojima i Bujanec) - a policajaca je bilo više nego njih, što dovoljno govori o masovnosti okupljanja - dijelio letke u čijem tekstu se tvrdi da je laž da je u prošlom ratu ubijeno pet milijuna Židova, i u drugoj rečenici kaže: "Židovi van iz Hrvatske!".

Bez priziva

Dileme nema. Nekome u ovom trenutku odgovara da, nakon što je vojno sudovanje bilo uglavnom sudovanje za verbalne delikte (u najdoslovnijem, bivše-socijalističkom smislu) i obračune s političkim protivnicima, napokon iz političke stvarnosti dovede i nekoga tko je učinio krivično djelo u pravom smislu, pa bilo to i "izazivanje nacionalne i vjerske mržnje i netrpeljivosti".

Ako postupak bude do kraja proveden, Schwartz i Bujanec bit će prvi koji su za to djelo odgovarali, ne samo pred vojnim sudom. Zašto? Zato što su dijelili letke (malobrojnim prolaznicima i posjetiteljima tribine kojima se nisu baš toliko gadile ideje bivšeg beogradskog studenta i aktualnog studenta dječjeg lica da ne bi prevladala znatiželja), s dvije, doista utužujuće rečenice. Ali - nisu li te i takve iste rečenice izgovarali u daleko "tiražnijim prilikama", u intervjuima *Globusu* i ostalima?

Hipotetički, može se postaviti i slijedeći zaključak: da je (ne samo vojnim) vlastima važna relacija prema Židovima, pa će sankcionirati vrijeđanje njih, dok ostali - da li manje jednaki - popljuvani ustima iste dvojice, ili *Hrvatskog vjesnika* (naravno, onog *vinkovačkog* papirnatog smeća), ili pokojnog *ST*-a, nemaju prava na istu državnu zaštitu?

Tu je, otprilike, kraj i (ili?) početak priče o vojnim sudovima. Nakon što su se zaklinjali u "nikad više", dobili smo forum za obračune s izmišljenim ili stvarnim krivcima, iako ni jednima ni drugima nije mjesto na vojnom, već eventualno civilnom sudu. Žrtve nisu slučajne, one su izabrane danas prema ovom, sutra onom kriteriju. Naravno, uvijek pogrešnom u tom trenutku. Ni suci više nisu slučajni - mali je dio onih koji se ne boje za budućnost, koji ne strepe od odluke o konačnom reizboru za podobnost.

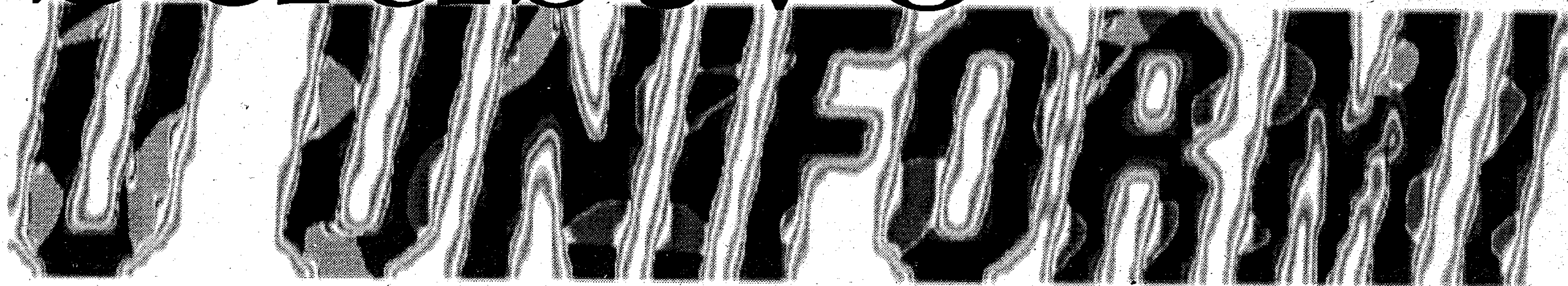
Koju će donijeti isti oni koji su se zaklinjali u nešto posve drugo i drukčije.

Bez priziva, naravno.

Valja se prisjetiti suđenja "vinkovačkoj četvorci" predvođenoj Đurom Dečakom, optuženima i pritvorenima u zagrebačkom Vojnom sudu u Gajevoj ulici. Početak suđenja izmamio je mnoge na gradske ulice, letjelo je kamenje u prozore zgrade Suda i malo je nedostajalo da cijela priča poprimi razmjere pravog ekscesa. Oni isti koji su tad već bili na vlasti, a i danas jesu, listom su bili protiv vojnih sudova i sudovanja, ne samo kad je riječ o civilima. Radile su se usporedbe sa suđenjem u "slučaju Janša" (naravno, za bivšega režima, dok isti još ni sanjao nije da će nositi "number one" na rukavu svoje uniforme), govorilo se uglas i ujednačeno da su vojni sudovi relikt jednoumlja i protucivilizacijske institucije

Piše: Tatjana TAGIROV

Sudstvo

DR. MIRA LJUBIĆ LORGER, PREDSJEDNICA DALMATINSKE AKCIJE, NAKON POVRATKA IZ SAD

Daleko je Uncle Sam od Hrvatske

Razgovarao: Pero JURIŠIN [STINA]
Foto: Goran VEŽIĆ [STINA]

Najneugodniji trenutak moga boravka u SAD bio je kad je stigla informacija da je prilikom deložacije pretučen predsjednik Građanskog odbora za ljudska prava Zoran Pusić, a spominjani su i ostali oblici upotrebe sile i maltretiranja. S obzirom da su tamo bili kolege parlamentarci iz cijeloga svijeta osjećala sam užasan sram, pogotovo što su svi izražavali nevjericu da se to događa usred Evrope.

Predsjednica Dalmatinske akcije, saborska zastupnica i predsjedavajuća Asocijacije regionalnih stranaka Hrvatske nedavno je na poziv američke Vlade boravila mjesec i pol dana u SAD radi sticanja širih znanja o tome kako u praksi funkcioniraju demokratska društva, te praćenja aktualnih izbora za Senat i Kongres. Prilikom kontakata sa državnim funkcionerima, izbornim kandidatima i njihovim menadžerima, pored ostaloga, mnogo se razgovaralo i o situaciji u Hrvatskoj, pogotovo o stanju ljudskih prava.

- Iz svih kontakata koje sam imala stekla sam dojam da su, kad je o Hrvatskoj riječ, dva najveća problema odnos prema BiH i stanje ljudskih prava, koja se temeljem izvještaja T. Mazowietzkog i ostalih međunarodnih promatrača u Hrvatskoj ocjenjuje izrazito loše. Smiješnim se drže opravdanja da se to događa u ratnom stanju, pa se odmah ističe primjer razvijenih demokratskih zemalja u kojima su i tokom Drugog svjetskog rata funkcionirale sve demokratske institucije i u najtežim ratnim uvjetima.

Koji problem Amerikanci najviše ističu?

Najviše se govori o deložacijama, a potom pravu slobodnog izražavanja, pravu kritičkog odnosa prema vlasti, pravu udruživanja i slobodnog djelovanja političkih stranaka, te slobodi medija.

Njima je teško shvatiti problem deložacija, budući da je privatno vlasništvo osnovna vrijednost sistema. Stoga teško razumijevaju da se nekoga, pa bio on i podstanar, može izbaciti iz stana, a kamoli ako ima rješenje od nekog državnog organa, dakle stanarsko pravo. Stoga na deložacije ne gledaju kao na pravni problem, pogotovo što se ljude izbacuje iz stanova bez sudskih odluka, i to na najbrutalnije načine. Zato oni to tumače kao etničko čišćenje i kršenje ljudskih prava. U tom kontekstu se tumači i izjava predsjednika Tuđmana da se ljudi izbacuju iz stanova zbog suodgovornosti za agresiju na Hrvatsku.

Kako ocjenjuju to što su deložacije činili najčešće ljudi u uniformama?

Tu činjenicu čak bilježe i u dokumentima na kojima State Departement zasniva svoju politiku prema Hrvatskoj. Takve postupke ocjenjuju skandaloznim i smatraju da to hrvatska vlast mora apsolutno kontrolirati, ako želi ikad biti demokratska.

Znaju li i da su Vas, kao predsjednicu stranke, također deložirali?

Za njih je to naprosto šokantno i ne razumiju da je moguće u tolikoj mjeri ometati rad nekoga tko je član parlamenta, pa su i to protumačili kao zlonamjerno ometanje rada.

Po povratku iz SAD prisustvovali ste još jednoj odgodi suđenja DA. Kako to ocjenjujete, i vidite li kraj tog slučaja?

Državni odvjetnik se našao pred nerješivim problemom, jer više nema elegantnog povlačenja iz tog spora. Naši su ljudi bez ikakvog razloga bili u zatvoru, maltretirani su, kršilo se Zakon o krivičnom postupku. Njihova je jedina šansa da pokušaju minimalizirati taj proces, da se povezujući članove DA sa nečlanovima stranku kompromitira na razne načine, da je se financijski iscrpi i da se DA stalno drži pod sumnjom. Sve s ciljem da se dugoročno onemogući njen rad. Svi ti ljudi su uglavnom bez posla, pa čak i članovi njihovih obitelji gube posao.

Postoji li mogućnost da se proces okonča pod pritiskom međunarodnih zahtjeva i prosvjeda, kao što je peticija evropskih parlamentaraca?

Po logici ne samo politike, nego i zdravog razuma trebali bi se državni odvjetnik i državna vlast što prije izvući iz toga. Međutim, oni se ni u mnogim drugim slučajevima ne ponašaju kako nalaže zdrav razum i pravila politike kao zanata.

Amerikanci se smiju kad čuju da smo optuženi jer smo sami sebi uništili prostorije i da već duže od godinu dana radimo bez ikakvog ureda, jer njima sve to izgleda kao dobra šala. Tek potom razmišljaji da je to težak oblik kršenja sloboda i onemogućavanja rada jedne parlamentarne stranke. Tako, na žalost, ulazimo u sve izvještaje o stanju demokracije u Hrvatskoj i postajemo primjerom kako se onemogućava demokracija u Hrvatskoj.

Kontaktirali ste s našim iseljenicima. Koji je njihov pogled na ovo što se događa u Hrvatskoj?

U svih šest američkih država, naši su iseljenici tražili sve moguće informacije, budući ne vjeruju više novinama koje primaju. Htjeli su čuti što se to događa u Hrvatskoj i zbog čega se odnos Amerikanaca prema njima promijenio kao prema nekome tko je suodgovoran za ono što se događa u Hrvatskoj. Oni podržavaju Hrvatsku, žele pomoći, ali su i strašno razočarani.

Da li je stanje u Hrvatskoj i odnos američkih vlasti prema hrvatskoj politici utjecao na položaj Hrvata u SAD?

To je vrlo izražen psiholoski problem, jer Amerikanci ne mogu razumjeti da država, koja je pretrpjela tešku agresiju i otimanje četvrtine teritorija, dođe u situaciju kao Vijetnam koji je nakon oslobodilačkog rata krenuo u agresiju prema Kambodži. To im je prva asocijacija, jer svi Amerikanci imaju težak kompleks Vijetnama.

Mnogi naši ljudi rekli su mi da se boje reakcija svojih sugovornika, susjeda i da se ponekad osjećaju i kao građani drugog reda. Njima je teško shvatiti zašto se sve to događa. Ali to nije čudno. Najneugodniji trenutak moga boravka u SAD bio je kad je stigla informacija da je prilikom deložacije pretučen predsjednik Građanskog odbora za ljudska prava Zoran Pusić, a spominjani su i ostali oblici upotrebe sile i maltretiranja. S obzirom da su tamo bili kolege parlamentarci iz cijeloga svijeta osjećala sam užasan sram, pogotovo što su svi izražavali nevjericu da se to događa usred Evrope.

Kakav je položaj manjina u SAD?

Tokom tekuće izborne kampanje dosta pažnje je posvećeno manjinama i imigrantima, kojih je iz dana u dan sve više. Samo u Kaliforniju godišnje legalno imigrira tri milijuna ljudi, a ilegalno čak osam milijuna. Postoje razlike između republikanaca i demokrata, ali se vodeći demokrati i te kako s pažnjom odnose prema tom izuzetnom velikom problemu. Čini se sve da se pomogne tim ljudima da se snađu u američkom društvu. Da bez ikakvih zakona, primjerice na Floridi, imaju škole na španjolskom jeziku, dvojezične natpise, te da su svi papiri, pa i oni neslužbeni - u restoranima, hotelima, na ulici, na engleskom i španjolskom. Oni naprosto prihvaćaju činjenicu da to tako mora biti zbog velikog broja Hispanaca, te svoje građane već zovu Hispanoamerikancima. Zato tu ne može biti ovdašnjih tenzija i iracionalnih rasprava o tome što jesu, a što nisu prava manjina i u kojoj mjeri im treba ili ne treba dozvoliti da imaju svoj kulturni identitet.

Je li taj američki recept primjenjiv i na našu situaciju, pa da mi dobijemo naše Hispanoamerikance - "Srbohrvate"?

U tome i jest poanta inzistiranja na formulaciji "to su vaši građani i imate se ponašati prema njima kao prema punopravnim građanima vaše države". Izvan toga ne žele uopće razgovarati i meni se čini to razumnim rješenjem, jer onda tu nema nepotrebnih tenzija.

Da li je dvojezičnost vezana uz regije ili usklađivanje sa životnim situacijama u svakodnevnici?

Gdje god uoče takvu potrebu oni to primjenjuju kroz svakodnevni život i kad se to rješava od samoga početka, problem ne narasta na razinu koju dosiže kod nas. To objašnjava zašto je njihov sistem tako stabilan.

Može li regionalni koncept pridonijeti sličnom rješavanju naših problema, s obzirom i da hrvatska vlast ima pristup da se administrativnom podjelom osiguraju prava Srba?

Teško je povući paralelu. Svaka američka država ima velik stupanj autonomije. Zakoni su bitno različiti, tako da ista stranka ima čak različitu politiku u dvjema državama. Različitosti su u njih način života. Zato oni možda imaju više sluha za regionalizam i tu je moguća sličnost, ali treba znati da je to kod njih način funkcioniranja sistema. To je ipak 50 država. Hrvatska je premala da bi mogla imati države, ali je i Amerikancima jasno da zaokružene regije moraju imati veliki stupanj samostalnosti u odnosu na centralnu vlast. Uz političku, kulturnu i ekonomsku, kao najvažniju komponentu, odnosno samostalno odlučivanje o vlastitom razvoju. Vjerojatno zbog toga imaju poseban senzibilitet za regionalizam, jer smatraju da je on naprosto efikasniji.

Znači li to da zahtjevi za regionalizacijom korespondiraju sa tim procesima?

Jednostavno rečeno, oni njima izgledaju razumljivi, jer smatraju da će uvijek organi lokalne samouprave rješavati problem nego centralna vlada. To je opće negativno raspoloženje prema jakoj državnoj vlasti i jakoj vladi. To je trend u američkoj politici.

S druge strane vladajuća stranka u Hrvatskoj regionalizam ocjenjuje kao opasan po Hrvatsku.

On nije opasan za Hrvatsku, ali jest za državnu vlast, zato što oni sebe poistovjećuju sa Hrvatskom. Budući da je regionalizam opasan za centralizam vladajuće stranke oni misle da je opasan i za Hrvatsku. U stvari je obratno.

Među prigovorima IDS-u i DA je da se iza regionalizma u stvari krije autonomaštvo, odnosno težnja otcjepljenja Istre i Dalmacije i njihovog pripajanja Italiji.

Činjenica je da su na fašističke izjave koje su dolazile iz Italije, a bile su uperene prema svojatanju Istre i Dalmacije najoštrije reagirali IDS i DA. Činjenica je da u Italiji vladajuća stranka na njih reagira vrlo mlako. Sve dok zagovorači takvih ideja ne nađu sugovornike s ove strane Jadrana takvi zahtjevi nisu ozbiljni. Mi, budite sigurni, nećemo biti ti sugovornici. U tom kontekstu bih htjela i naglasiti da autonomaši nisu Dalmaciju predali Italiji već je to na žalost učinila izdajnička endehazijska vlast. Stalno spočitavanje takvih namjera nama već je doseglo degutantne razmjere i mučno mi je na njih odgovarati.

Može li se reći da smatrate kako je ulaznica za Evropu hrvatske regionalizam i antifašizam?

Naravno. To su osnove današnje Evrope i ukoliko Hrvatska želi biti u tom krugu onda i ona mora biti takva. Na žalost ima onih koji očito ne žele da Hrvatska bude dio Evrope i sa tim moramo biti načisto.

Mislite li da bi Dalmacija i Hercegovina trebale postati transgranične regije?

Samo bi Dalmacija mogla postati transgranična regija s obzirom da se njeni djelovi nalaze izvan granica Hrvatske. Konkretno mislim na Boku Kotorsku, ali za sada mi u DA to ne želimo aktualizirati s obzirom da smo sa SR Jugoslavijom u ratu. Zanimljiviji nam je prolem Neuma, budući da je riječ o povijesno dalmatinskom gradu i tu smo jasno zainteresirani za transgraničnost, odnosno za mogućnost slobodnog putovanja do južnih dijelova Dalmacije. Dakle, bez ikakvih putovnica. Hercegovina uopće ne bi mogla biti transgranična regija budući da se čitavom svojom teritorijom nalazi u državi Bosni i Hercegovini.

Kakvima vidite odnose Dalmacije i Hercegovine?

Ako je riječ o mogućnosti dobrosusjedskih odnosa, o tome nema nikakve sumnje. No, da bi se doista počeli ostvarivati takvi odnosi potrebno je dakako ostvariti i određene pretpostavke. Prije svega, mi smo u Dalmaciji zainteresirani i spremni smo pomoći na sve načine da Hercegovina umjesto paradržavne tvorevine u kojoj caruju nezakonje i ratni profiteri, postane pristojno mjesto za stanovanje, tako da se zaustavi iseljavanje iz Hercegovine i time nekontrolirano useljavanje u Dalmaciju, koja u ovom času jedva prehranjuje i svoje vlastito stanovništvo. Isto tako, potrebno je da hercegovački imigranti u Dalmaciji ne budu, kao što to sada jesu, privilegirani u odnosu na ovdašnje stanovništvo, što stvara nepotrebne napetosti. Već sada valja napomenuti da ćemo mi u Dalmaciji biti vrlo osjetljivi na privilegiraniji položaj bilo koje regije ili oblasti u državno-administrativnom uređenju Republike Hrvatske od onog koje pripada cjelovitoj regiji.

Piše: **Srđan Dvornik**

"Dosta smo trpjeli, udri!"

To što vam stvarno rade o glavi ne znači da morate biti paranoik.

Lider udruženja ratnih veterana-invalida nedavno je,frustriran presudom Ustavnoga suda, javno najavio nastavak nasilnog otimanja bivših vojnih stanova. Za prijetnje nasiljem i javno pozivanje na vršenje krivičnih djela u pravnim se poretcima ide pred sud. Ovdje - ništa. No, nije ni čudo kad se u isto vrijeme, isto tako nekažnjeno odvija i daleko nasilnija akcija: dok šef njegovog udruženja "samo" verbalno poziva, jedan ratni invalid prijeti pravim ručnim granatama i uspijeva izbaciti iz stana jednu splitsku i jednu izbjegličku porodicu. I opet - ništa, čak i unatoč presudi Ustavnoga suda. Što kažu ti primjeri - a ima ih već beskrajno mnogo? Svakako to da se nagomilane posljedice rata, u kombinaciji s nedjelotvornošću vlasti, sada pojavljuju kao plodno tlo za terorizam.

Međutim, nije novo to što terorizma ima, nego samo to što se on pojavljuje u obliku difuznog, "civilnog" nasilja. Ono, doduše, više nije baš uvijek poticano ili čak organizirano iz službenih režimskih ureda, ali sadašnji terorizam benzinskih kanti i ručnih granata ipak je pokušaj da se nastavi tamo gdje su privremeno zastala "rješenja" stambene komisije Ministarstva obrane i civilne upravne odluke bez sudskog pokrića. Noviji terorizam u privatnoj inicijativi zakonit je potomak državne intervencije u istoj branši. "Hrvatski branitelji" su iz domova nasilno izbacili na desetke ili stotine obitelji, i žele još, a njihovo Ministarstvo je to radilo na hiljade.

Agresivnost "svete žrtve"

Bilo bi pogrešno zaključiti da je nasilje kojemu smo svjedoci motivirano samo očajem socijalno frustriranih invalida, udovica i drugih, indirektnih žrtava rata. Debeo sloj ideologije koji se pritom očituje dovoljno je upozorenje da se radi o još nečemu. Govori se o tome da se rat još vodi (dakako, prema "unutra"), da su neprijatelji među nama, od vlasti se - gle čuda! - traži radikalizacija "čišćenja"... čak i kad se policija u novije vrijeme potrudi da reagira bar na najgore nasilje, ostaje to nekako podalje od javnosti, premda bi režimu prema van dobro došao svaki poen u igri oko ljudskih prava. Za unutrašnju upotrebu očito je važnije nešto drugo: imidž svetosti žrtve združen s poštovanjem spram "branitelja" i nerazmrsivo povezan s agresivnošću.

To je posljedica posebne uloge koju u hrvatskoj državi ima vojska i resor "obrane". U legitimiranju političkih poredaka vojska i sve što uz nju ide često ima posebno značenje. Vlastodršci rado posežu za borbenom junačkom prošlošću, krvlju i slavnim pobjedama kao dokazom da je poredak koji je iz toga proizišao iznad kritike opozicionara i boraca za ljudska prava. To što zemlja može pritom biti objekt vanjske agresije ništa ne smeta. I žrtve se izvrsno uklapaju u to agresivno samolegitimiranje režima. Zar može biti loš poredak za koji je proliveno toliko krvi i suza? Oni koji ga ipak kritiziraju izazivaju "opravdani gnjev". Što više teških žrtava možete javno pokazati, više agresivnosti možete mobilizirati bez osjećaja krivice. Čak se ni najgora ratna propaganda ne služi agresivnim parolama na prvu loptu, nego stvara sliku vlastite strane kao stradalničke, kao žrtve tuđe agresije, da bi konačno mogla izbaciti poklič "Dosta smo trpjeli, udri!"

No, velika je razlika između upotrebe vojske samo za paradu i njene aktivne uloge u političkom poretku. Hrvatska je slučaj ovoga potonjega. Primjeri desperadosa na početku ovog teksta samo su trenutačno najupadljiviji vršak posvemašnje nedodirljivosti vojne strukture za civilnu kontrolu i pravnu regulaciju. Inventura manjkova je impresivna: ne djeluje pluralistička parlamentarna kontrola nad vojskom. Nasuprot tome, javno političko djelovanje najviših oficira, njihovo (zasad samo verbalno?) interveniranje u društvenim sporovima, ne samo da nije nezakonito, nego se odvija u zdušnoj suradnji s funkcionarima civilne vlasti. Ne postoje pravna sredstva za sprečavanje izbora oficira po političkoj podobnosti. Nema javne kontrole nad vojnim budžetom, premda bi za tim upravo u sadašnjim nenormalnim okolnostima postojala posebna potreba: Budući za Hrvatsku još važi međunarodna zabrana uvoza oružja, a Hrvatska vojska ipak nije naoružana samo praćkama, jasno je da se morala naoružati na crnom tržištu. Cijene su tamo više, plaća se u kešu i na kraju sam bog zna koliko novca poreznih obveznika završi u posredničkim provizijama. Ne zna se ni kako se određuju dobavljači za vojsku, koliko tu ima biznisa za firme iz Predsjednikove familije a koliko za ostalu političku svitu, niti kolike su cijene i zarade u tom poslu... Pod takvim okolnostima zaista postaju uvjerljive pretpostavke kako bi eksplozija u Dubokom Jarku, da je tamo doista eksplodiralo sve što je kasnije navedeno, ostavila daleko širi krug pustoši.

Autoritarnost - većinsko opredjeljenje

Prema tome, na pitanje: "Zbog čega mislite da bi Hrvatska vojska dopustila predaju vlasti kada bi HDZ izgubila izbore?" odgovor je lak: "ne znamo", jer civilne kontrole nad vojskom nema. Ne možemo možda ni slutiti dokle seže kontrola u obrnutom smjeru - kontrola državne vojne strukture nad društvom.

Jedan od razloga što se sve to još ne može nazvati diktaturom svakako je i to što se civilna politička javnost zbog toga očito ne uzrujava. Militarizacija političkog sistema gradi se na već provedenoj militarizaciji društva, pa se presezanje vojne vlasti u civilno društvo ne suočava s ozbiljnim otporom. Mentalitet utvrde usred neprijateljskog okruženja bio je dobrano formiran još i prije rata, štoviše, on je na vlast i doveo sadašnju vladajuću stranku, koja je u najsirovijem obliku kolportirala svođenje svih političkih razlika na sukob nacija. Zato se kršenje kako ljudskih prava tako i demokratskih normi uglavnom i dalje vrši s prešutnim pristankom većine.

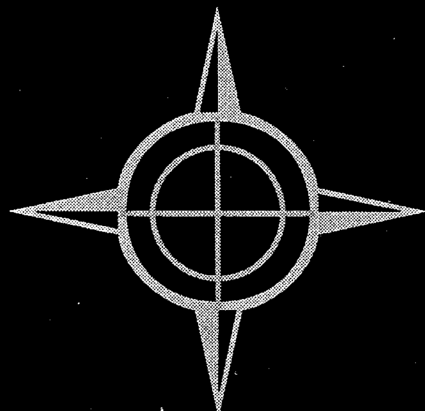
U takvom sklopu nema mjesta tvrdnjama kako opozicija autoritarnom režimu nema izgleda jer je autoritarni mentalitet većinsko opredjeljenje. Ako je nešto sigurno, sigurno je to da sadašnja opozicija nema izgleda upravo dotle dokle pristaje na tako zadan uski okvir političkog djelovanja. Samo što to, dakako, traži malo čvršću petlju. I u mnogim etabliranim demokracijama vlast najlakše ušutkava opoziciju kada se u parlamentu raspravlja o obrani, jer, kao, u pitanjima opstanka nacije nema mjesta debati. Dovesti drugoga u položaj da dokazuje kako nije protiv svete stvari nacionalne egzistencije još je mnogo lakše u situaciji stvarnog rata. No, to nipošto ne znači da se tu manje manipulira - što uvjerljivija vanjska opasnost, to uvjerljivija i manipulacija. Tu važi obrat znamenite Kissingerove mirnodopske izreke: To što vam stvarno rade o glavi ne znači da morate biti paranoik.

Nije, dakle, dovoljno zaustaviti se na tvrdnji da nad vojskom ne postoji demokratska civilna kontrola. Do nje neće ni doći, niti će je itko ozbiljno zahtijevati dokle god se takva pitanja budu postavljala s knedlom u grlu i osjećajem krivice zbog diranja u svetu stvar obrane. Ostaje ipak nada da je opozicija bar nešto naučila iz masleničke epizode s početka '93., kada je vojsci slala čestitke za pobjedu u sklopu izborne kampanje HDZ-a.

DA LI JE NATO ZNAO ŠTO RADI?

OD UDBINE DO SUDBINE

Piše: **Jo van der SPEK**

Što se promijenilo? Zapravo, gotovo ništa. Bojišta oko Bihaća se nisu promijenila. Kao ni situacija u Bosni i Hercegovini.

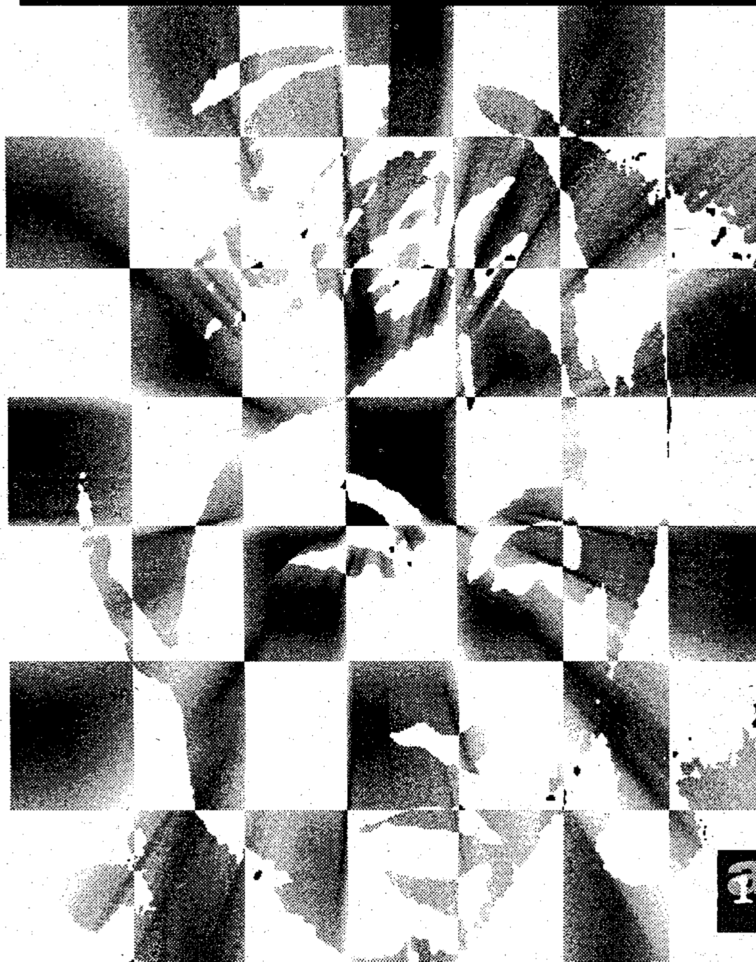
"Možda NATO treba odmah ukinuti", zaključio je Radovan Karadžić nakon izjave da je zračni napad na aerodrom u Udbini bio kraj NATO-a i kraj politike. Kad političar kaže *možda*, to znači da glasno misli ili zapravo ne zna što da kaže. Za Karadžića, silovitog političara *par excellence*, upotreba riječi *možda* je smiješna. Zbog toga je morao, prikrivajući očitu slabost, dodati riječ *odmah*, kako bi nakon svega zvučao uvjerljivo.

NATO, naravno, nije znao što radi. Kako su i mogli znati da je Udbina tako bliska Sudbini? Trebali su pjesnika poput Karadžića da im to objasni. Bombardiranje Udbine bilo je za NATO bježanje od Sudbine. NATO je trebao predstavu zajedničkog djelovanja, jer je NATO bio u opasnosti od raspada. Kad je Bill Clinton obznanio da SAD više neće poštovati embargo na oružje protiv Bosne i Hercegovine i Hrvatske, Engleska i Francuska se uplašile da će njih pogoditi posljedice: srpski napad. Osobito glasine da američki "savjetnici" pomažu Armiji BiH, dovode u pitanje neutralnost ovoga člana NATO-a. Francuska se čak pridružila Rusiji u zahtjevu za nagodbom: prijedlogom da se istočna Bosna da u zamjenu za integraciju Krajine kao mini-države u Hrvatsku. To znači: davanje Miloševiću onoga što hoće, uvaljivanje problema Tuđmanu i proizvođenje pakla u Bosni.

I prije zračnog napada na Udbinu NATO-generali su nas pokušali uvjeriti da to neće biti veliki problem, a Karadžić i Martić su im puno pomogli dajući NATO-u takav lijep, čist cilj, samo da omoguće NATO-u da pokaže da još postoji. I čak se i Kozirjev složio s tim!

Ali, što se promijenilo? Zapravo, gotovo ništa. Bojišta oko Bihaća se nisu promijenila. Kao ni situacija u Bosni i Hercegovini. A razlika između SAD i Francuske nije riješena. Ako Clinton izgubi izbore, SAD će postati još nepouzdaniji partner. A možda će francuski plan nakon svega postati "rješenje". No, jedna stvar je prilično sigurna: mir i pravda u Bosni-Hercegovini-Hrvatskoj-Krajini-Srbiji-Kosovu-Makedoniji-Crnoj Gori-Sandžaku-Vojvodini-itd, itd neće biti postignuta pretvaranjem ovih teritorija u šahovsku ploču za reformiranje NATO-a, ili njegovo ukidanje.

Mene samo zanima koliko će se pacifista složiti s Karadžićem? Možda?

Piše: Hrvoje GLAVAČ

Hrvatski magični četverokut

Hrvatska ekonomska politika i privredno zakonodavstvo neobično su naopaki: tamo gdje bi država trebala intervenirati, u socijalu i preraspodjelu blagostanja, ona se povlači u ime neoliberalne ideologije koja bi trebala služiti uspostavi tržišta. Tamo gdje bi trebala kondicionirati uvjete privatizacije i tržišne pravne regulative, dakle u uspostavi slobodnog tržišta, ona je partijna

Normalna ekonomska politika u uvjetima tržišne privrede "vrti" se obično oko problema "magičnog četverokuta", tj. problema stabilnosti nivoa cijena, visoke zaposlenosti, vanjskotrgovinske ravnoteže, i stalnog i primjerenog privrednog rasta.

U Hrvatskoj, kako je pokazala posljednja saborska rasprava, hijerarhija problema je ponešto drugačija pa tranzicioni "magični četverokut" glasi: kako ostvariti konzekventnu i pravednu privatizaciju; stvoriti pravni okvir za funkcioniranje tržišne privrede; ujedno sprovoditi antiinflacijsku politiku i stvoriti uvjete za prestrukturiranje privrede, kako bi se na novoj osnovi potaknuo privredni rast. Po mnogima je u Hrvatskoj uspješno obavljen tek manji dio ekonomsko-političkog zadatka: restriktivnom monetarnom politikom suzbijena je inflacija a svi ostali ciljevi nisu ostvareni niti su postavljeni valjani programi koji bi dali odgovore na pitanje kako to uraditi. Time se nameće pitanje kakav ekonomsko-politički sistem, uistinu, ima Hrvatska u ovom trenutku?

Kako do rasta

Najefikasnije industrijske grane postigle su 75 posto predratne iskorištenosti kapaciteta pa je ukupna bilanca puno gora: hrvatski bruto nacionalni proizvod je prepolovljen u odnosu na predratne godine. Ali, problem je dvostruk: kako s jedne strane potaknuti rast proizvodnje a s druge strane ostvariti osnovu za kvalitetniji i slobodno tržišnoj privredi primjeren rast. **Dražen Kalođera** uvjerljivo izlaže da problem naslijeđene strukture (bivšeg sistema) ima još neke potencijale za rast imajući u vidu predratnu stopu proizvodnje, ali konkurentnost sa svijetom slobodno tržišnih privreda ne može biti zasnovana na privrednom rastu koji se temelji na starim industrijskim strukturama. Kalođera argumentira da će vladin optimizam glede poticanja rasta (ako do njega uopće dođe) biti nužno zaustavljen na dometima postojeće strukture. Rečeno jednostavnije: naslijeđeni tehnološki i proizvodni nivo ne odgovara zahtjevima koje postavlja slobodno-tržišna privreda, pa je eventualni rast proizvodnje limitiran vlastitom osnovom. Pri tome ima dovoljno razloga za sumnju da li je uz primijenjene ekonomske tehnike uopće moguće potaknuti rast. No čini se da je još veći problem u temeljnom uvjetu koji mora biti ostvaren da bi došlo do promjene kvalitete osnove očekivanog privrednog rasta. Riječ je naravno o privatizaciji društvenog kapitala, budući da je svakom jasno, da je država najgori zamisliv vlasnik, a deklarativno i stranka na vlasti zastupa slobodno-tržišnu privredu temeljenu na privatnom vlasništvu. Stranka na vlasti pritisnuta je s dvije vrste kritike, prvo, da je postojeća metoda privatizacije socijalno nepravedna i izvor bezbrojnih pljački državne imovine i, drugo, da je metodologija privatizacije pogrešna budući da je samo manji dio Hrvatske privrede pronašao vlasnika. Neobično je, ali čini se da se stranka na vlasti odlučnije brani od prigovora pljačke i brzog bogaćenja politički privilegiranih pojedinaca. Tako na pitanje novinara u toku konferencije za novinare HDZ-a prije zasjedanja Sabora **Ivić Pašalić** priznaje da je privatizirano tek 10 posto društvenog kapitala odbijajući time "paušalne ocjene" o "pljački" koja bi dovela u pitanje "interese šireg pučanstva".

Kao u Srbiji

Razmotrimo obje vrste kritike upućene stranci na vlasti. **Stipe Mesić** u *Novom listu* drži da je tehnologija koja je primjenjena u zaustavljanju inflacije ista kao ona u Srbiji, dok bi valjano ostvarena privatizacija morala *"omogućiti novi uzlet privrede, restrukturiranje, napredak, a toga nema"*. Od 1990. u Hrvatskoj je bez posla ostalo oko pola milijuna ljudi. Privatizacija je trebala omogućiti pronalaženje titulara vlasništva da bi se krenulo u restrukturiranje privrede. Štoviše, Mesić drži da je namjera stranke na vlasti osigurati socijalno nepravednom privatizacijom dominaciju ljudi u krugu predsjednika i u privredi.

U Saboru je zastupnik HND **Elio Martinčić** ukazao da je od devedeset novih vlasnika poduzeća u pulskoj regiji čak četvrtina pod istragom. Po **Prkačinovim** (HSP) riječima pak, oni koji su procjenjivali poduzeća su ih kupovali i prodavali, a kad je novim vlasnicima ponestalo kapitala dobivali su dodatni popust ili pravo na menadžerske kredite. Po Prkačinovom mišljenju nije problem u nezakonitosti rada u pretvorbi i privatizaciji, jer su kupci dionica bili potpuno pokriveni legislativom, već je problem u tome da takav način legalnog stjecanja vlasništva nema pravičnu podlogu. **Mladen Vilfan** (HSLS) drži da se bankama od kojih su dobivani menadžerski krediti opraštaju dugovi a one se saniraju međunarodnim ili domaćim injekcijama.

Čarobnjaci pretvorbe

Kako dakle izgleda jedan od trikova privatizacije po hrvatskom modelu? Ponajprije, direktor mora pod prijetnjom otkaza nagovoriti svoje posloprimce (radnike) da kupe svoj dio dionica. Budući da nemaju dovoljno sredstava za otplatu, recimo, direktorova žena osniva firmu koja preuzima sve dionice u radničkom vlasništvu na sedam godina uz obavezu otplate. Potom direktor uzima kredit ili dobiva kredit na preostalih pedeset posto vlasništva i time kontrolira 100 posto cjelokupno vlasništvo i upravni odbor. Dividenda više ne postoji već se iz dobiti finaciraju sve otplate. Ne spominje se mogućnost otpuštanja radnika i rasprodaja dijelova poduzeća, s čime se otplaćuju krediti.

Tako politički privilegirani ljudi oko stranke na vlasti na dva načina zauzimaju hrvatsku privredu: jednom preko isuviše velikog dijela državnog privrednog sektora, drugi puta preko manjeg "privatiziranog" dijela koji se često stiče postupkom koji naliči na pljačku.

Kako do slobodno-tržišne privrede?

Nedavno je profesor ekonomije na Harvardu **Richard B. Freeman** ustvrdio: *"Čak i ako političko rukovodstvo čvrsto vjeruje u tržišnu privredu sindikati ne mogu dugo podržavati tržišne reforme ako ne uspiju izboriti neke socijalnopolitičke mjere, odnosno određenu mjeru socijalne sigurnosti za svoje članove, a njihovi članovi su uglavnom radnici državnih poduzeća. Ako postojeći sindikati ne budu zastupali interese svog članstva nastat će novi, kao što i nastaju. Gubitnici u tranziciji iskoristit će svoja demokratska prava tako što će štrajkati ili glasati protiv budućih reformi jer se osjećaju ugroženim njihovim posljedicama. Time se dovodi u pitanje uspješna tranzicija u tržišnu privredu ili čak novostečena demokratska praksa"*.

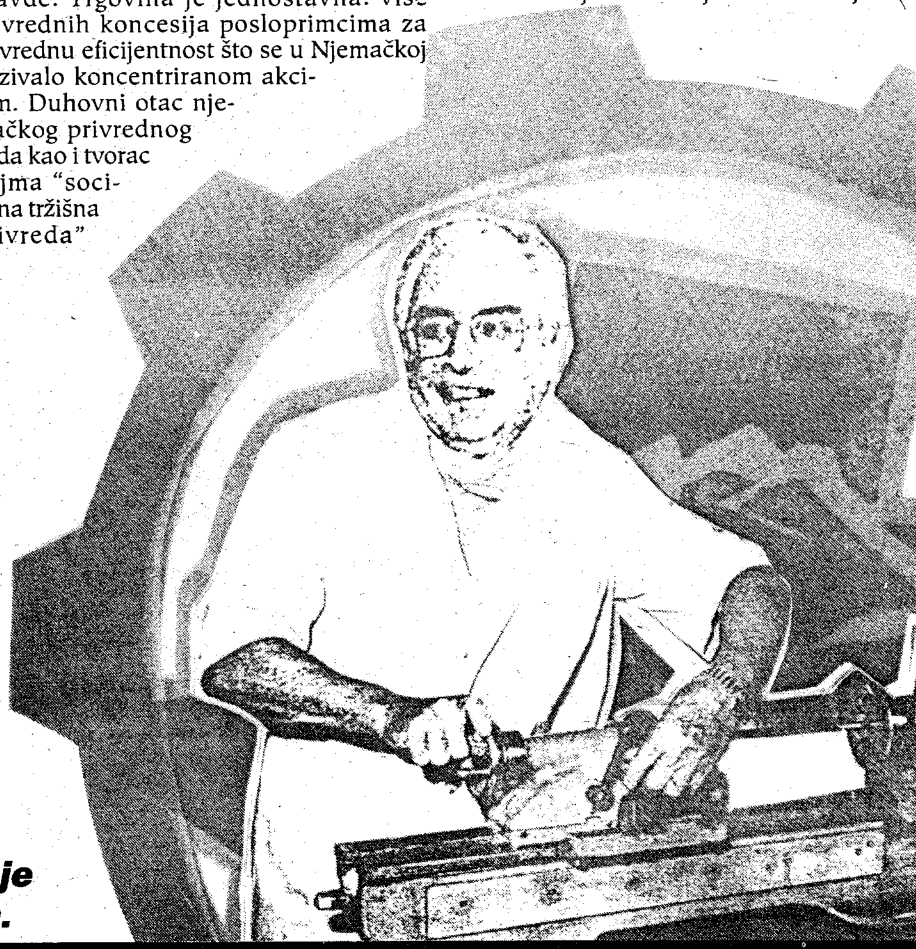
Riječ je o zemljama srednje istočne Evrope u kojima se tempo uspostave slobodnog tržišta pokazuje isuviše socijalno okrutnim. Kako tek onda u Hrvatskoj sačuvati volju za uspostavu slobodno-tržišne privrede kad je onaj dio privrede koji je pronašao vlasnika privatiziran na posve nepravednoj metodologiji, državni dio je pod kontrolom države i stranke na vlasti, monopolno zaštićen, dok se istovremeno vlada hvali uspješnom antiinflacionom politikom ali i kresanjem "socijale" u ime uravnoteženog budžeta slobodno-tržišnih principa koji su još miljama daleko? Kako, dakle, sačuvati politički konsenzus demokratskim sredstvima, u situaciji kad javnost ne dijeli s Vladom tako jednodušno navodne uspjehe prve etape Vladinog programa a opravdanje privredne i socijalne mizerije zasnovano na mobilizaciji patriotizma gubi na snazi? Doista, restriktivna politika novca dovela je do posvemašnjeg suzbijanja inflacije, ali nije došlo do očekivane privredne konjukture budući da to na staroj privrednoj strukturi i većinskom državnom vlasništvu ni nije moguće, pa je rezultat nedostatna ponuda roba uz skup novac.

Traži se pakt

Odgovor na naše pitanje načelno je jednostavan: socijalnom tržišnom privredom! Pojam "socijalne pravde" koja je uvjet socijalno-tržišne privrede historijski je relativan. Sadržaj socijalne pravde u Indiji i Švedskoj sasvim je različit. Realni sadržaj socijalne pravde je realno izvediva politika, rukovođena idejom socijalne pravde. Ono što se traži u hrvatskim uvjetima je socijalni pakt između posloprimaca i poslodavaca zasnovan na većem stupnju socijalne pravde. Trgovina je jednostavna: više privrednih koncesija poslopriimcima za privrednu eficijentnost što se u Njemačkoj nazivalo koncentriranom akcijom. Duhovni otac njemačkog privrednog čuda kao i tvorac pojma "socijalna tržišna privreda" **Alfred Müller-Armack** je u svojim radovima i kao savjetnik ministra ekonomije **Ludwiga Erharda** pokazao da je ideja liberalne tržišne privrede zastarjela upravo koliko i ružna stvarnost planske privrede. Zadatak vremena je bio *"...razviti treći oblik (privrednog sistema) koji nije slučajna mješavina... već predstavlja na osnovu mogućnosti punog uvida razvijenu sintezu... Mi govorimo o socijalnoj tržišnoj privredi i tim pojmom označavamo navedeni treći privredno - politički oblik. On znači... da nam je tržišna privreda osnova budućeg privrednog poretka, samo to nije sama sebi prepuštena liberalna tržišna privreda već svjesno kontrolirana i to socijalno kontrolirana tržišna privreda"*. Određene elemente centralnog upravljana držao je **Müller-Armack** neizbježnim, a prije svega državne mjere stvaranja i osiguranja konkurencije na tržištu. Potom je ustvrdio da je odlučujuće postojanje socijalnog prava u svrhu funkcioniranja socijalne tržišne privrede. Potom je ukazao na raznorodne mogućnosti ispunjenja socijalnih zadataka a da se ne dovodi u pitanje tržišni aparat, primjerice kroz socijalno-političku preraspodjelu plaća ili uspostavu minimalnih nadnica. Konačno i najvažnije; socijalna tržišna privreda je otvoren projekt i niti jedan katalog nužnih postavki ga ne čini dovršenim: socijalna tržišna privreda je duhovni fenomen čiji je najvažniji zadatak poticanje konjukture uz maksimalno moguću socijalnu pravdu. Svakako, ono što se danas zbiva u Hrvatskoj to je potpuna suprotnost ideji o ostvarenoj socijalno-tržišnoj privredi na temelju potpune i relativno pravedene privatizacije. Poteškoća leži u crnoj slutnji da metoda privatizacije na temelju nepravednog zakonskog okvira manjinskog djela društvenog kapitala ima neke veze s metodom većinskog podržavljenja, monopolnog i partijski kontroliranog državnog kapitala. Hrvatska ekonomska politika i privredno zakonodavstvo neobično je naopako: tamo gdje bi država trebala intervenirati, u socijalu i preraspodjelu društvenog blagostanja, ona se povlači u ime neoliberalne ideologije koja bi trebala služiti uspostavi tržišta.

Tamo gdje bi trebala kondicionirati uvjete privatizacije i tržišne pravne regulative, u uspostavi univerzalnih i pravičnih uvjeta privatizacije i poslovanja, dakle u uspostavi slobodnog tržišta, ona je partijna.

Umjesto uspostavljenih fer uvjeta za privatizaciju, poduzetništvo, ona je partijno arbitrarna, stvara privilegiranu grupu privrednih veleposjednika koji kohabitiraju s državnim kapitalom. Na osnovu ovako postavljene privredne politike ne može se očekivati ostvarenje temeljnog zadatka tranzicije: potpuna uspostava tržišne privrede na temelju potpune privatizacije, prilagodba slobodno-tržišnim proizvodnim standardima, poticanje privrednog rasta i konačno relativno pravedna preraspodjela društvenog blagostanja. Upravo suprotno, kohabitacija nepravedno stečenog vlasništva nad društvenim kapitalom i etatizacija većeg djela privrede znak je mješovite privrede bez ikakovih izgleda za uspješno preživljavanje na tržištima koji funkcioniraju na temelju konkurencije.

Naslijeđeni tehnološki i proizvodni nivo ne odgovara zahtjevima koje postavlja slobodno-tržišna privreda, pa je eventualni rast proizvodnje limitiran vlastitom osnovom.

I Engels bi se sablaznio!

Piše: **Toni Gabrić**

Nakon tri godine simpozijskih i seminarskih debata i vrućih susreta predstavnika Vlade, Gospodarske komore, sindikata i udruženja poslodavaca, prijedlog novog Zakona o radu nedavno je dospio pred saborske zastupnike. Riječ je o jednom najvažnijih zakona, koji bi trebao regulirati najveći dio odnosa između približno 800 tisuća radnika i njihovih poslodavaca i definirati međusobna prava i obveze. Zbog brojnih je nesuglasica koje tokom rasprava nisu bile izglađene, ministar rada i socijalne skrbi imenovao je posebnu radnu grupu formiranu na paritetnoj osnovi kojoj je ostavljeno da pokuša postići kompromis izmedju oštro suprotstavljenih strana.

Ta je grupa imala dužnost da sintetizira dotadašnje najrazličitije prijedloge i zaključke i iz tog materijala sroči novi Prijedlog zakona o radu oko kojeg bi bilo moguće postići konsenzus. Dokument te komisije ponuđen je zastupnicima kao prijedlog Vlade, ali reakcije sindikata već pokazuju da uspjeh nije polučen. **Dragutin Lesar**, predsjednik SSSH, najavljuje štrajk upozorenja na dan iznošenja takvog prijedloga zakona na raspravu pred Zastupnički dom, i generalni štrajk ukoliko dođe do njegovog usvajanja.

Ispod nivoa ZUR-a

Prijedlog zakona, dakako, radikalno mijenja institute na koje smo bili navikli još od vremena udruženog rada. Odnos rada i kapitala u njemu je shvaćen kao oštra borba izrazito suprotstavljenih interesa koji bi se trebali usklađivati u dinamičnom procesu kolektivnog pregovaranja i sklapanja ugovora, pri čemu bi svaka strana trebala koristiti vlastite prednosti: poslodavci vlasničko pravo raspolaganja sredstvima za proizvodnju a radnici svoj rad koji više nije interpretiran "zajedničarski", u harmoničnom procesu udruživanja proizvođača i sredstava za proizvodnju već kao tržišna kategorija, nešto što valja čim bolje prodati. Ideja zakonskog prijedloga je da se snizi nivo zaštite radnika u odnosu na ZUR-ovska vremena, i raskine s načelom neotuđivosti prava na rad, ali s druge strane predviđa se slobodno djelovanje sindikata i mogućnost pritisaka na poslodavce, uključući i štrajk. U zakon se pokušalo ugraditi načelo fleksibilnosti, što bi značilo da se njime reguliraju i ustanovljavaju samo osnovni instituti i mehanizmi dok su mnoga značajna pitanja prepuštena kolektivnom ugovoru između samih poslodavaca i sindikata. Kolektivnim bi se ugovorom prije svega utvrđivala visina plaće, ali i oblik participacije u upravljanju poduzećem, pojedini aspekti socijalnog osiguranja a dijelom i sklapanje, sadržaj i prestanak radnog odnosa.

Tomislav BEŠTAK

Ovakav je pristup odnosu rada i kapitala svakako opravdan i u funkciji je dinamiziranja društvenih procesa. Problem je u tome što u predviđenoj napetosti između radnika i poslodavaca Zakon već unaprijed hendikepira one prve, a već iz same diskusije koja je o Zakonu vođena lako se vidi da su poslodavci kudikamo zadovoljnija strana. Sam Lesar kaže da se ovaj prijedlog razlikuje od prethodnog po tome, što je raniji bio "katastrofa" a ovaj je "samo loš".

Neka rješenja neodoljivo podsjećaju na prizore iz svojedobnog bestselera danas ne osobito popularnog njemačkog noveliste **Friedricha Engelsa**, "Položaj radničke klase u Engleskoj". Rad je tako, doduše u skladu s međunarodnim konvencijama, dopušten djeci starijoj od petnaest godina, istoj onoj koja se zbog pedagoških načela i zaštite javnog morala ne bi smjela naći u disco-clubu iza 22 sata. Za razliku od disco- clubova, javnom moralu ne smeta ako djeca provode noći radeći u trećoj smjeni, što Prijedlog zakona u mnogim okolnostima predviđa. Noćni rad djece moguć je čak u industriji, kako se kaže "zbog više sile", ili odlukom ministra rada u slučaju da se procijeni kako maloljetničko bdijenje za strojevima može odlučujuće doprinijeti nacionalnim interesima. Osim "više sile" i ministrove odluke na noćni rad djecu može natjerati i vlastiti otac ako ih je zaposlio u svojem privatnom industrijskom poduzeću.

Što će reći Baković?

Porodiljski dopust koji je u prethodnim raspravama izazvao dosta buke novim je Prijedlogom produžen na godinu dana a za treće i svako naredno

VERA BABIĆ, pomoćnica ministra rada i socijalne skrbi

VIŠA SILA SE NE MOŽE TAKSATIVNO ODREDITI

Prijedlogom Zakona o radu Vlada želi područje radnih odnosa urediti na način primjeren zemljama političke demkracije i tržišnog gospodarstva. To znači držati se prije svega dva temeljna standarda koja spadaju, po prirodi stvari, u korpus temeljnih ljudskih prava i sloboda, a to su sloboda udruživanja i sloboda kolektivnog pregovaranja. Ovi su standardi uredjeni Konvencijama 87 i 98 Medjunarodne organizacije rada.

U skladu s navedenim standardima određena je osnovna koncepcija prijedloga Zakona, pa je on po svojoj naravi supsidijaran što praktički znači da zakonska regulativa dolazi do primjene ukoliko i ako što drugo nije uređeno kolektivnim ugovorima, odnosno tamo gdje zakonske odredbe koje propisuju to čine na određenom društveno prihvatljivom minimumu. Iz navedenog držim osobito važnim onaj dio Zakona koji uredjuje tzv. kolektivne radne odnose.

Individualni radni odnosi uređeni su u skladu sa standardima mnogobrojnih konvencija MOR-a. Do sada je preuzeto 35 konvencija od 76. U rajvećem dijelu standardi uređeni Prijedlogom Zakona o radu nadmašuju standarde uređene relevantnim konvencijama MOR-a. Radni su standardi iz ovih konvencija, sukladno ustroju i djelovanju MOR-a, utvrđeni na tripartitnoj osnovi, o njima je postignut visoki stupanj suglasnosti svih kojih se to tiče i to je jamstvo ravnoteže interesa suprotstavljenih strana. Upravo je ravnoteža interesa osnova onoga što se podrazumijeva pod pojmom socijalne države.

Kako tumačite primjedbe sindikata na predviđena poslоprimačka vijeća? Jesu li Zakonom dovoljno precizno utvrđene ovlasti posloprimačkih vijeća?

Bit sindikalnih primjedbi je u tome da bi odredbe o posloprimačkom vijeću i rješenja koja iz njih proizlaze ugrožavali poziciju sindikata u poduzeću. Držim da ova strahovanja nemaju osnova. Prijedlog Zakona o radu uvažio je i standarde konvencije o zaštiti radničkih predstavnika kao i povjerenika i pred stavnika sindikata. Osobno držim da posloprimačka vijeća mogu poslužiti jačanju utjecaja sindikata ukoliko i ako oni uspiju da izbore za posloprimačka vijeća dobiju sindikalne liste. Prijedlog Zakona o radu precizno uređuje ovlasti posloprimačkih vijeća, a pitanje koje ostaje otvoreno odnosi se na razinu i opseg njihovog djelovanja. To je odluka koja, u konačnici, pripada zastupnicima hrvatskog Sabora.

U drugim zemljama nije uobičajeno da se štrajk i LOCK OUT reguliraju zakonom u svojoj proceduri?

Ni jedno pravo ne može se apsolutizirati jer vodi u anarhiju. Ograničavanje poduzimanja prava sa značajkama zabrane s druge bi strane vodilo u tiraniju. Vlada RH, kako je to razvidno iz Prijedloga Zakona o radu, drži da je potreban minimum regulative o štrajku (i lockoutu) kako bi se uredila pravila postupanja i ponašanja sukobljenih strana, kako to ne bi imalo za posljedicu prekomjerno kršenje i drugih jednako vrijednih Ustavom zajamčenih prava. Uređena pravila ponašanja sukobljenih strana minimalni su civilizacijski zahtjev koji nema za posljedicu onemogućavanje prava. Postupak obvezatnog mirenja i eventualne arbitraže nije suprotan slovu i duhu relevantnih konvencija MOR-a (br. 87. i 98.).

Ne smatrate li da su sankcije prema poslodavcima suviše blage u odnosu na predviđene prekršaje? Najviša predvidjena kazna iznosi samo 2000 kuna?

O sankcijama u Prijedlogu Zakona biti će definitivno riječi tek u konačnom prijedlogu nakon konzultacija s nadležnim ministarstvom pravosuđa. U ovoj fazi o tome nije posebno povedeno računa i na prijedlogu kaznenih odredbi ne treba graditi teze o namjeri zaštite ovih ili onih subjekata ili interesa. Sigurno je da će koliko god to bude moguće u kontekstu kaznenih mjera, kazne za prekršitelje biti vrlo visoke.

Zašto Prijedlog zakona omogućava poslodavcu da polaže pravo na proizvode izumiteljskog rada zaposlenih?

Riječ je prije svega o izumu ostvarenom na radu ili u svezi s radom, odnosno s djelatnosti poslodavca što znači da je za pretpostaviti da su određene reference, tehnička opremljenost, iskustvo drugih posloprimaca zaposlenih kod poslodavca, imali utjecaja na te izume ili tehnička unapređenja. Razumije se da je ovdje riječ i o tzv. lojalnosti poslodavcu, o konkurenciji koja je u tržnom gospodarstvu i te kako značajna, a što sada u našoj regulativi nije bilo na odgovarajuci način uređeno. Držim da Prijedlog Zakona o radu u ovome dijelu na primjeren način vodi računa o interesima obiju strana.

Na osnovu čega ministar nadležan za rad utvrđuje popis poslova koji ugrožavaju ćudorednost malodobnih radnika? Vidljivo je naime da se u vezi poslova koji ugrožavaju zdravlje maloljetnika pravilnik izrađuje na osnovu mišljenja Ministarstva zdravstva?

Budući da se radi o resoru zdravstva, nadležnost je resornog ministra da relevantna pitanja uredi podzakonskim aktima. Razumije se da, kad je o ćudorednosti riječ, na određenje ovoga pojma ima utjecaja stupanj društvenog razvoja, uvriježeno poimanje ćudorednih načela određenog društva u određenom vremenu.

Zašto je maloljetnim radnicima dopušten noćni rad - pa čak i u industriji?

Noćni rad malodobnika kao i noćni rad žena u Prijedlogu Zakona o radu uređen je identično odgovarajućim konvencijama koje u načelu zabranjuju noćni rad a dopuštaju određene iznimke kako je to uređeno odgovarajućim odredbama Prijedloga Zakona o radu. Primjerice, kada se radi o višoj sili, dakle o događajima kojima mogu biti ugroženi životi sigurnost ljudi i imovine onda je dopuštena iznimka od zabrane noćnog rada. Razumije se da je uvijek naglasak na iznimci, i to samo u izuzetno važnim slučajevima.

Molim Vas da protumačite termin "slučaj više sile" koji se na dva mjesta koristi u Zakonu. Zašto "slučajevi više sile" nisu taksativno pobrojani?

Viša sila je pojam koji nije moguće taksativno odrediti. Načelno, to su one okolnosti koje nije prouzročila, odnosno skrivila bilo koja od strana u radnom odnosu - to su tzv. objektivne okolnosti izvan domašaja subjekata o kojima je riječ kao što su, primjerice rat, elementarne nepogode i sl. Taksativno nabrajanje u ovakvim bi slučajevima imalo za posljedicu da veliki broj okolnosti koje se u životu mogu javiti ostane nenaznačen te da se na te okolnosti zakonska odredba ne bi niti odnosila.

dijete na tri godine, što je vjerojatno učinjeno na preporuku **Bakovićevih** kohorti boraca za porast nataliteta. Apsurdnost položaja u koji se guraju majke male djece sadržana je u pravu na dvokratno korištenje jednosatne pauze za dojenje u toku radnog vremena, što neće naići na bezrezervno oduševljenje nekoliko desetaka tisuća žena zaposlenih daleko od mjesta boravka. Žene se opravdano mogu požaliti i na predviđeno izjednačavanje s muškarcima u starosnoj dobi od 65 godina kada je moguće ostvariti potpuno mirovinsko pravo. Osim što ugrožava majke i djecu, Prijedlog zakona u nekim svojim dijelovima obespravljuje i radnike općenito. Razlozi zbog kojih poslodavac može radniku dati otkaz i time dovesti njegovu egzistenciju u neizdrživ položaj, umjesto da budu taksativno pobrojani podvedeni su pod kategoriju "nekih drugih naročito važnih činjenica". Time se radnik realno stavlja u položaj potpune ovisnosti o dobroj volji poslodavca koji zahvaljujući svojem zakonski osiguranom bezgraničnom pravu na raskid ugovora bez veće inventivnosti može poduzimati najrazličitije zloupotrebe, a Lesar predviđa da će donošenje takvih zakonskih regula biti direktno popraćeno velikim valom otkaza u cilju podizanja efikasnosti poduzeća. Tu će, prema predsjedniku SSSH, prvi na udaru biti "isluženi" radnici pred mirovinom, koji se teško mogu prilagoditi visokom tempu proizvodnog procesa, a zbog sklonosti obolijevanju predstavljaju suvišan izdatak za poslodavca. Lesar takvu tvrdnju potkrepljuje podatkom da u strukturi dosadašnjih radnika koji su primili otkaz prevladava starosna dob izmedju 54 i 60 godina, što se izričito protivi načelu poštivanja dužine radnog staža pri odredjivanju "tehnoloških višaka"

Rad je tako, prema prijedlogu Zakona o radu, dopušten djeci starijoj od petnaest godina, istoj onoj koja se zbog pedagoških načela i zaštite javnog morala ne bi smjela naći u disco-clubu iza 22 sata. Za razliku od disco-clubova, javnom moralu ne smeta ako djeca provode noći radeći u trećoj smjeni, što Prijedlog zakona u mnogim okolnostima predviđa

Seoba Hrvata u Japan

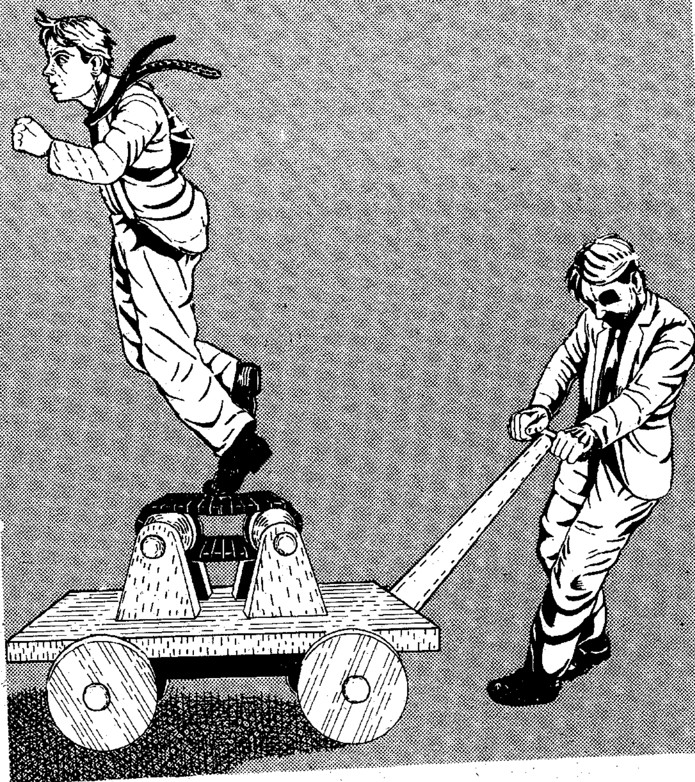
Podređen odnos radnika prisutan je i u dijelu u kojem se regulira izumiteljski rad zaposlenih. U tekstu ovog prijedloga doslovno se kaže da izumi ili tehnička unaprijeđenja zaposlenih pripadaju poslodavcu, pa ga je radnik dužan odmah obavijestiti o svojem stvaralačkom uspjehu. Radnik podatke o vlastitom izumu mora čuvati kao poslovnu tajnu i ne smije o njimu obavijestiti "treće osobe" bez izričitog odobrenja poslodavca. Takva se restriktivna odredba ne odnosi samo na izume koji su proizvedeni u toku radnog vremena, ili u poslodavčevim pogonima, već seže duboko u područje radnikovog privatnog života. Ukoliko naime zaposleni građanin izvan radnog prostora i vremena izumi neki novitet svejedno je prema Prijedlogu zakona dužan o tome obavijestiti poslodavca i pismeno mu ponuditi ustupanje prava, s tim da poslodavac ima pravo prvokupa. Ovakve odredbe ne samo da će destimulativno djelovati na ionako umrtvljen inovatorski rad, nego bi, sarkastično komentiraju pojedini sindikalisti, mogao dovesti do masovne seobe Hrvata u Japan, koji bi nam se uskoro mogao činiti domovinom industrijske demokracije.

Radnici se mogu potužiti i na ograničavanje štrajkačkih prava. Naime, Zakon predviđa poštivanje stroge procedure pri najavi štrajka a također i smanjenje plaće za vrijeme provedeno u obustavi rada, što je Vlada, sjećamo se, već pokušala provesti prema neposlušnim nastavnicima. U Zakon je uvrštena i dvojbena mogućnost tzv. LOCK OUTA, prema kojoj vlasnik poduzeća ima pravo, u odgovoru na započeti štrajk, zatvoriti svoje pogone i ne dopustiti radnicima da štrajk vežu uz mjesto rada.

Među apsurdnosti ovog Prijedloga možemo navesti podatak da se u pravnu terminologiju (još jednom) uvodi kategorija čudorednosti (glede maloljetnih osoba, koje ne bi smjele raditi na poslovima koji ugrožavaju njihov moral) i to bez ikakve naznake službenog tumačenja ovog izuzetno širokog pojma. Za razliku od legendarnog ZUR-a koji je ishodište imao u pokušaju izgradnje raja na Zemlji ovaj se zakon, u duhu vremena, opet vraća nebesima, pa tako u pravni diskurs uvodi termin "više sile", koja se javlja kao dovoljan razlog da vlasnik natjera radnika da radi i izvan svojeg radnog vremena, ili već pomenutog maloljetnika, da noći provodi u industrijskim halama.

Sama riječ "radnik" vjerojatno je kod pisaca ovog Prijedloga pobudivala suviše negativnih konotacija, podsjećajući ih na historiju RADNIČKOG pokreta i stanovita, u svijetu utvrđena, RADNIČKA prava. Zbog toga su radnici prekršteni u - "posloprimce", termin koji je dovoljno blijed i pasivan da odgovara položaju u koji se zaposlene građane gura ovakvim dokumentom.

Vlastima ovakav prijedlog nipošto neće povećati popularnost kod biračke mase hrvatskog radništva. Stoga se opravdanim čini pitanje nije li donošenje Zakona o radu, u verziji koja je predložena, strateški potez jačanja ekonomske moći sadašnjih vlastodržaca u zamjenu za sve klimavije političku poziciju. Zapitamo li se kome bi ovakav Zakon najviše koristio odgovor bi mogao biti i - zna se, novoj klasi poslodavaca, koja je iskoristila priliku da u svoju korist izvrši privatizaciju i domogne se dobrog dijela nekadašnjeg društvenog kapitala.

Tomislav BEŠTAK

ŽELJKO IVANČEVIĆ, glavni ravnatelj Hrvatske udruge poslodavaca

ŽELIMO JASNA PRAVILA IGRE

Donošenje Zakona o radu već kasni i time se prolongira uspostava okvira za regulaciju gospodarske aktivnosti. Poslodavcima je iznad svega u interesu da pravila igre budu definirana. Čini mi se da nekim interesnim grupama nije do toga da se taj zakon donese, što se može uočiti i u načinu na koji se o njemu vodi diskusija. Bez Zakona o radu nema bržeg razvoja i prodora stranog kapitala, kao ni stabilnih socijalnih i ekonomskih uvjeta. Nijedan ozbiljan inozemni partner neće ulagati ukoliko tržište rada nije definirano, a to je moguće postići tek granskim ugovorima nakon donošenja ovog Zakona.

Od Zakona očekujemo da ponudi regulativu koja će biti na nivou zakonodavne prakse u Zapadnoj Evropi. Tim se područjem također bitno određuje konkurentnost naše privrede u odnosu na druge zemlje jer se direktno djeluje na uvjete poslovanja.

Svakako je potrebno da naša privreda bude kompatibilna evropskoj i da imamo regulativu koja ne stvara lošije uvjete za poslodavce od onih koji važe u nama konkurentnim zemljama.

Većina instituta u Prijedlogu zakona koji se odnose na zaštitu radnika usklađena je s najvišim stupnjem normi koje deklarira Međunarodna organizacija rada. Hrvatski je prijedlog zakona od strane MOR-a ocijenjen vrlo visokim ocjenama i s marginalnim primjedbama, poput onih koje se tiču zaštite majki-dojilja, oko čega se vrlo lako može postići suglasnost.

Što se tiče LOCK OUTA, niti jedan sindikalni aktivist ne osporava poslodavčevo pravo na taj institut, već se samo dovodi u pitanje činjenica njegovog zakonskog reguliranja. Smatramo da je to potrebno, jer kod nas ne postoji praksa provođenja LOCK OUTA pa ga je stoga dobro upravo na ovaj način uvesti. Njegovo zakonsko reguliranje onemogućit će početnu anarhiju i izazivanje nepotrebnih troškova i problema. LOCK OUT je pandan štrajku, krajnji instrument u rukama poslodavaca, jednako kao što je štrajk krajnji instrument kojim raspolažu sindikati. Poslodavci priznaju sindikatima pravo na štrajk, ali svako pravo, pa i to, mora biti regulirano. Nema apsolutnih sloboda, pa i štrajk mora imati svoja pravila, a u sindikalnom je interesu da ona postoje. Sindikati ne bi smjeli pošto-poto izazivati štrajk, nego on treba biti pretpostavljen institutom dogovora. Nema ničeg problematičnog u tome što je u Zakon ugrađen institut koji tjera poslodavce i sindikate na dogovor i mirenje kako bi se izbjegli štrajk i LOCK OUT kao krajnji koraci.

Kako gledate na predviđenu regulaciju radničke participacije? Neki govore da predviđena "posloprimačka vijeća" predstavljaju ponovno uvodjenje ZUR-ovskih radničkih savjeta u poduzeća?

Participacija je posve normalna pojava u suvremenim poduzećima. Ona je razvijenija metoda ostvarivanja prava radnika od one koja se odvija isključivo kroz sindikalna predstavništva. Sindikalno predstavništvo štiti prije svega članove određenog sindikata, a participacija omogućava zaštitu svih radnika određene firme. Nažalost, sindikati se bore za svoju poziciju kao predstavnika zaposlenih.

Mislite da oni žele monopol u zaštiti radnika?

Tu smo na pravom putu. Nije riječ o tome da se poslodavci protive sindikatima kao svojem partneru koji participira u upravljanju poduzećem, nego je pitanje da li tu poziciju trebaju imati isključivo sindikati ili također i drugi zaposleni.

(T.G.)

INTERVIEW

ANA KNEŽEVIĆ, predsjednica Sindikata trgovine

ŠTRAJK KAO POSLJEDNJE SREDSTVO

S donošenjem Zakona o radu nepotrebno se odugovlači. On mora biti donesen u paketu s drugim socijalnim zakonima, koji prije svega sačinjavaju Zakon o mirovinskom osiguranju, Zakon o zapošljavanju i Zakon o socijalnoj skrbi. U protivnom će doći do zbrke u području radnih odnosa u kojoj bi mnogi radnici bili ozbiljno oštećeni u svojim egzistencijalnim pravima. Razjašnjeni radni odnosi pretpostavka su formiranja tržišta robe, kapitala, radne snage i stabilnosti proizvodnje..

Jeste li zadovoljni nivoom zaštite radnika predviđenim u predloženom zakonu?

Opći kolektivni ugovor koji je sada na snazi predviđa otkazni rok za radnike u dužini od četiri do pet mjeseci, što je ovisilo o duljini staža. U odlučivanju o otkazima participira sindikat, pri čemu se osobito pazi na socijalni kriterij pri dodjeli otkaza u slučajevima viška radnika u poduzeću. Za razliku od takvog programa koji je sačinjen u suradnji upravnih odbora i sindikata, ovim se prijedlogom zakona otkaz stavlja u isključivu nadležnost poslodavca a otkazni se rok izuzetno skraćuje. On doduše jest strukturiran po godinama staža, ali se proširuju razlozi zbog kojih se otkaz može dobiti. Postalo je dovoljno da poduzeće ne može radnike isplaćivati, pa da ih na legalan način otpusti. U neozbiljnim firmama u kojima uslijed nepravilnosti u procesu pretvorbe nije poznat vlasnik, događa se da plaće kasne i do godinu i pol dana. Ako to napravite HPT-u, vrlo bi vas brzo isključio iz telefonske mreže. Situacija je u praksi daleko teža u ovakvim firmama nego u onim gdje je posve jasno tko je poslodavac i gdje je poslodavcu stalo do uspjeha svoje firme.

Sindikati imaju primjedbe i na odredbe o participaciji?

Za razliku od njemačkog zakona o radu gdje se participacija provodi i kroz posloprimačka vijeća, u našem slučaju nije navedena i detaljno raščlanjena uloga tih vijeća. Moralo bi biti točno navedeno o čemu se ona informiraju, u čemu daju svoje mišljenje a u čemu suodlučuju. Zablude su da sindikati ne žele institut posloprimačkih vijeća u Zakonu kako bi time se bi osigurali monopoli. Kod nas bi participacija, koju je zapadni kapital odavno otkrio kao sredstvo za dodatnu motivaciju radnika, trebala biti osobito naglašena, zbog toga što je takva kultura na neki način već ustanovljena kroz samoupravljanje. Po tome se naša tradicija razlikuje od odnosa koji su u firmama postojali u većini drugih jednopartijskih sistema i više naginje onome što se zbivalo na Zapadu. Tu je tradiciju samoupravljanja trebalo preformulirati a ne radikalno s njom prekinuti. Ni sindikalni povjerenici u poduzećima nisu do kraja zaštićeni ovim zakonom, nego je poslodavcima ostavljena mogućnost da ih na različite načine šikaniraju, smanjuju im plaću ili udalje s posla.

U Prijedlog zakona uvršten je i LOCK OUT, kao svojevrsni novitet za naše radne odnose?

LOCK OUT je normalni institut u tržišnim demokracijama. Međutim, u zapadnim zemljama LOCK OUT nije zakonski propisan, već se radi o običajnom pravu vlasnika da zatvori svoje pogone. Većina država niti štrajk ne propisuje zakonom, već on ostaje zagarantiran na razini ustavnog prava. Danas se LOCK OUT više niti ne rabi; on pripada vremenima čestih štrajkova, kada se tek rađala industrijska demokracija i profilirala ravnoteža između rada i kapitala. U današnje vrijeme pregovaranje je dominantna metoda, a odnosi se reguliraju kolektivnim ugovorima. Štrajk je ostao kao posljednje sredstvo za kojim se poseže u slučaju da pregovori ne uspiju.

INTERVIEW

Nenad ČANAK, predsjednik Lige socijaldemokrata Vojvodine, o stanju duhova u Srbiji:

Foto: **Vladimir Desnica**

To je atak na civilizaciju!

Razgovarao: **Vladimir DESNICA**

INTERVIEW

Nenad Čanak predsjednik je lige socijaldemokrata Vojvodine, jedne od rijetkih doista građanski opredjeljenih stranaka, koju u Srbiji optužuju za separatizam, autnomaštvo, antisrpstvo...

Ima li još šanse za Vojvodinu?

Tek sad ima šanse za Vojvodinu. Došli smo u situaciju da je **Slobodan Milošević**, kao personifikacija zla, kao tamna strana sile srbijanske politike, prinuđen da postane ono za šta smo se mi borili već četiri godine. Drugim rečima, on više nije u situaciji da pravi poteze koji su mu čisti plusevi nego je sada, što bi rekao moj prijatelj **Stojan Cerović**, iz carstva bahate slobode, u kojem je mogao da radi šta god je hteo, došao u carstvo nužnosti gde mora da radi ono što mu je jedini izbor, a to je ono što mu se naredi.

Ne smijemo zaboraviti da je on još uvijek gospodar medija!

On jeste gospodar medija međutim, objektivni pritisci koje čini međunarodna zajednica, koliko god je ona troma i spora i u nizu slučajeva politički neverovatno kratkovida i nesposobna, ipak su izuzetno moćni. Daleko moćniji od bilo čega drugog. Milošević je sada bio prinuđen napraviti ustupak međunarodnoj zajednici stavljanjem posmatrača i blokadom na Drini. Već je napravljen i vic zašto je stavio embargo **Karadžiću**. Da pokaže svetu kako se to radi. Čim je on počeo da se vraća u nekakve AVNOJ-evske granice, treba biti svestan da on mora uskoro priznati AVNOJ-evske granice Hrvatske i Bosne. Dolazi se do toga da se onda odmah pokreće i pitanje federalnih jedinica bivše Jugoslavije, a njih je bilo osam a ne šest! U svemu tome Vojvodina će imati svoju šansu. Bilo je najvažnije da krene proces.

To što je napravio Milošević može se svijetu učiniti zgodnim, no što će on učiniti prema unutra, prema Srbiji, Vojvodini i Kosovu može biti sasvim nešto drugo.

To je sasvim sigurno, međutim Milošević je promenio taktiku. Devedesete, devedeset prve i devedeset druge pravila igre su bila jasna. Mi napravimo demonstracije, on nas pohapsi, međunarodna javnost se pobuni, on nas pusti. Mi izađemo i opet napravimo demonstracije i tako u krug. Sada to nije više moguće. Da tako kažem, nacionalni nivo adrenalina je pao. Kroz sve nedaće i cirkuse kroz koje smo prošli u zadnjih par godina energija je jednostavno potrošena. Sve veći broj ljudi želi mir ali ne u nekom imaginarnom smislu. Ljudi fizički više ne mogu da trpe neprestanu nestabilnost. Sa druge strane, izduvala se nacionalistička opozicija koja je imala privid nekakve velike snage, a suštinski su bili samo jahači na velikom talasu nacionalizma koji nisu oni podigli. Kako je talas pao i oni su se nasukali na stenje. U međuvremenu je Milošević postao daleko mudriji što se tiče borbe protiv opozicije. On je više, da se slikovito izrazim, ne ubija čekićem nego je guši plinom. On je napravio takve odnose u kojima ja recimo mogu da uradim bilo šta, zaista bilo šta i da mi ne fali dlaka sa glave, ali također mogu da uradim i bilo šta i da ne postoji način da prodrem u elektronske medije. Drugo, on je shvatio da ako odseče izvore finansiranja političkih stranaka, one moraju crći same od sebe. I upravo to on radi.

Vi ste maloprije bili optimističniji rekavši da tek sad dolazi šansa za Vojvodinu. Da li to znači da Liga socijaldemokrata Vojvodine ima već neki pripremljeni projekt ili plan kako bi razriješila takvo stanje?

Pitali ste me ima li šanse za Vojvodinu, a ja sam sada govorio o opoziciji. Znači, govorimo o dve različite stvari. Mi imamo projekat, mi smo ga i obnarodovali. To je projekat federalizacije Srbije, gde mi tražimo federalnu Srbiju od najmanje pet federalnih jedinica: Vojvodina, Kosovo, Srbija, Sandžak i Beograd. Svaka od tih jedinica treba da bude s onolikim stepenom prava, koliko je to potrebno za njeno bolje unutrašnje uređenje. Ne treba stvarati države nego treba praviti efikasne i u političkom i ekonomskom smislu pametne tvorevine koje će moći da obezbede interese svojih građana. Kod nas ima jedna floskula. Svi su shvatili da se položaj Vojvodine više ne može trpiti i odjednom su svi za autonomiju, pa čak i oni koji su tradicionalno bili protiv. Floskula je u tome što oni govore "Mi smo za autonomiju, ali bez elemenata državnosti". Ti ljudi previđaju jednu sitnicu. Autonomija bez državnih elemenata najobičnija je laž. Pitanje je samo kako obezbediti jedan takav stepen funkcionisanja autonomnosti da se bolje živi. Sasvim sam siguran da u Srbiji, osim na Kosovu, ne postoje separatističke tendencije u smislu zloupotrebe autonomije. Sa druge strane, oni koji trenutno drže vlast nisu rušili autonomiju u Vojvodini zbog toga što su se bojali separatizma, nego zato što im je trebala vojvođanska hrana, vojvođanski novac i vojvođanski građani, da bi bili upućivani u ove svinjarije od ratova koje su nacisti Slobodana Miloševića organizovali i sproveli.

Pretpostavljam da u Ligi socijaldemokrata nisu samo Srbi, no zanima me kako su, u odnosu na stanovništvo, zastupljene druge nacije i kako se vlasti danas ponašaju prema tzv. manjinama?

Što se tiče nacionalnog sastava pripadnika LSV-a, ja to ne znam jer po našem statutu čovek nema obavezu da se nacionalno izjasni. Mogu reći da smo mi, po izbornim rezultatima, dobili proporcionalno apsolutnu većinu u slovačkim, rusinskim i rumunskim sredinama u Vojvodini. Što se tiče drugog dela vašeg pitanja, da odmah razjasnim, mi ne priznajemo pojam nacionalne manjine nego mi ljude koji žive u Vojvodini nazivamo više ili manje brojni delovi naroda koji žive u Vojvodini. U Vojvodini ne postoji ni jedan narod koji nema državu, tako da je Vojvodina, po našem mišljenju, zajednica svih njenih građana. Ono što nas spaja je zajednički interes života na tom prostoru, tako da s te strane ne znam tačne podatke.

Što je s Hrvatima?

Demokratski savez Hrvata u Vojvodini imao je veoma veliki značaj kojeg i danas ima, ali u izbornom smislu to nije bog zna šta jer su na prošlim izborima dobili svega 3.500 glasova. Naravno, to ne treba uzimati kao podatak "zdravo za gotovo" jer je na Hrvate u Vojvodini bio učinjen užasan pritisak, naročito '91., '92. godine, i oni su zbog toga bili u situaciji da se čak nekoliko desetina hiljada Hrvata iseli. Mi smo, naravno, toj pojavi dali ogroman značaj i sve smo učinili da je sprečimo ili ublažimo koliko god smo mogli. U nekim smo periodima čak organizovali straže oko kuća građana hrvatske nacionalnosti zato što smo imali slogan, a imamo ga i danas: "Nećemo da se delimo, nećemo da se selimo". Pod tim sloganom smo čuvali naše komšije znajući da tko god dođe neće biti tako dobar komšija.

Kako se vlast odnosi prema građanima nesrpske nacionalnosti u Vojvodini?

Odnos prema građanima nesrpske nacionalnosti u Vojvodini od strane vlasti je ambivalentan. Ovog trenutka su oni u određenom smislu pozitivno diskriminisani. Kada vas policija zaustavi na ulici i legitimiše, i vidi da vam ime nije srpsko, odmah vas puštaju zato što se Milošević boji da mu se sada u ovom procesu ne natovari problem s nekim ljudskim pravima. Bukvalno je naređenje - ako netko nije Srbin odmah ga puštaj, nemoj da ga diraš, da ga išta pitaš. Postoji jedna negativna diskriminacija, ali to je prema ljudima iz Bosne i donekle iz kninske krajine. Od početne euforije o braći Srbima iz '92. i početka '93. došlo se do toga da ih se bukvalno lovi kao miševe i kamionima vraća tamo odakle su stigli. Došli smo u paradoksalnu situaciju da moramo da branimo izbeglice od režima koji ih je stvorio. To je neverovatno.

Kako doživljavate program srpske državne televizije?

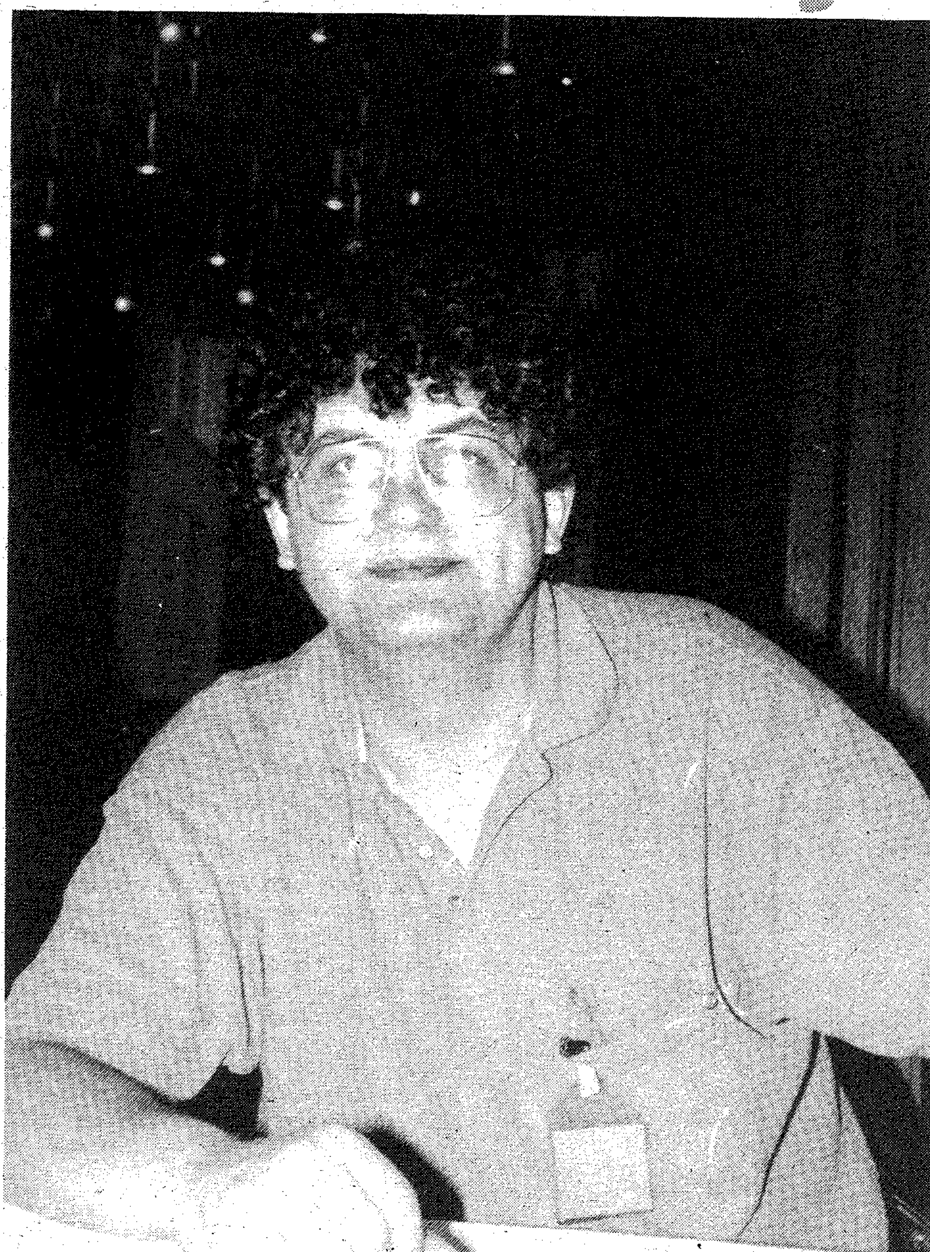
Pošto je ovo vreme koje je jedan moj stari prijatelj okarakterisao kineskom poslovicom "Kad se zastave razviju, pamet je u trubi" onda je to vreme formi. Meni je strašno simpatično gledati ratne huškače, mi ih zovemo harambašini telali, na televiziji Srbije, kako počinju Dnevnik. Tačno po frazi koju koriste znamo kakva je situacija. Ako su počinjali, u ono vreme dok je češće bilo cirkusa, s rečenicom: "Nošeni mržnjom prema Srbiji, srpskom narodu i svemu što je srpsko, Tuđmanovi plaćenici i Alijini bezumnici su pod okriljem noći...(nešto su napravili)..., na šta je srpska strana žestoko uzvratila vatrom, oni su se povukli u paničnom begu ostavljajući za sobom mrtve i ranjene". To je sintagma. Kad oni tako ožegnu to znači da nešto nije u redu i dogovoru koji su napravili Milošević i Tuđman u Karađorđevu. Ako Dnevnik krene "da su se sukobile regularne hrvatske snage sa snagama lojalnim Aliji Izetbegoviću" to onda znači da sve normalno funkcioniše, stvar je u redu. Onda smo i mi kao jedan oblik našeg odgovora na to uveli da svako naše saopštenje počinjemo sa "Nacionalsocijalistički okupacioni režim Slobodana Miloševića i njegovi fašistički pomagači i kamarila domaćih izdajnika su...". Na mom računaru je to na F1. Pritisnem F1 i to se ispiše jer nam svako malo treba.

Očigledno je riječ o uhodanoj frazeologiji!

Postoje fraze koje oni uvek koriste. Narod je uvek goloruk, ničim izazvan. Ognjišta su uvek vekovna, mada ja lično tu nemam nikakav emotivan odnos jer je još moj pradeda imao kaljevu peć, tako da se ne mogu baš identifikovati sa ognjištima. Mogu vam govoriti recimo o vekovnom klaviru mojih predaka, ali ognjište je suviše davna prošlost. Najveći su paradoksi bili u vreme rata u Hrvatskoj. Onda se govorilo ovako: "Goloruki branioci srpskih ognjišta opkolili su Osijek." To s tim "golorukim braniocima" sad je već postalo farsično, da tako kažem. Količina besprizornog prostakluka koji se pojavljuje ovih dana u stvari je atak na civilizaciju. To nema veze s nacijom. Svaka nacija, naravno, ima svoje prostake i idiote, ali mislim da se u Srbiji sada već malo preteralo u njihovom razmnožavanju. Suština je u tome da oni ne umeju drugačije da postupaju nego u frazama. Ja sam to iskoristio kad sam bio u Slovačkoj. U pivnici "Mamut" u Bratislavi održao sam slovački nacionalistički govor okupljenim poslanicima skupštine Republike Slovačke. Počeo sam sa: "Braćo Slovaci i sestre Slovakinje, kucnuo je čas da i mi Slovaci najzad uzmemo svoju sudbinu u svoje ruke. Protivprirodna versajska tvorevina Češko-Slovačka oduvek je gradila privid svog ekonomskog prosperiteta na jeftinom radu nas Slovaka i jeftinim sirovinama vađenim iz grudi naše majke Slovačke. Ali s tim treba prekinuti. Mi Slovaci nikada nismo bili genocidan narod i neka se neko u Slovačkoj požali da su mu uskraćena bilo koja ljudska ili nacionalna prava. Ali ako neko misli da ne poštuje zapovesti naše nacionalne zajednice neka ide, nije nam potreban. Pozdravljam vas našim tradicionalnim slovačkim pozdravom - sloboda ili smrt". Doživeo sam ogromne ovacije od okupljenih građana koji su mi rekli da će onaj ko prvi održi takav govor, biti će predsednik Slovačke. Nisu mi dali da završim, da im objasnim da je to govor onih protiv kojih se ja sa manje ili više uspeha borim već četiri, pet godina i da je nacionalizam isto jedna nadnacionalna kategorija, šema tih prostakluka, zloupotreba i floskula. Tu i jeste cela priča.

Kako biste vi odredili nacionalista?

Najlakše je biti nacionalista. Sve ti je već zadato. Imaš matricu u koju samo udeneš neku naciju, moraš pronaći nekog neprijatelja koji će biti kriv zato što si ti glup i nesposoban, jer da njega nije ti bi bio jako pametan, sposoban i, naravno, imućan, i onda se na tome jednostavno gradi legenda, mit o, na primjer, hiljadugodišnjoj kulturi ili o zlatnim viljuškama cara Lazara jer, dok je ta Evropa koja bi sada da nas uči pameti - imitiram srpske nacionaliste - jela prstima, na dvoru našega cara se jelo viljuškama. Zlatnim, dabome. Upravo se o tome radi. Mi smo im napravili odgovor. Četnici imaju ono "S verom u boga, za kralja i otadžbinu!". Moji omladinci imaju zastave na kojima piše "S verom u novce, za Čanka i Vojvodinu!".

"S verom u novce, za Čanka i Vojvodinu!"

To nema veze s nacijom. Svaka nacija, naravno, ima svoje prostake i idiote, ali mislim da se u Srbiji sada već malo preteralo u njihovom razmnožavanju.

Sedam slika iz Sarajeva

Optuženi žele živjeti

Piše: **Nikola Gamilec**

Večeramo sa Zdravkom, priča svoje viđenje situacije. Priznaje da ponekad ujutro ne zna što bi prvo učinio. Ili bi se ubio ili bi se umio. Za prvo nema oružja, a za drugo nema vode. Pa ne učini ni jedno ni drugo. Govori kako mu je dosta glumiti simbol sarajevskog otpora pred bjelosvjetskim simbolima i borcima za ljudska prava i demokraciju

Slika prva

Službenik UNHCR-a nas uvjerava da danas sigurno letimo. Nismo previše uvjereni u to, jer smo već dvaput vraćeni s piste. Prvi put nije bilo direktnih letova za Sarajevo, a ni službenik nije mogao pronaći naša imena na listi putnika. Netko je kao razlog otkaza leta spominjao pucanje gume na avionu. Nama je razlog ionako bio nebitan.

Jučer su svi letovi za Sarajevo bili ponovo otkazani. U prolazu naivno pitam jednog oficira za razlog. Čovjek zastane, čudno pogleda i odgovori nešto poput *treba li ikakav razlog?* U redu je poruka da nazovem Međunarodnu federaciju novinara. Raspituje se za "slučaj Drage Hedla", tako sam usput saznao da se u Anconu vratio avion sa skupinom novinara. Nisu dobili dozvolu za slijetanje na aerodrom. Zbog pucanja na transportni avion, aerodrom je bio zatvoren cijeli dan.

Sastajemo se u uredu. Svatko od nas nosi dvije torbe i ruksak na leđima. Prtljaga jedva stane u automobil. Nekolicina prijatelja me zamolila da njihovima odnesem neku sitnicu. Teško je to odbiti. Zbog tih "sitnica" ne mogu sam staviti ruksak na leđa, a torbe jedva podižem. Sličnu težinu nose **Karmen** i **Nataša**.

Sve granične formalnosti brzo smo obavili. Kontrola putovnica u kontejneru, pregled prtljage u šatoru. Norveški oficir letimično zaviruje, pita za bombe ili oružje. Rukom provjerava težinu prtljage, sumnjičavo klima glavom ali nas propušta. Na njemu je da procijeni može li putnik sa svojom prtljagom pretrčati onih pedesetak metara na sarajevskom aerodromu, od aviona do zaklona, ukoliko Srbi zapucaju.

Unutrašnjost *Herculesa* podsjeća na modernu kotlovnicu. Zaštitne mreže, metalni štitnici za svjetla, kuke za kopčanje, zaštitne cijevi za instalacije, tračnice za hidrauliku za istovar tereta... Dobivamo štitnike za uši, ali ne pomažu puno. Uzlijećemo. Motori pod maksimalnim opterećenjem. Imam osjećaj da će mi se utroba svakog trenutka rasuti po podu. Karmen naizgled mirno čita novine, Nataša je zelena u licu. Sebe ne vidim.

Sigurnost mi ulijeva mirnoća američkih vojnika. Rade svoj posao. Upozoravaju nas na nagla skretanja i propadanja. Kroz prozor se vide Kornati. Vojna posada oblači "pancirke" i zaštitne kacige. *Hercules* se spušta na manju i sigurniju visinu. Više se ne vidi more. Ulazimo u bosansku maglu.

Slika druga

Gledam na sat. Uskoro bi trebali biti blizu Sarajeva. Iznad Igmana. Konačno. Naglo propadamo. Osjećaj nelagode i neizvjesnosti sve je prisutniji. Što ako neka budala u napadu rodoljublja ili osvetoljublja ispali raketu ili bilo kakav protuavionski projektil? Tek nekoliko tipiziranih i unaprijed poznatih formulacija. Ne želim na to misliti. Iz zraka sve nekako izgleda normalno, ali pred nama je grad na koji su Srbi ispalili jednako granata koliko i Nijemci u Drugom svjetskom ratu na Staljingrad. Izlazimo kroz rep aviona, kako bi što manje bili na brisanom prostoru. Čekamo da vojnici UNPROFOR-a iskrcaju deset tona opreme i lijekova. Dobro su uvježbani, treba im svega nekoliko minuta. Rutinska kontrola ID-kartica i putovnica. Nataša zove Džanu u G-5. Ona zove dalje. Za pola sata stiže oklopno vozilo s Amelom. Feka je iskusan vozač. Prolazimo kontrolnu točku UN-a, pažljivo pregledavaju ID-karte, sto metara dalje kontrolna točka Armija BiH. Poznaju Feku. Pokazuju rukom da prođemo. Znaju da Feka vozi samo naše. Prolazimo Dobrinjom, uskim ulicama, između kuća, kroz vrtove. S desne strane naslagani autobusi. Štite od snajpera. Srbi su pedesetak metara dalje. Ne znaš li dobro put, *"lako se zajebat...jer ako se nađeš na ničijoj zemlji svejedno ti je od koga ćeš najebat-od naših il' od njiovih, al' svakako ćeš najebat"*, iskusno i slikovito objašnjava Feka. Svaki dan netko zbog greške pogine. Dobrinju I i IV drži Armija BiH, II i III drže četnici. S desne strane Mojmilo. Novo Sarajevo, Grbavica... veći dio pod srpskom kontrolom. Na srednjem novosarajevskom neboderu, možda ni sto metara od glavne ceste vijori provocirajuće velika srpska zastava. Izgorene zgrade *Elektroprivrede*, sablasno crn *UPI*-jev neboder, samo kostur zgrade *Energoinvesta*... S lijeve strane raketirane i izgorjele zgrade Radio i TV BiH, hotel *Holiday Inn* za ne prepoznati... Nigdje nijednog stakla, plastična folija na prozoru pokazuje da se tamo, unatoč svemu, možda događa život.

Prvu noć spavamo u *Holiday Innu*. Sporedan ulaz postao je glavni. Zaklonjen od srpskih položaja. U predvorju policija. **Huso** objašnjava tko smo. Propuštaju nas bez daljnjih pitanja. Na recepciji objašnjavaju da izdaju sobe prema bosanskoj strani. Hotel uredan i čist. Lift radi. U sobi ugodno toplo. Ima tople vode.

Slika treća

Večeramo sa **Zdravkom**. On je prvi čovjek Soroseve fondacije u Sarajevu i jedan od najpopularnijih Sarajlija. Karmen mu pokušava proturječiti. Priča svoje viđenje situacije. Priznaje da ponekad ujutro ne zna što bi prvo učinio. Ili bi se ubio ili bi se umio. Za prvo nema oružja, a za drugo nema vode. Pa ne učini ni jedno ni drugo. Govori kako mu je dosta glumiti simbol sarajevskog otpora pred bjelosvjetskim simbolima i borcima za ljudska prava i demokraciju.

Hrvoje se ne bori za demokraciju već za život. Poručuju neka ne dolaze oni koji pokušavaju umiriti savjest svojih zemalja i umanjiti odgovornost intelektualaca i vlada za stradanja i tragediju Sarajeva... Zdravko pohvalno govori ponajviše o našim torbama i vitaminima, lijekovima, *vegeti*, salami, siru, rajčici u tubi, cigaretama i začinima koje smo donijeli. Tako smo barem nekom pomogli. Sve ostalo ne ovisi ni o nama ni o Zdravku. Iznenadni nestanak struje ne uzbuđuje nikog, osim službu osiguranja ministra Ljubijankića koji je večerao za drugim stolom. U trenutku su napravili živi zid oko njega.

Vraćamo se poslije 22 sata. Policijski sat je na snazi. Zdravko nas vozi kroz dio grada gdje je nadležna policijska stanica u kojoj tokom noći možemo dobiti besplatno i kavu. U susjednoj možemo i prespavati, ali bez kave.

Ujutro po nas u hotel dolazi Huso. Nema baš puno goriva ali nas vozi i pokazuje Skenderiju i komandu. Svatko u Sarajevu ima svoju priču. I svoju bol. Začuđuje me njihova mirnoća. Za prošle većina će reći da nisu imali sreće, Rahmetli im, preselili u Ahiret. Tako priča i Huso. Izašao prošle godine sa ženom u park. Dan sunčan i miran, sjede na klupi. Padne granata deset metara od klupe i tu mu pogine žena. Huso nikoga ne krivi. Osim sudbine.

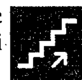
Amela je lijepa vesela žena. Majka dvoje djece. Suprug joj je poginuo pred zgradom od gelera granate koja je pogodila onu preko puta. Njena majka nas je počastila "ratnim kolačima". Peče ih svake nedjelje. Kao i prije rata.

Slika četvrta

Napuštamo hotel i selimo kod Hike na Breke, nekoliko stotina metara iznad bolnice na Koševu. **Hiko** je običan Sarajlija. Drago mu je da netko dođe u goste. Žena i djeca su mu u Berlinu. Uspio ih je prebaciti na vrijeme. Fakultet je završio u Zagrebu. Surađivao je s nekim zagrebačkim poduzećima. I opet će *kad se ovo ludilo smiri*. Baš ne mislim da je samo ludilo, ali ništa ne govorim. Raspituje se poznam li u Zagrebu neke njegove.

Sjedimo na njegovoj terasi, pijemo jutarnju kavu i dovršavamo ostatke oce konjaka koju mu je sinoć poslao Zdravko. Objašnjava mi i pokazuje ostatke sarajevskog rodilišta, Zetre, koševsku bolnicu, naselje Ciglane gdje je smješten najpopularniji sarajevski radio - "Radio Zid".

Vidi se i odašiljač na Humu, koji je četnicima trn u oku. Nekoliko stotina metara niže koševski stadion pretvoren u groblje. Desno osamsto metara, na kući vijori srpska zastava. Na prozoru snajperist. Nedaleko od te kuće su izvori pitke vode. Često netko pogine. Hiko svakoga jutra ustaje u četiri sata, stavlja na leđa plastičnu posudu od 50 litara, a u svaku ruku po dvadeset. Koristi priliku dok onaj tamo spava ili ga ne vidi. Hiko svaki dan uredno ide na posao u svoju novu privatnu firmu. Prije rata radio je u UPI-ju. U ladici stola čuva sve što mu je ostalo od radnog mjesta. Metalni komad stolice u obliku srca.

Fahrudin je intelektualac, sveučilišni profesor. Doktorirao je u Zagrebu. Bosansko-hercegovačka vlast je prema njemu bila podozriva. Vratio se u Bosnu s etiketom, ne baš hrvatskog nacionaliste, ali bio je aktivan na Sveučilištu 71. A i doktorirao je na Kranjčeviću. Proveo je šest mjeseci u logoru u Dretelju. Odsjek za kroatistiku peticijom je tražio njegovo oslobađanje i uspjeli su je doturiti do vrhovnog poglavara. Ali taman kad ga je vrhovni poglavar htio pustiti, netko mu je doturio "dokaze" da su u njegovom stanu u Mostaru pronašli veće količine oružja.

Ipak, uspije Fahrudin dokazati da nikad nije imao stan u Mostaru, niti je ikad u tom gradu živio. U Dretelju je ostavio bubrege, zube i zdravlje, nije ni nakoga kivan. Pita me što su s njim u hangaru radili desetogodišnjaci?

Slika peta

Mirsad mi pokazuje pekaru na Ferhadiji (nekad Vase Miskina) gdje su poginuli ljudi čekajući kruh. Pokazuje mi i tržnicu na Markalama. Sve je to blizu. U centru. Objašnjava mi kako je moguće minobacačem pogoditi mjesto sa svih strana okruženo sa visokim zgradama. Pridružuju mi se Ferid i Čenga. Hoće da vidim Baščaršiju. Džamiji je otkinut dio minareta, ali se još drži. Sedam maraka plaćamo porciju ćevapa s jogurtom. Uz pitu krumpirušu, to je jedino što se može pojesti. U slastičarnicu svraćamo na kavu. Gledam cijene. Kava marku, baklava marku i pol, Coca Cola i Heinecken pivo po tri. Samo marke. B-H dinare nitko i ne spominje. Mirsad je iz okolice Srebrenice.

Priča svoju priču. Slušam ga, a pred očima mi prolaze slike. Grad je gotovo opkoljen. Nadali su se nekoj pomoći, ali to je više bila molitva za Svevišnjega. Četnici su sve bliže. Borbe se već vode na istočnom prilazu gradu. Ratni štab donosi jedinu moguću odluku. Kroz još koliko toliko siguran koridor moraju se provući starci, ranjeni, bolesni i žene s jednim djetetom. Svi sposobni za borbu moraju ostati dok se konvoj ne izvuče na još uvijek slobodni teritorij. Pred njima je četrdeset kilometara pješačenja preko planine. Vjetar je počeo puhati sve jače. Padaju i prve pahuljice. U daljini na vrhuncima planine koju trebaju prijeći zabijelio se snijeg. Temperatura tek nekoliko crtica iznad ništice. Gore u planini nekoliko stupnjeva hladnije. Treba se toplo obući, ponijeti najnužnije. Malo je vremena, ratni štab zato požuruje. Majke s više djece mogu povesti samo jedno, u slučaju da ga bude trebalo nositi. Na njima je odluka koje će povesti. Djecu koju ostavljaju gotovo sigurno čeka smrt. Majka mora izabrati jedno koje će možda preživjeti.

Slika šesta

Nataša donosi pivo. Sjedimo na torbama u prostoru ograđenom žicom na sarajevskom aerodromu. Na žici obješena tabla "Waiting room". Kiša lagano rominja. Prelistavam bilješke. Pronalazim fax koji sam nekoliko dana prije polaska u Sarajevo poslao s imenima ljudi koje sam želio susresti. Spremam u torbu potpuno prazan diktafon. Iz zagrebačke perspektive sve važna imena. Stidim ga se i bacam u koš. Nakon boravka u Sarajevu, oni su za mene nitko i ništa. Možda oni nešto znače međunarodnim pregovaračima. Meni više ništa. Fahrudinu koji mi je objašnjavao što značu uzrečica "Zbogom Bosno, odoh u Sarajevo", Hrvoju koji me pitao zašto oni najviše stradavaju kad jedino njihov Alija nikad nije bio komunist, osmogodišnjoj Almi koja me ponudila krumpirima pečenim na bačvi lož ulja, Čengi kojem treba "laktovit" za tek rođenu kćer...

Rafal iz automata u blizini vraća me u stvarnost. Nataša donosi novo pivo i spominje mogućnost da se zatvori aerodrom.

Šest sati kasnije dolazi oficir "Maybe Airlinesa". Ponovo navlačim "pancirku", stavljam zaštitnu kacigu. Za desetak minuta *Hercules* je ponovo u zraku. Ispod nas 300 tisuća Sarajlija od kojih polovica izbjeglica, optuženih za islamski fundamentalizam, za porušene parkove, za 17. tisuća mrtvih...

Optuženi što žele živjeti.

Ubijanje smrti

Zabilježio i doživio: **Alen ANIĆ**

"Zapjevajmo, moramo sačuvati dušu, razapetu silama nečovječne i neshvatljive ravnoteže".

Ovogodišnjeg studenog jutra prvi put sam vidio Tuzlu. Da sam je vidio ranije, rekao bih da se nije promijenila. Oskudna saznanja još više su podgrijavala želju da upoznam grad. Znao sam da je tu rođen **Meša Selimović**, da je prvo bosansko kazalište tu osnovano, da su tu živjeli slikari **Ismet Mujezinović** i **Mensur Dervišević**, da je lijevo krilo u NK "Slobodi" igrao **Šećerbegović**, da je tenis popularan sport i da su triput bili prvaci BiH, da je **Zabranjeno pušenje** jednu od zadnjih svirki održalo u Tuzli. Memorija urbanog mladca nije mi dopuštala pesimizam i vjerovao sam da rat nije uništio duh grada i duše ljudi. Da još netko svira, pjeva, slika i piše, da galerije rade, da muzeji žive, da još ima dobrih ljudi. Večer prije, u jednom zeničkom hotelu, u razgovoru s dvojicom poluuniformiranih mladića, saznao sam da je "u Tuzli kapitalizam, da je raja drugačija, i da je bolje nego ovdje"?

Nisam posve shvatio. Uglavnom, nije slutilo na dobro.

Tuzla usred rahmetli Bosne?!?

Nakon nekoliko nevješto ispričanih viceva o Bosancima i rahmetli **Brozu**, otišli su svojim poslom. U prizemlju hotela s mojim prijateljem **Perom**, pitao sam se kako to da od dva grada, udaljena svega nekoliko desetaka kilometara, jedan pliva u dreku do koljena, a u drugom je kapitalizam i bolja raja? Možda su feredže taj drek, ili strogi islamski zakon o prodaji alkohola? Možda nešto drugo? U propitkivanju i sanjarenju o prednostima Tuzle dogurao sam sve do "Obećane zemlje". Nisam zaboravio ni Šećerbegovića.

Sunčani dan u Tuzli izmamio je na stare gradske ulice djevojke, pankere i vojnike, malobrojne ali ustrajne klanjatelje Alahu ispred džamije u centru, usahle penzionere, ponekog prosjaka, zaljubljene i mlade mame sa djecom. Da ne zna gdje je, pomislio bi čovjek: "Kakav lijep dan, kako opušteno mjesto, kakav sretan grad".

Na početku glavne ulice, nedaleko od općine i sjedišta SDP-a je bivši kiosk "Borbe", pretvoren u antikvarnicu. Tuzlaci i dalje čitaju knjige. Ispred, živost i graja. Uglavnom se traži beletristika, znatno jeftinija od stručne literature, koje nedostaje. Komplet **Tolstoja** cijeni se pedeset maraka, **Veberova** "Protestantska etika" dvadeset, a "Uvod u arapsku gramatiku", prava rijetkost i tamo, svega sedam maraka. **Vanessa** je kupila baš nju. "Dobro si prošla, da si kupila u Zenici, platila bi više" - kaže joj prodavačica. Kad smo prolazili sredinom "džade", sjetio sam se da turski pisani izvori prvi put spominju ime Agac Tuzla (turski - sol) 1468. godine, a danas iz svih kafića u Tuzli trešti **Kasandra** i **Dino Dvornik**, **Sandi** i **Maja Blagdan**. Hrvatski kič je univerzalan. Dobro da sam vidio magarca upregnutog u kola, i *kawasaki* ispred slastičarnice, na kojem se ljulja lijepa uniformirana djevojka. U kafiću-slastičarni naručujemo kavu i tonik. Vanessa čita islamsko glasilo *Preporod*, a ja proždrljivo "gutam" *Bosmana*, bosansku varijantu stripa *Super Hrvoje*. On je borac protiv zla, prefinjene osjećajnosti i nadljudske energije. Rođen u Sarajevu, u proljeće '92. postaje svjedokom mračne sudbine koja se nadvija nad njegov narod. Prvi predosjeća da se nešto događa. Dok njegovi prijatelji vjeruju da su oprez i sumnja samo plod njegovog nestalnog karaktera, stari amidža njegove djevojke prepozaje u njemu spasitelja Bosne, i čarobnim moćima osposobljuje ga za dugu borbu, potencirajući njegove sposobnosti do božanskih. Za vrijeme travanjskih demonstracija ispred Skupštine BiH, gdje pada i prva žrtva, *Bosman* silovito ulazi u zgradu gdje su Karadžićevi teroristi, i baš kad jedan četnik ima na nišanu prelijepu crnokosu djevojku duge kose, i baš kad je ona u fokusu snajpera, i baš kad hoće povući oroz, biva udaren gvozdenom pesnicom *Bosmana*. To je napravio i s ostatkom "društva". Još iste večeri, gradom se pročulo za junaka-spasitelja. Sarajevo priča samo o Bosmanu. Kraj prve epizode.

Tuzlanska tržnica

Presudni je čas...

Na pola "Sandija" pogobatno ula[illegible] kafić kuštravi dječarac, [illegible]viče: "Novi Feral", "Novo *Oslobođenje*", "Samo dvije marke". Kupujemo *Oslobođenje*, Feral propuštamo. "Zaš ne'š kupit' Feral" - pita kuštravi.

"Čitao sam" - odgovaram. "Kako? Stig'o je prije minut" - čudi se kuštra[illegible]noć sam došao iz Zagreba". Razočaran, [illegible]eće se prema vojnicima za susjednim stolom. "Mali, daj onaj smiješni" - viče jedan. "Daj i meni" - viče drugi. "I meni[illegible] "Sandi" završava. Napušta[illegible]sance.

Starije go[illegible] koje sta[illegible]uju [illegible]oj zgradi o[illegible]vali da s[illegible] otići na trž[illegible] upozna[illegible] grad[illegible] moj prijatelj[illegible] domo[illegible] da bi je v[illegible] poda[illegible] jezikom gospođ[illegible] - ot[illegible] tržnicu. Putem[illegible] za svakog [illegible]ora se nešto [illegible]ljuje nas m[illegible] ćih đevo[illegible] da je burek [illegible]k, a sim[illegible] nisam u bu[illegible]žinici n[illegible] bio burek sa mesom. I os[illegible]ijek sam mislio, burek je bu[illegible]eba izjasniti hoćeš li od sira [illegible] Sancta ignorantia. "Bijeli ronh[illegible] Wolf" - čuje se iz daljine.

Tr[illegible]ličanstven prizor. Desetine štand[illegible]om koja naprosto doziva. Doma[illegible]sice (Pero je stalno pitao za njih), [illegible]ovo ulje iz Italije, masni kajmak, [illegible]a jaja, ananas u konzervi iz Njem[illegible] svježa ovčetina, čokolada iz Aust[illegible] iz Belgije, banane tko zna otku[illegible] kao rajska košnica u kojoj se mi[illegible]sira i životinja gibaju, ispre[illegible], upoznavaju. Mađarski sirevi [illegible] popularnosti, okrugli je deset ma[illegible] Tuzli vlada prava epidemija "Yorka". "Drina" slabo ide. Po kutiji preprodavači zarađuju smo deset pfeninga. Rovinjske cigarete mnogo su isplativije. "Svježa riba", "domaća puretina", "Zvijezda ulje", "losion poslije brijanja", "Vegeta" - nadglasavju se grlati tezgaši. Kad netko vikne; "Stari hitovi **Đorđa Balaševića**", sa susjednog štanda kao jeka odzvanja; "Novi hitovi **Olivera Dragojevića**." I tako do tri popodne, i tako svaki dan. Malo dulje ostajemo na štandu na samom izlazu tržnice, zbog ka-

TUZLA, KAKAV SRETAN, KAKAV LIJEP GRAD

zete **Teške industrije**, sarajevske rock-grupe sedamdesetih. "Nemam sine, jučer sam je prodala" - kaže **Atifa Perasović**, gledajući me vodnjikavo. "Nije važno." "Ali imam **Crvenu jabuku** i **Smak**!" - njuši zaradu, i sve poigrava oko nas. "Pa kako pos'o?" "Slabo sine, ni 150 maraka mjesečno, jedva da se preživi." "Kolika vam je plaća? - zapeo ja, i ne dam se. "Tri marke" - posustaje Atifa. "Dobro je to, znam jednoga koji ima pola marke" - pokušavam se našaliti. Atifa prodaje robu koju dobija u *Caritasu* ili *Merhametu*, ili je otkupljuje po nižoj cijeni od onih koji hrane imaju previše, a prodaje onima koji je uopće nemaju. To je bosansko tržište. "*Mišo Kovač, za Ediju*" - urla sa susjednog štanda.

Nastavljamo gradom. Na slijedećem raskrižju skrećemo desno pored upečatljivog bijelo žutog plakata na kojem piše; "Presudni je čas, budite uz nas." Potpis - Armija Republike BiH. Kao ilustracija u pozadini, s teškim oružjem i opasan redenikom stoji vojnik Armije.

Dvaput obnovljena pravoslavna crkva i Arifove ovce

Pizdarije od postmoderne

Stotinjak metara prema istoku, nedaleko pravoslavne crkve, dvaput pogođene srpskim granatama, i dvaput obnovljene bošnjačkim malterom, šeta se i pase travu stado ovaca, glavom i vunom točno dvadeset. Njihov pastir je **Beadini Arif**, tridesetogodišnji Tuzlak, nastavljač tradicije svoga oca, dugogodišnjeg pastira. Saginjem se da "uhvatim" u objektiv stado i crkvu. Jedno oko zalijepio na aparat, drugim promatram Arifa. Škljocnem dvaput. Primiče se Arif.

"Odakle si" - pita, zirkajući u aparat.

"Iz Zagreba, novinar" - tiho odgovorim (tko će znati kakav je). Gleda me u oči. Iz džepa vadi crvenu olovku.

"Ajde zapiši moju adresu, i ako možeš, "šilji" fotografije."

"U redu" - kažem, i spremam aparat.

"Ma ovdje ti je crkotina. Znaš li kako mogu doći do Zagreba?" - živnuo Arif. Opet vadim aparat.

"Što bi u Zagrebu?" - oprezno pitam.

"Imam sestru u Njemačkoj, možda mi nađe posao."

"A kako tebi ovdje?" - apeliram na ovce.

"Slaba je "nafaka", da nema ovaca, ode glava" - desnim kažiprstom brzinski prelazi preko vrata.

"Pošto?" - ubija me znatiželja.

"Sto maraka, nekad dvjesto" - pogledava na ovce.

"Hoćeš da ti uslikam familiju."

"**Vajide, Seno** - dođite, 'oće dečko da nas uslika! Seno, uzmi i malu!" - ozaren je Arif.

"Znaš, žena mi je iz Srebrenice. Biće joj drago da sliku pošalje svojima" - razgovaramo dok obitelj dolazi prema nama. Brže bolje uslikam, i "bježim" dok je dana. Arif i Sena mašu.

Dolazim u hotel "Tuzla", na čašicu loze. Časte **Jasmin i Sinan**. Jasmin piše knjige, prije rata znanstveno-pravne, danas literaturu "*Ubijanje smrti*", zbirka autentičnih priča o ratu u Bosni, zadnja mu je knjiga. Sinan je urednik *Slobodnog fronta*, novina "starijih" od *Oslobođenja* čak dva mjeseca. Nedavno se vratio iz Njemačke, "donio malo para i podijelio novinarima." Uhvatila me ljutnja što nisam ništa saznao o tradiciji grada. Nešto što nema veze sa postmodernim pizdarijama. Nešto sočno i upotrebljivo. Naručili smo još rundu. "Ne sekiraj se Hrvat, vadi olovku i piši" - smije se Jasmin.

U Kur'anu piše da krv i sol ne idu zajedno. Stariji vole govoriti da u Tuzli nije pala krv zato što je Tuzla grad koji leži na soli. U to su vjerovali u proljeće '92. godine. Tuzlaci kažu da je to "amanet" religioznog principa bogumilske vjere o postojanju dva Boga, Boga Dobra i Boga Zla, koji se bore u vječnom procesu trajanja svijeta.

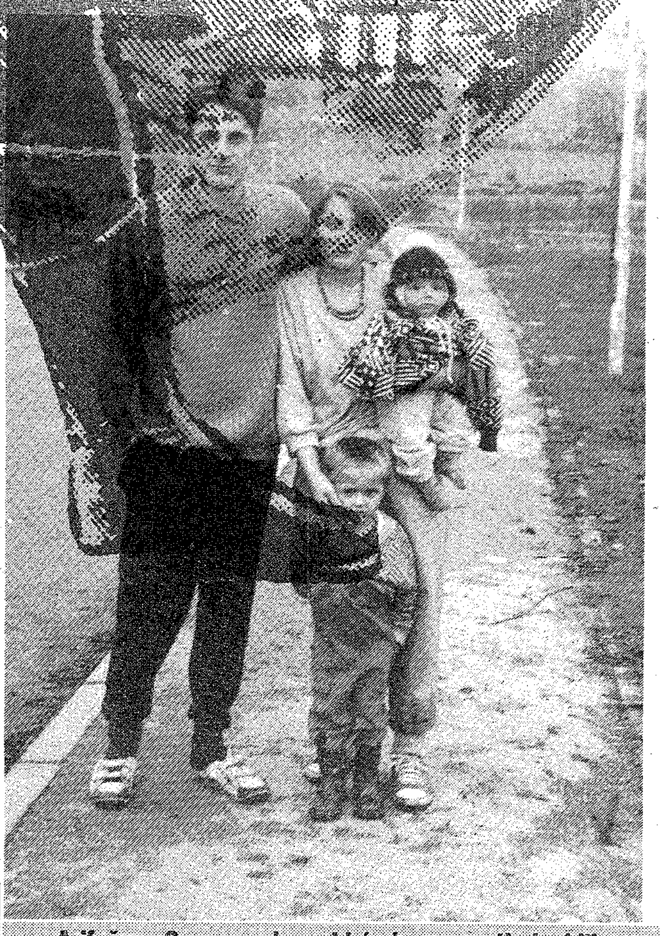
Topovi koji zbližavaju

Sve što slijedi, uz male ispravke, saznao sam od mojih novih prijatelja.

U *Kur'anu* piše da krv i sol ne idu zajedno. Stariji vole govoriti da u Tuzli nije pala krv zato što je Tuzla grad koji leži na soli. U to su vjerovali u proljeće '92. godine. Gradonačelnik **Selim Bešlagić** tu je legendu putem radija ispričao Tuzlacima uoči samog napada na grad. U kolektivnoj svijesti naroda tuzlanske regije ostala je duboko ukorijenjena, stotine godine usvajana, i generacijama iznova rađana vjera o neuništivom slobodarstvu Tuzle. O gradu koji u svim kriznim vremenima "između dobra i zla, uvijek bira dobro". Tuzlaci kažu da je to "amanet" religioznog principa bogumilske vjere o postojanju dva Boga, *Boga Dobra* i *Boga Zla*, koji se bore u vječnom procesu trajanja svijeta. Za vrijeme pobune **Husein-kapetana Gradaščevića** protiv Otomanskog imperija u 19. stoljeću, turski vođa **Omer Paša Latas**, kao simbol odmazde, sagradio je oko grada (u Tuzli je začeta ideja pobune) nekoliko kasarni. Tad je ispjevana pjesma: "*Donju Tuzlu opasala guja, glavu metla na Džindžić mahalu, a repinu trgla na Gradinu*". Mitski motiv koze koja mlijekom hrani Tuzlu, i zmije koja prijeti gradu, tradicionalna je i spontana predodžba o slobodi i tiraniji, uništavanju i stvaranju. U vrijeme rata u Hrvatskoj, na "Tuzlanskoj večeri", koja se organizira jednom godišnje, i na koju dolaze samo stari ugledni Tuzlaci, ponovo je pjevana pjesma koja je "stara, koliko i nova." Tuzlaci su je toga dana pjevali kao svoju himnu. Iz "opjevanih kasarni" 15. svibnja '92. ispaljene su prve granate na grad. Prvi poraz u svojoj brutalnoj osvajačkoj namjeri, srpska vojska je doživjela upravo u Tuzli. Regija Tuzle je bila, i u vrijeme drugog svjetskog rata, najveći slobodni teritorij Bosne i Hercegovine. Postala je utočište i spas za mnoge protjerane stanovnike Podrinja, Posavine i istočne Bosne. Sto dvadeset tisuća ljudi živi u Tuzli, najmanje polovina izbjeglih i prognanih.

Jedne pomaže država (općina), drugi se snalaze sami. Uglavnom preko rodbine koja šalje novce iz inozemstva. Multietnička i multikonfesionalna tradicija BiH zadržala se u Tuzli, bez obzira na nastojanja radikalne struje SDA i HDZ (koje su na prvim izborima bili i koalicioni partneri) da izazovu razdor i neslaganje. Tuzlaci se vole pohvaliti da je Tuzla uz Vareš bila grad u kojem nisu na izborima '90. pobijedile nacionalne stranke. Bivši Reformisti, danas Unija bosanskih socijaldemokrata, ima najviše poslaničkih mjesta u općinskom parlamentu. Uz tradicionalan i vitalan duh zajedničkog življenja i tolerancije stanovnika regije, i njihova je zasluga što u Tuzli nije bilo sukoba između Hrvata i Bošnjaka, usprkos zavidnom trudu pojedinih nacionalnih "drugaka". Danas je Tuzla grad koji očekuje financijsku pomoć, oživljavanje privrede, grad koji želi svoje građane vratiti nazad, "jer bez Tuzlaka nema Tuzle", slikovito se izrazio gradonačelnik Bešlagić. Za vrijeme 11-omjesečne blokade, u vrijeme rata HVO-a i Armije BiH, iz grada je zbog gladi odlazio tko god je mogao, vjerovali ili ne, najviše Bošnjaci. Uglavnom u Hrvatsku. Bosanski pasoši prodaju se za 40 maraka. Donedavno i za hiljadu. U Zenici više, u Tuzli manje, gradske glavonje navijaju za ubrzano prodavanje pasoša koji, saznali smo iz pouzdanih izvora (nisu Jasmin i Sinan), za dva mjeseca više neće vrijediti, jer je u pripremi pasoš Federacije. Neupućeni kupuju, upućeni su to napravili odavno. U gradu Tuzli, Bošnjaci-muslimani i Srbi, ne svi, nego oni koji to moraju, imaju prilike pohađati dvomjesečni tečaj katoličanstva. Tko zadovolji kriterije, može dobiti dozvolu za krštenje, iza čega slijedi mogućnost dobijanja hrvatske putovnice.

Ako se ponekad i uzgibaju nacionalne strasti (uglavnom na "odgovornim" mjestima), na inače "zdravom" tkivu multinacionalne zajednice, uvijek ih zbliže česti, neočekivani i brutalni srpski topovski napadi sa Ozrena i Majevice. Citat jedne ovovremene bosanske pripovijetke kaže: "*Zapjevajmo, moramo sačuvati dušu, razapetu silama nečovječne i neshvatljive ravnoteže.*"

Arif, žena Sena, sa sinom i kćerkom - pastirska idila

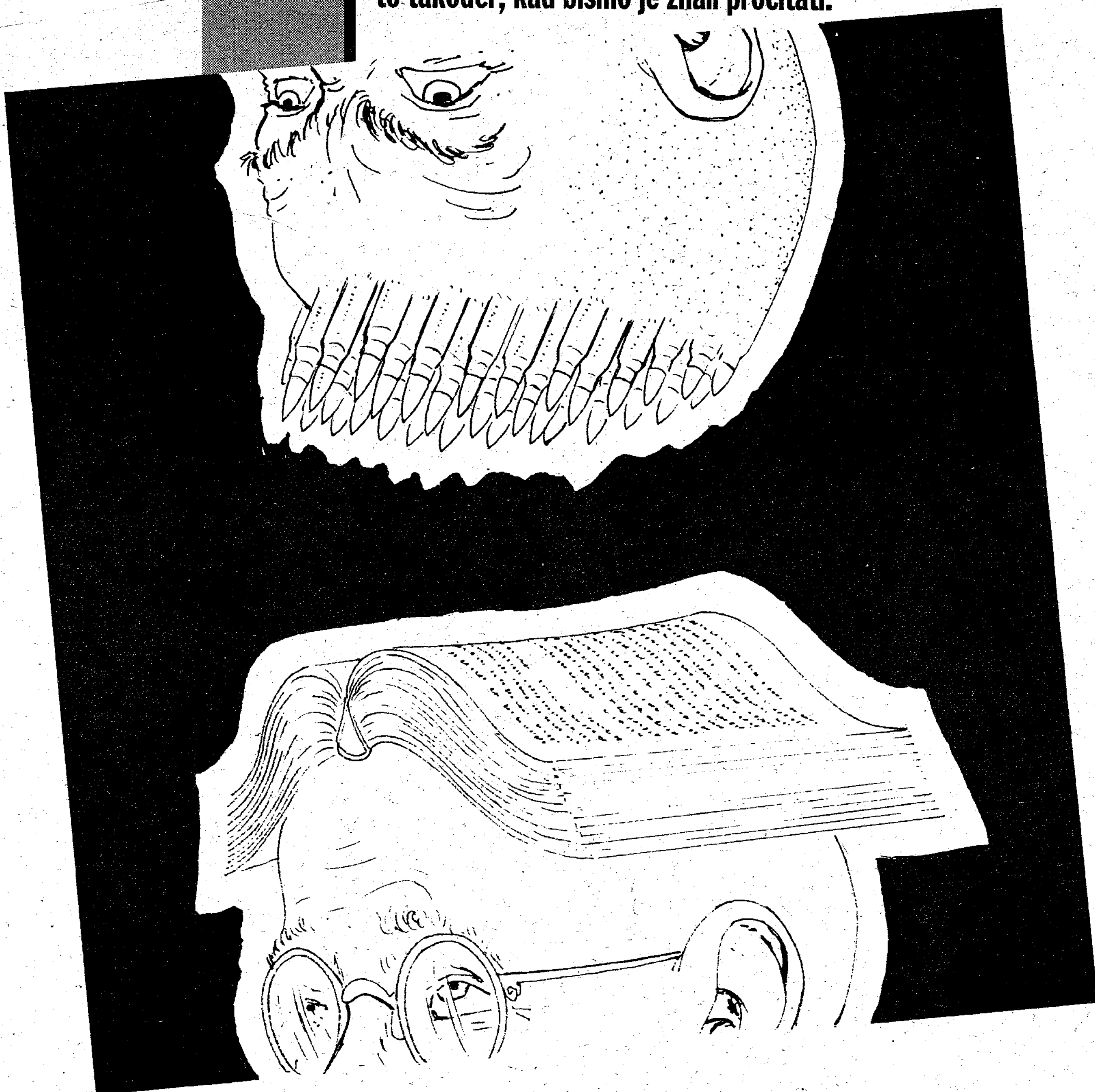
Pero u društvu sa pakistanskim unproforcima obučenim u svečanu narodnu nošnju

RADA IVEKOVIĆ - ZBORNIK "HRVATSKA NAKON RASPADA JUGOSLAVIJE"

U balkanskoj krčmi nisu svi podjednako pijani i nasilni

Piše: Veljka ČOLIĆ-PEISKER

Zoran Pusić je na kraju ove knjige lijepo i jednostavno kazuje: "Svaki razuman glas je tračak svjetla u balkanskoj krčmi". I ova knjiga je to također, kad bismo je znali pročitati.

Postoji dio Europe gdje provincijske željezničke postaje (što znači sve osim one u glavnom gradu) samuju u melankoličnoj magli, nad njima lete vrane, malo podalje počinju kukuruzišta. To je mjesto gdje putnik-namjernik u normalnim prilikama neće moći dobiti ništa za jelo, ali će ga možda na prazan želudac - kako se i pristoji - obuzeti nezadrživo literarno nadahnuće. Na jednom takvom mjestu, u neprozračenoj hladnjikavoj čekaonici na kraju svijeta zatekla sam se s knjigom **Rade Iveković** "La Croatie depuis l'effrondrement de la 'Yougoslavie'", "Hrvatska nakon raspada Jugoslavije". Europska periferija obraća se velikom svijetu. Što traži? Pomoć? Razumijevanje? Poštovanje?

Knjigu je ljetos u Parizu objavio francuski izdavač *L'Harmattan*. U njoj se nalazi 14 tekstova od kojih je daleko najdulji onaj urednice Rade Iveković pod naslovom "Demokratska i nenacionalistička oporba u Hrvatskoj", pisan u proljeće 1993. Ostali su tekstovi nastali tijekom ratnih godina 1991., 1992. i 1993. Neki su ranije objavljeni na hrvatskom, neki su pisani posebno za ovaj zbornik. Neki od autora izrazito su nezadovoljni ovom knjigom, i čitavim kontekstom u kojemu se našao njihov tekst, neki su zadovoljni, a svi su spremni "dobiti po nosu" od režimskih kolega. Ali zašto bi se domaći mediji, uvijek spremni ganjati "vještice" i "izdajnike" koji nas "opanjkavaju po svijetu", naročito uzbuđivali oko jedne knjige izdane na francuskom? Koliko građana Hrvatske zna francuski? Koliko Francuza se želi detaljno informirati o stanju u Hrvatskoj i nesanicama hrvatskih intelektualaca?

Valja nama protiv struje

U ovom zborniku raznorodnih tekstova, od literarnih impresionističkih minijatura, preko pokušaja znanstvene kritike hrvatske politike, do prepričavanja sasvim osobnih doživljaja iz kojih se da nazrijeti opća klima i politička situacija u Hrvatskoj, vidljiva je želja urednice Rade Iveković, koja od 1992. živi u Parizu, da tekstovima uglednih hrvatskih znanstvenika i kulturnjaka pokaže kako u balkanskoj krčmi (*l'auberge balkanique*) nisu svi podjednako pijani i nasilni. Prvobitni naslov projekta, od kojeg se odustalo, bio je "L'autre Croatie", "Druga Hrvatska" (u značenju "drukčija Hrvatska"). To je eksplicitni razlog ovog projekta. Pokazati francuskoj javnosti da nismo svi ratoborni nacionalisti koji razmišljaju u terminima mita i buncaju budeći se iz "devetstoljetnog sna". Ponuditi javnosti Zapadne Europe, poglavito Francuske, neki racionalniji diskurs od onog dominantnog *chez nous*, kod nas doma, nešto što će oni bolje razumjeti od priča o "pedljima hrvatskog tla" i "opravdanoj težnji za nacionalnom samobitnošću" koju ćemo ostvariti "bez obzira na cijenu". Nacionalni romantizam doduše, nigdje u Europi još nije posve umro, pa bi odjeci tih riječi ponegdje i mogli zabrujati, ali da se za to ide u krv do koljena...!?

Treba im dakle pokazati što se zapravo zbiva u Hrvatskoj (svi tekstovi govore o tome: kako se JNA transformirala u armadu Velike Srbije, kako smo strahovali od granata i bombi, kako su mediji širili mržnju, kako se transformira hrvatski jezik, kako je nezgodno biti hrvatski Srbin, kako hrvatski intelektualci životare uz 300-400 maraka plaće, kako hrvatska država nezakonito prisvaja javna poduzeća, kako je oporbica nemoćna, slaba i instrumentalizirana od strane režima itd.) - a to je ono što svi mi već znamo. Zar oni u Francuskoj to ne znaju? Oni malobrojni koje to zanima, znaju.

Ovom knjigom, međutim, treba pokazati još nešto i to je njezin manje eksplicitni razlog, ali čitatelju se nameće: treba pokazati da i među nama ima civiliziranih, demokraciji od srca sklonih individuuma, koji su, osim toga spremni plivati protiv struje. Angažiranih intelektualaca. I takvi bi rado da nešto učine, nešto konkretno, da pomognu, ako mogu. A mogu li? Ako Francuzi koji budu čitali ovu knjigu sve to i uvide, što onda? Svi se tekstovi muče da nešto suvislo zaključe o angažmanu intelektualca. Što će učiniti intelektualac, "na to su mogući samo individualni odgovori", kaže **Nada Švob**. "Onima koji bi htjeli kritizirati režim, a ne dovesti u pitanje princip nacionalne države... ne preostaje nego da sudjeluju u igri demokratskih apela, koji nakon potpisivanja iščezavaju ne ostavljajući traga", kaže **Borislav Mikulić**. **Zoran Pusić** govori o nečem političkí konkretnijem, o sukobu u krilu hrvatske ljevice. Rada Iveković drži da je nenacionalistička opozicija razjedinjena i manje više svedena na individualna mišljenja koja vladajuća ideologija lako neutralizira, ali da su (nenacionalisti) ipak u tijeku svoje bolje artikulacije i profiliranja.

Zbornik Rade Iveković može se čitati, između redaka, kao knjiga o nesreći i nemoći angažiranog intelektualca, koji pokušava plivati uzvodno, po definiciji u manjini. Kod kuće ga nitko ne sluša, osim zatvorenog (uskog) kruga njegovih istomišljenika. Oni koji se ne žele prodati režimu, a ne žele ni (izbliza) trpjeti vrijeđanje režimskih medija i konkretnije pritiske, odlaze u inozemstvo (od 14 autora tekstova prikupljenih u ovom zborniku devet ih živi u inozemstvu!). Ali u inozemstvu oni ne mogu mirno spavati - oni moraju nešto učiniti, treba se angažirati, jer im povijest neće oprostiti. **Thomas Mann** i **Albert Einstein** nisu srušili **Hitlera**, on bi bio pobijeđen i da se oni nikada nisu rodili, ali oni su zapamćeni kao časni ljudi, budućim generacijama za primjer. Jer, što mogu intelektualci? Pisati i govoriti, što u srazovima ognja i željeza nije bogznakako ozbiljno.

Trag svjetla

No da, ali što je alternativa? Ako se neće prodati režimu, mogu li u tom inozemstvu, pod uvjetom da mogu preživjeti od svoga intelektualnog rada, zaboraviti na sve, otići zauvijek, ili tamo naprosto čekati da sve prođe? Ne, jer on (Intelektualac) osjeća poziv koji mu upućuje historija. Ali, avaj, piše **Dubravka Ugrešić** u posljednjem broju *Erazmusa*: "Našeg intelektualca ne trebaju ni krvnik i žrtva. Žrtva će radije za desetak maraka kupiti kasetu i zajedno se sa svojim omiljenim folk pjevačem isplakati zbog 'nesretne sudbine', nego saslušati intelektualčeva razglabanja o tome zašto je žrtva. Krvnik zna zašto je krvnik; on, uostalom već ima svoje intelektualce: i psihijatra, i pjesnika, i šekspirologa, i filozofa. Čini se da je u strašnom klinču između krvnika i žrtve naš intelektualac suvišan.".

U tom otužnom komešanju i lutanju od angažmana do distance i izravne oporbe režimu ubogi je intelektualac sluđen i prikliješten između patriotizma, svojih prijašnjih izjava i stajališta (tzv. putar na glavi) i vlastitog unutarnjeg imperativa da sačuva svoj ljudski i intelektualni integritet. Nesretan je što izdavači nemaju novaca da mu izdaju knjige (a oni koji imaju neće), što mu ministarstva ne daju novac za znanstvene i ine projekte. Tezu Borislava Mikulića iz ove knjige da je "bilo koja politička alternativa moguća samo izvana, izvan ideološkog prostora koji je već zauzet", može se shvatiti i krajnje doslovno: angažirati se mogu bez frke za svoju intelektualnu crkavicu samo oni koji su doslovce VANI. Što omogućuje postojanje angažiranog intelektualca UNUTRA? (Angažirani intelektualni milijuner Soros. *S'il Soros n'existerait pas, il faudrait l'inventer.*)

Kako u ovoj knjizi navodi Rada Iveković, nekolicina hrabrih koji su se odazvali njezinom pozivu na suradnju predstavljaju jedino sami sebe. Možda je u tome kvaka? U definiciji intelektualca koji je eo ipso usamljenik; njegov posao nije timski, njegov rad odvija se u tišini radne sobe, on je INDIVIDUUM. No, misleći individuum nema šanse smiriti razjarenu gomilu, ako se ne angažira politički, što znači da se mora podrediti nekoj ideji - recimo ideji demokracije - i biti u njezinoj službi. Drugim riječima, da preko svoje pojedinačne veličine (što je intelektualcu, naravno mrsko) bude dijelom lijeve oporbe. To možda i nije nemoguće, i tome se, čini se, i nada Rada Iveković. No, to se još nije dogodilo, pa je lijeva oporba skup međusobno posvađanih ili barem jednih drugima nesklonih ljudi. Tako su i naši angažirani intelektualci, ako su još u zemlji, izolirani, međusobno sumnjičavi alternativci, a s obzirom na odjek njihovih ideja u masama (tj.otvorenosti moćnih medija za njihove ideje) može se reći i da su marginalci.

No, ne sprdajmo se s hrvatskim angažiranim intelektualcima, tragikomičnima i suvišnima samo onoliko koliko je to trijezan čovjek u krčmi punoj pijanaca. Zoran Pusić je to lijepo i jednostavno rekao na kraju ove knjige: "Svaki razuman glas je tračak svjetla u balkanskoj krčmi". I ova knjiga je to također, kad bismo je znali pročitati.

IZBORI U SAD

Uslijed iznimno slabe veze sa Sjedinjenim Državama nismo uspjeli dobiti obećani komentar, ali ipak donosimo ekskluzivno prve impresije. Dok čitate ove brojke ne zaboravite da SAD imaju izrazito dvopartijski politički sustav.

Zelena Stranka Sjedinjenih Država ispisala je novu stranicu u svojoj povijesti.

* Četiri kandidata Zelenih dobili su više od 100.000 glasova, a Margaret Garcia, kanidat Zelene Stranke Kalifornije u borbi za mjesto Secretary of State dobila je 289,302 - rekordan broj glasova u povijesti Zelenih. Dosadašnji rekord držala je Linda Martin, kandidat na Havajima za senatora 1992 sa 50.000 glasova, a što je bilo 13 posto ukupnog broja glasova.

* Pet Zelenih kandidata za različite državne funkcije doobiloo je više od deset posto glasova, a Lorenzo Garcia, kandidat za Ministra financija u Novom Meksiku dobio je 33 posto, što je najveći postotak u povijesti Zelenih.

* Kandidat za guvernera u Novom Meksiku, Roberto Mondragon, dobio je jedanaest posto glasova. Na Aljasci je također pisana povijest jer je Joni Witmore dobio deset posto natječući se za kongresmena SAD

* Zelena Stranka Maina je službeno prepooznata kao politička partija dbivši više od pet psto glasova na guvernerskim izborima.

* Većina zelenih kandidata na Aljasci i Havajima, te u Novom Meksiku i Misuriju dobili su više od deset posto glasva. Gotovo polovina od svih kandidata u Novom Meksiku dobilo je preko 32 posto glasova, a više d trećine kandidata na Havajima obilo je više od 38 posto glasva - uključujući i jednog pobjednika sa 60 posto.

Za kraj, osim iskrenih čestitki vrijedno je i prijeneti Deset ključnih vrijednosti Zelenih Amerike, a to su:

Ekološka mudrost - Mir i nenasilje - Socijalna pravda - Bazična demokracija - Decentralizacija - Ekonomija zajednice - Poštivanje raznolikosti - Pojedinačna i globalna odgovornost - Fokus na budućnost

Zvuči zanimljivo i na ovim prostorima, zar ne?

I.M.

Uništavatelji Jammerdala na djelu foto: Jaap Steeg

PRIRODA POBUNE

Piše: **Michel Verschoor, Nizozemska**

Prije tri godine Nizozemac Paul S. (35) zaključio je da je uništavanje prirode u njegovoj regiji prošlo sve granice. Uslijedilo je sedamnaest akcija ekološke sabotaže. Prošle jeseni Paul je osuđen na devet mjeseci zatvora; osim toga, nizozemski sud će ga vrlo vjerojatno proglasiti umobolnim. Dok ovo čitate, Paul je po peti put pod psihijatrijskim tetmanom.

"Svi mi, među ruševinama, pripremamo renesansu s one strane nihilizma. Ali samo nekoliko nas je toga svjesno." (Albert Camus)

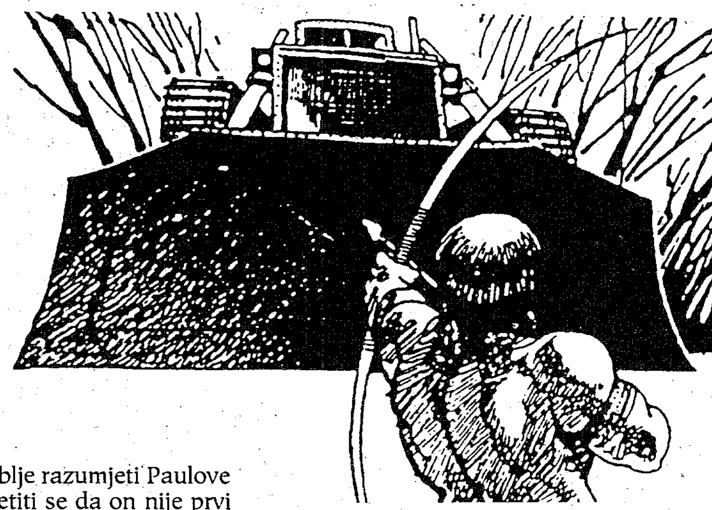
Uz rijeku Meuse, nedaleko od gusto napučenog urbanog područja Venlo-Tegelen blizu nizozemsko-njemačke granice, leži područje pod imenom Jammerdal. Njegova četiri kvadratna kilometra zemljišta, livada i šuma imaju iznimnu kulturnu, povijesnu i ekološku vrijednost. Jammerdal je godinama koristila kompanija koja je kopala ilovaču bez prethodnih razmatranja utjecaja na prirodu, a nedavno je objavljen plan za gradnju ceste R74 ravno kroz to područje. Prije tri godine gradsko Vijeće je kompaniji produljilo licencu, što je dovelo do snažnog protesta stanovnika. Tisuće ljudi potpisalo je peticiju koju je pokrenuo lokalni ogranak *Zelene stranke*, niz od 15 pisama je bio objavljen u lokalnim novinama a nastavili su se i drugi oblici građanskog protesta. Kao što se međutim često zbiva, pučki protest nije doveo do uspjeha. Biznis je, kao i uvijek, bio jači i buldožeri su nastavili svoj destruktivni posao. Deprimiran odlukom o produženju licence i znajući da ukoliko se ništa ne poduzme gradnja planirane ceste također neće biti zaustavljena, Paul S. je odlučio djelovati.

Čvrsto odlučivši, započeo je otpor daljem uništavanju prirode, jer, kako je rekao kasnije u policijskoj istrazi: "Od djetinjstva sam uživao provoditi vrijeme u prirodi Jammerdala. Volim taj predio i ne mogu prihvatiti da će predjeli, drveće i ostala vegetacije biti uništeni." Paul je počeo akcije paljenja buldožere. Postao je pobunjenik.

Demokracija treba ljude koji kažu Ne!, građane koji dižu svoj glas protiv nepravde.

Pedesetih godina, uvaženi francuski pisac, filozof i dobitnik Nobelove nagrade Albert Camus napisao je knjigu naslovljenu "Pobunjeni čovjek". *"Pobunjeni čovjek je"*, prema Camusu, *"čovjek koji kaže Ne. ... Što on misli govoreći ne? On misli, na primjer, 'ovo traje predugo', 'do sada ali ne i ubuduće', 'otišli ste predaleko'. Drugim riječima, njegovo Ne ukazuje na postojanje granice.... On se pobunio jer odlučno odbija podvrgnuti se okolnostima koje smatra nepodnošljivim a također je čvrsto uvjeren da je njegov stav opravdan. ...On tvrdoglavo inzistira da postoje određene stvari koje su od općeg značaja ... i koje moraju biti uzete u obzir."*

Paul S. želio je da lokalni vijećnici uzmu u obzir vrijednost zadnjeg komadića prirode u široj okolici. "Bio sam svjestan da nisam jedini koji se opire. Dok političari samo pričaju o prirodi i okolišu, a odbijaju djelovati, odlučio sam se na sabotažu nakon što su vijećnici dali *carte blanche* kompaniji za eksploataciju." Iako je Vijeće najavilo da će 'obnoviti' područje u budućnosti, Paul je pesimističan. "Oni će pretvoriti područje u umjetni park. To bi morao biti kulturno povijesni krajobraz, a prema njihovim planovima postati će samo još jedno sterilno područje prošarano novim građevinskim parcelama."

Noć Zemlje

Ukoliko želimo dublje razumjeti Paulove motive, vrijedno je sjetiti se da on nije prvi koji se zalaže za vid direktne akcije. Ljeti 1993 Francuz **Eric Petetin** bio je zatvoren zbog uništavanja alata i strojeva u dolini Aspe gdje je građen autoput (RN134) i tunel. U isto vrijeme u Engleskoj, aktivisti organizacije *Earth First!* proveli su nekoliko tjedana u zatvoru iz sličnih razloga. U vrijeme oko Noći Zemlje, 30. listopada, svake godine izvede se veliki broj direktnih akcija sabotaže po cijelom svijetu. U Sjedinjenim Državama, na primjer, već godinama se te noći uprażnjava taktika "nema kmpromisa u obrani Zemlje".

Paulova odluka da pređe u akciju nije imala ništa sa 'trendom' u ponašanju. Paul, najmlađe dijete seljačke obitelji, rastao je pomažući svojem ocu na imanju. Iako je imao mogućnost upisati se na fakultet, Paul se umjesto toga odlučio za poljoprivredni školu. Prije nego što je uhapšen, obrađivao je svoj vrt na principima organske poljoprivrede. Paul je *dubinski ekologist*, što znači da se osjeća duboko povezanim sa prirodom koja ga okružuje, da osjeća patnju koja dolazi iz Zemlje silovane od modernog društva i shodno tome je odlučio pobuniti se - djelovati ne samo egocentrički, jer je osobno osjećao patnju, već u uvjerenju da je očuvanje okoliša nužno za preživljavanje čovječanstva.

Razmrskani svijet

Kao što Camus piše: *"Metafizički pobunjenik napada razmrskani svijet da ga učini cjelovitim....On sukobljava svijet, sa njegovim principima nepravde, sa svojim osobnim principima pravde. Dakle sve što on izvorno želi je razriješiti to proturječje i ustanoviti kraljevstvo pravde, ako može, ili nepravde ako je gurnut do kraja svoje izdržljivosti."*

Paul je svjestan mudrosti koju je čovječanstvo na putu da zaboravi. "Mi smo posljednja generacija koja ima priliku poznavati svijet koji će uskoro biti zauvijek izgubljen", piše on. Aldous Huxley proriče još u tridesetima u "Vrlom novom svijetu": *"Ruže i krajobrazi, naglasio je Direktor, imaju jedan smrtni nedostatak: besplatni su. Ljubav prema prirodi ne omogućuje tvornicama rad. Zato je odlučeno uništiti ljubav prema prirodi."*

Nekoliko tjedana nakon presude o krivici, Paul je 20. siječnja prebačen u *Pieter Baan Centar*, instituciju za kontrolu psihičkog zdravlja zatvorenika. Tokom sedam tjedana bio je izložen promatranju, a stručni izvještaj biti će podnesen Nizozemskom Vrhovnom sudu, koji treba donijeti konačnu presudu. Njegovi politički motivi do sada nisu bili uzimani ozbiljno, iako je njegov odvjetnik g. Wassenberg tokom procesa nadahnuto govorio o zaštiti okoliša kao pozadini njegove akcije. Uspoređujući ponašanje suda sa nekadašnjom praksom u Istočnoj Evropi, Wassenberg je rekao: "Ne tako davno u bivšim komunističkim zemljama, politički disidenti koji se nisu bojali koristiti ilegalne taktike da bi izrazili svoje mišljenje bili su zatvarani u psihijatrijske klinike. Takav postupak činio se nevjerojatan i nehuman ljudima na Zapadu. A na žalost upravo to se pokazuje trendom u zapadnoj demokraciji."

Legalni protesti

Policija je uhvatila Paula nakon što je video o njegovoj akciji bio prikazan na emisiji u kojoj policija traži pomoć javnosti. Tokom policijske istrage Paul je opisao početke svoje aktivnosti. "U proljeće 1990," kaže on, "sprejem u boji "prepravljao" sam table 'Zabranjen ulaz' prekrivajući 'zabranjen' tako da je jedino 'ulaz' ostalo vidljivo." Nedavno je ipak izjavio da žali zbog sabotiranja buldožera. "Nije dobra taktika uništavati strojeve. Uopće ne savjetujem ljude da me slijede. Koristite legalne puteve, demonstracije, a ako to ne pomogne, blokirajte pristup putu ili zaposjednite privatnu imovinu. Premda još uvijek smatram da su moji motivi bili ispravni mislim da sam dovoljno patio.", dodaje, "Pokušao sam se boriti sa problemima okoliša na svoj način. Ne znam da li sam nešto postigao, ali mislim da sam učinio dovoljno." Pesimistična, ali i razumljiva reakcija nekoga tko je osuđen na devet mjeseci zatvora ali je već mnogo dulje u drugačijoj vrsti zatvora. Nekoga tko bi, nakon što mu je oduzeta sloboda, mogao uskoro biti proglašen umobolnim - kazna koja će ga etiketirati do kraja života.

Mi smo posljednja generacija koja ima priliku poznavati svijet koji će uskoro biti zauvijek izgubljen

A tko je zapravo lud u cijeloj priči? Paul, društvo, suci? Možda Camus ima odgovor:*"Iznenada se dogodilo... tako golemo 'Umwertung aller Werte' [prevrednovanje svih vrijednosti], da izgleda da se značenje termina 'nevinost' fundamentalno promijenilo i sva tradicionalna vrednovanja su izgubila smisao."*

Paul S. je, kao i drugi eko-saboteri, transformirao metafizički bol i patnju u realnu akciju; akciju koja oslobađa frustraciju i emocije. Paul je postao žrtva okolnosti, žrtva konfuznog desetljeća u kojem živimo. Paul je i prethodnica, jer bilo da se s njegovim metodom otpora slažete ili ne, on je glas mnogih koji se svakodnevno bore za održivu budućnost.

Preveo: Zoran Oštrić

Neprijatelji,

prirodni i neprirodni

Piše: **Prof. VINKO GRGUREV, Bjelovar**

Ako se uzvraća s mržnjom, mržnja se potvrđuje zatvaranjem u začarani krug. Po čemu su neki bili neprijatelji, i to prirodni (pa nema ni mogućnosti da budu drukčiji)? Postoje li "neprirodni neprijatelji" *Dinamu* i koji su to? Nije li *Dinamo* nekome (bio) prirodni neprijatelj? Ako je bio, po čemu je i zašto bio, ako nije, zašto je netko njemu nužno trebao biti?

Osobito mi je ostao u ugodnom sjećanju jedan detalj koji svjedoči o zavidnoj sportskoj kulturi zagrebačke nogometne publike. Na utakmici *Dinamo-Radnički* (Niš) 4. ožujka 1978. sudac je dosudio jedanaesterac za *Dinamo* zbog prilike koja možda nije bila za najstrožu kaznu. Publika je negodovala zbog te sučeve odluke! Nije htjela sumnjiv uspjeh vlastitoga kluba koji je u tom trenutku imao mogućnosti da bude prvak. (*Dinamo* je Kranjčarevim golom s bijele točke poveo s 1:0 koliko je bilo i na kraju susreta.)

Kako protumačiti "socijalnu psihologiju" saborskoga dužnosnika doktora Željka Sabola da su *Dinamu*, avaj, čak prirodni neprijatelji bili *Crvena zvezda, Partizan, Radnički*... koje je publika dočekivala s mržnjom!? Ako se dočekuje s mržnjom, kakav se uzvrat očekuje? Ako se uzvraća s mržnjom, mržnja se potvrđuje zatvaranjem u začarani krug. Po čemu su neki bili neprijatelji, i to prirodni (pa nema ni mogućnosti da budu drukčiji)? Postoje li "neprirodni neprijatelji" *Dinamu* i koji su to? Nije li *Dinamo* nekome (bio) prirodni neprijatelj? Ako je bio, po čemu je i zašto bio, ako nije, zašto je netko njemu nužno trebao biti? Kako nema ni prirodnih prijatelja, nema ni prirodnih neprijatelja, jer su prijateljstvo i neprijateljstvo slobodnom voljom usmjerene emocije, gospodin Sabol bi trebao obrazložiti svoju ekskurziju u etičku problematiku na nogometnim primjerima.

Do "antibirokratske revolucije" na utakmicama nije bilo naročitih ispada, naprotiv, odigravale su se u prijatelskoj atmosferi. Zagrebačka publika je bila među najomiljenijima gostujućim momčadima, a *Dinamo*, zbog svoje igre i sportskoga morala, rado primljen i viđen suparnik. (Razne *Dinamove* slabosti druga su tema.)

Neprijateljstvo i mržnja neprijateljske su sportskoj etici na kojoj treba dosljedno nastojati bez obzira na političke neprilike i ratna događanja. Neumjesno je tvrditi da je stadion u Maksimiru bio poligon za iskazivanje ressentimenata pogrdnom retorikom. Odgajanjem treba suzbijati takva ponašanja. U novinskim izvještavanjima za eventualne nedoličnosti ne bi smjelo biti povoda. Neumjesno je tvrditi da je *Dinamo* bio gotovo jedini bastion hrvatstva. Kakvo bi to bilo hrvatstvo kako ga je u vezi s *Dinamom* opisao saborski savjetnik **Željko Sabol**? Ako je *Dinamo* (bio) najhrvatskija institucija, zašto je postao naprosto područnica "najljućeg neprijatelja" *Crvene zvezde* (Janjanin, Ivković, Bračun, Borislav Cvetković, Prosinečki)?! Zar su hrvatski inženjeri, liječnici, veterinari, društveno-znanstveni intelektualci, filozofi, umjetnici, obrtnici, zemljoradnici, radnici... radeći podrivali hrvatsvo?

Mladi ljudi iz proletariziranih slojeva, kao takozvani najvatreniji navijači, lišeni povoljne perspektive i neprilagođeni zahtjevima velegradskog života, traže, u pomasovljenom svijetu, a zbog svoje agonalnosti prvenstveno u gomili, vlastitu identifikaciju. Kada bi bili u potpunosti nacionalno svjesni, dakle, svjesni svih odnosa u vlastitoj naciji i njezina odnosa spram drugih, onda bi ti navijači barem dio razloga za svoje frustracije vidjeli i u vlastitoj nacionalnoj birokraciji. Tako bi zaključili da su nacije načelno jednake, i da u svakoj od njih, a u čemu možda sudjeluju oni koji upravljaju klubovima, mogu biti pobuđeni neprijateljstvo i mržnja. Samorazumljivi su političko značenje i učinak tih emocija.

Zlonamjerne priče kako su *Dinamovi* navijači prebijani na svakom koraku (samo zbog hrvatstva) odgovara "istini" politikantskih kverulanata. Doduše, bilo je ispada, ali ne tolikih da bi činili generalnu ocjenu. *Dinamo* nije bio favoriziran, koliko zaslužuje, ali zar nije imao niz svojih nedostataka, tako da je često bio nepouzdan ponajprije svojim simpatizerima. Bilo je prikraćenosti, međutim, zašto *Dinamo* nije dao podršku, makar neadekvatnom i pustopašnom, nastojanju hrvatskog predsjednika u NSJ **Slavka Šajbera** da se suprotstavi neregularnostima? Valja biti kritičan prema samom sebi.

Nedavno je "Globus" objavio intervju s **Miljanom Miljanićem**, a "Nedjeljna Dalmacija" s **Draganom Džajićem.** Miljanić ističe kako bi svjetsko prvenstvo bilo kvalitetnije da su nastupile Hrvatska i (takozvana) Jugoslavija. Džajić otkriva listu velikih Hrvata koji su koketirali sa *Crvenom zvezdom*. Vukovar, naprimjer, sporedan je problem! Kao da su najsretnija vremena. Nije li to cinizam? Nije! Zašto? Zato što svijet danas, unatoč frazama o slobodi i demokraciji, gotovo ništa manje nije totalitaran nego npr. 1941. godine. Manipulativne metode su suptilnije, a što se tiče južnoslavenskoga područja, čak ni to. U funkcionalizmu dovedenom do savršenstva, svatko je dužan obavljati vlastitu ulogu u takvom etabliranom sustavu. Premda je, uoči finalne utakmice Kupa europskih prvaka *Crvena zvezda-Olympique* (Marseille) u Bariu potkraj svibnja 1991., u hrvatskim novinama bilo pohvalnih riječi kako se taj beogradski klub u svojoj svjetskoj promociji uspijevao koristiti moćima političara a da se ne podvrgne njihovoj političkoj moći, *Crvena zvezda* nije mogla bojkotirati agresivni politički režim vlastite zemlje, kao *Hajduk* talijanske okupatore 1941. godine (jer tada, kako je individualnost mogla doći do izražaja, hajdukovci su listom pristupili Narodnooslobodilačkom pokretu, a što se danas, nasramotu, prešućuje). Ravnodušnost se ispostavila kao načelo.

Takvo stanje imanentno potvrđuje hrvatski političar i sportski radnik **Mladen Vedriš** stavom: "*Zvezda* nema teškoća s igračima. U *Zvezdi* igrač nije radnik kluba, već je *Zvezda* vlasnik igrača" ("Vjesnik", 26. studenoga 1990. str. 14). Time se Vedriš na *Dinamovoj* godišnjoj skupštini suprotstavio tome što u *Dinamu* igrači imaju nekakvih ingerencija i osobnih prava. Vedriš ne sluti da se time izravno suprotstavio slobodi i demokraciji koje zastupa barem načelno.

Zbog depersonalizacije i životne anomije, nije ni čudo - kako je istaknuo u studenome 1993. na savjetovanju hrvatskih i srpskih intelektualaca u "Mimari" sociolog **Nebojša Popov** - što su se, u gomili, među "delijama", regrutirali neki čak notorni ratni zločinci koji su znatan dio obezglavljene mase povukli za sobom u pokolje drugih i vlastitu pogibelj u ime tobožnjih nacionalnih interesa. Europskog i svjetskog prvaka su, zbog *induciranog* neprijateljstva i mržnje, vlastiti "navijači" pribili na stup srama. Popovljeva misao je memento kada je riječ o neprijateljstvu i mržnji u sportu. Na inteligenciji je zadatak da se supotstavlja tim tendencijama.

Kako je sport obavijen mnogim negativnostima, teško se može prodrijeti do njegove jezgre, i zbog trivijalnog tretiranja budući da sociolozi i publicisti zaobilaze činjenicu kako sportska zbivanja reflektiraju društvo u cjelini. Sport je vrlo ozbiljna društvena manifestacija.

Ne pretpostavlja se anacionalnost *Dinama*. Ali ni zatvaranje u provincijalne granice koje neki pohvalno naznačuju fantazmagoričnim neistinima kako DINAMO nije htio u svojim redovima igrače određenih nacionalisti.

Ako je DINAMO hrvatski klub, onda je formalno sasvim jednak *Crvenoj zvezdi* koja je srpski klub. Oba su jednaka *Bayernu*, bavarskom klubu. Tako je kievski *Dinamo* ukrajinski. U *Celticu*, iz Glasgowa, dominiraju škotski katolici, a u gradskome rivalu *Rangersu* škotski protestanti. Nije li *Real*, iz Madrida klub kastiljanskih Španjolaca, a *Barcelona* Katalonaca? Igrački nisu etnički čisti unatoč toj simbolici.

Nijedan od spomenutih klubova ne postoji sam po sebi. Uostalom, s kime bi igrali i kako bi se dokazivali? Mogu postojati samo u odnosu jedan spram drugoga. Vlastite posebnosti mogu iskazati samo poštivanjem univerzalnih sportskih načela. Oni isključuju neprijateljstvo i mržnju.

Valja gospodinu Sabolu iznijeti barem neke razloge zbog kojih su stadioni poluprazni, naime, ima li smisla više uopće igrati nogomet kada su u Sarajevu neka nogometna igrališta morala biti pretvorena u groblja? Diljem indiferentne (nogometne) Europe nije bilo komemoracija ili drugih demonstracija s tim u vezi! Zbog komercijalizacije i totalnog postvarenja sport je, osobito nogomet, izgubio sportski duh postavši svojevrsno gladijatorstvo (pritom ne mislim na igru). Privatizacijom su, kao *Croatia* (*Dinamo*), nogometni klubovi postali ustanove za nečije osobno promicanje, pa ga navijači ne mogu doživljavati kao svoj.

Zbog čega bi proletarizirana omladina takvu istu iz suparničkog tabora dočekivala s neprijateljstvom i mržnjom, a sve u interesu vladajuće gospode kojoj su oni obični najamnici na stadionu i, naravno, na svim drugim mjestima. Samo djeca roditelja koji zbog socijalne zapuštenosti ne brinu o svojim mlađima mogu dolaziti na stadione ako se na njima očituju neprijateljstvo i mržnja koje valja iskorijenjivati u interesu sporta. Stadion je pokazatelj klasnih odnosa.

Europska nogometna unija u nastojanju da spriječi nasilje, kao očitovanje neprijateljstva i mržnje, zabranila je stajaća mjesta na stadionima pri susretima reprezentacija u kvalifikacijama za Europsko prvenstvo.

Neprijateljstvu i mržnji uopće ne smije biti mjesta u sportu.

Foto: Nino ŠOLIĆ

Dajte im poštovanje koje zaslužuju
Potrebno smaknuće
Krvoproliće zbog vašeg mira
Žirinovski, Le Pen, Idi Amin, Milošević...
(Archives Of Pain)

još o punku

Ogrebao sam nogu zahrđalim čavlom
Na žalost, zacjeljuje
(Die In The Summertime)
Manic Street Preachers, 1994.

Piše: **Petar GLODIĆ**

Ne čini li vam se nakon svega da pjesme MSP odražavaju (ne)mogućnost pojedinačne egzistencije u vremenu postmodernog, postsarkastičnog fašizma i prijetvornog liberalizma, ali da oni zbog toga ne traže milost niti bi vam je dali?

Kako, zašto i zamire li punk, pita se autor istoimenog teksta u Arkzinu br. 25. Klasični punk, pokret koji se pretvorio u golemu nakaradnu krmaču čije groktanje više nikoga nije zanimalo, nije zamro, već je krepao, a krmačino raspadnuto tijelo razvukli su lešinari propale ideologije. Jer, punk je, kao i današnji grunge, bio kretanje potpuno različitih pojedinaca vrlo podložno vlastitom samouništenju. **Paul Weller**, **Sid Vicious**, čak i **Joe Strummer** i **Mick Jones**, članovi istog benda, razlikovali su se kao psi i mačke, a mediji i industrija željni zarade strpali su ih u istu potrošačku košaru. U okvirima naše bivše i sadašnje države, punk su ubili ljudi kojima su sa godinama osim neizbježnog tjelesnog propadanja okopnile i moždane stanice:

- vremešni kritičari iz Ljubljane, od kojih jedan danas zgrće goleme novce na sentimentima ex-punk generacije i nemuštih balavaca organizirajući koncerte na robovlasnički način, a drugi Sizifovskom upornošću tvrdi da su vrhunac današnjeg rocka **AC/DC**, **ZZ Top** i **Ramones**
- naši negdašnji voajeri novog vala, danas davaoci nacionalnih glazbenih nagrada i vrijedni kroničari šlagerske scene
- neo-punk-noise dogmati, autokratki nastrojeni skribomani koji rastu iza svakog grma i dave se u fanzinskoj rigidnosti
- nekompetentni urednici novina (nezavisnih ili zavisnih) koji rock glazbi, tom nužnom zlu unisono posvećuju glamuroznu pažnju od "jedne i pol kartice, molim ne više" i to obično na isturenoj 77. stranici
- anakroni bendovi koji zvuče poput sovjetskih sastava s novogodišnjeg plesnjaka 1969. ili 1980. godine, ali bez svoje krivice
- obični konzumenti koji su vikendom vješali mamine ziherice po jaknama i mazali kosu sapunom kako bi stršala u nebo. Oni su danas poslušni službenici, sitni obrtnici, debeli gostioničari, sporedni dužnosnici političkih stranaka (vladajućih i nevladajućih), voditelji tv-vijesti, vlasnici neovisnih novina
- oni koji naustrb aktualnih zbivanja bezglavo slave **Davida Byrnea** a u vrijeme Talking Headsa su ludovali za **Greatefull Dead**
- tipovi koji su potrošili tone papira za fenomenološke raspre o subkulturi, koji bi vjerojatno blenuli na spomen recimo **The Jam**, "Down At The Tube Station At Midnight" ili vodećih imena moderne scene: **Hole**, **Pavement** ili **P.J. Harvey**, koja su sva redom izrasla iz punka.

No, nije sve tako nekrofilno jer punk živi i dalje, a uskrsnuli su ga inteligentni i bezobrazni rockeri Amerike osamdesetih: **REM**, **Sonic Youth** i **Hüsker Dü**, a nakon njih **Nirvana**, **Mudhoney** pa i **Pearl Jam** i **Soundgarden** koji su manje-više beskompromisnom punk-etikom spriječili diskografskim mainstream magnatima krojenje "umjetničkog izraza". Demistificirali su i punk dogmate dokazavši da se ne mora imitirati retardiranog **Sida Viciousa**, čiju je ekscesnost pop industrija odlično unovčila, i snifati tone ljepila da bi se bilo nonkonformist. Uz veterana engleske novovalne arogancije **Mark E. Smitha**, vođu **The Fall**, raskrinkali su 30-godišnjake (ex-punkere) i 40-godišnjake (ex-hippye) koji u novosteknutim yuppie standardima povaljuju ljubavnice uz žuborenje ugodno produciranih, dosadnih i skupih CD-ova Stinga, Petera Gabriela i Princea...

Velška četvorka **Manic Street Preachers** svojim je trećim albumom "The Holy Bible" pokazala kako u devedesetima funkcionira redefinirani punk stav. Pjevač-gitarist **James Dean Bradfield**, bubnjar **Sean Moore** (autori glazbe), basist **Nicky Wire** i drugi gitarist **Richie James** (tvorci tekstova) sredinom osamdesetih trovali su se amfetaminima i glazbom **The Clash** i kao siromašni radnički sinovi Južnog Walesa životarili u pokrajini koja je godinu dana ostala bez ikakvih priho-

da zbog maratonskog rudarskog štrajka. Gledajući kako policija po naređenju **Maggie Thatcher** mlati gladne rudare i poniženе ih vraća na posao, mogli su postati samo bezobrazni buntovnici .

Nakon uspjeha singlova "Motown Junk" i "You Love Us" potpisuju ugovor za *Sony*. Suprotno od početaka, kada su po vlastitom priznanju imali teškoće u svladavanju instrumenata, na debut LP-u "Generation Terrorists" pokazuju solidno znanje u miksanju pop motiva i punk energije. Ploča na kojoj su biseri poput "Motorcycle Emptiness" i "Little Baby Nothing" (vokal je bivše porno zvijezde Traci Lords), nejasan je i neartikuliran akt tipičnog pop-art-terorizma.

Još u svibnju 1991. Richey postaje instant punk-ikona kad javno na podlakticu urezuje krvavi natpis "4 REAL"... MSP često govore kako je "ovo najgora mlada generacija Britanije svih vremena, bez digniteta i ponosa" a James zahtijeva od publike da ponavljaju za njim: "Jebeš kraljicu i državu!" Ipak, sve to nije dosta da bi se postalo dokazanim borcima protiv establishmenta, jer iza skupine čak i nakon drugog albuma "Gold Against The Soul" još stoji skepsa u glazbeno-estetske dosege, unatoč sve većem komercijalnom uspjehu. Animozitet pospješuju iznimno stupidne izjave koje mogu dati samo Preachersi: "Neka **Michael Stipe** ode istim putem kao i **Freddie Mercury**", "**Alice in Chains** su američki **Joy Division**", "'Kad jaganjci utihnu' promovira masovnog ubojicu **Hanibala Lectera** u heroja"...itd.

Unatoč svemu, pa i smrti menagera **Philipa Hala**, jedinog koji je od samog početka vjerovao u njih, popularnost među britanskom mladeži im raste, tako da već mogu nabrojati desetak singlova i dva albuma koji su postigli dobre plasmane na oficijelne top liste. Sredinom prošlog ljeta, negdašnji sjajni student i hipersenzibilni literarni junkie, Richie James nastavlja ispijati svakodnevnu dozu od litru i pol vodke i obolijeva od anoreksije približavajući se smrtonosnom gubitku težine. Njegovo autosakaćenje tj. odsijecanje komadića kože i mesa, eskalira, pa siromah konačno završava u psihijatrijskoj ustanovi.

"The Holy Bible" izlazi upravo u vrijeme njegovog liječenja i spoj je politički angažiranog dijela i intimne sfere iznesene u fascinantnom Richeyevom dnevniku vlastite dekadencije. Iako teško za odijevanje, glazbeno odijelo je skrojeno besprijekorno - od kičerajske kombinacije punka, post-punka, soft-metala, popa sedamdesetih i šugavog dark-gotic zvuka **Sisters Of Mercy** i **Mission**, jednog od najneinspirativnijih razdoblja popa. Sličnost MSP s Nirvanom je u melodijama što podsjećaju na bućkuriš svih "middle of the road" hitova koje smo čuli u životu, a ne možemo im se sjetiti imena, ali i u turobnom ozračju ispunjenom najcrnjim slutnjama kao na **Cobainovom** predsmrtnom "In Utero". Već u uvodnoj "Yes" bend pruža konačan otpor "sindromu medijskih kurvi" u diktatu show-bussinesa riječima: "Za 200 dolara možeš u videu stvoriti boga / od dječaka žliš djevojčicu / odreži mu karu / zaveži kosu u pundžu / pojebi ga, zovi ga Rita ako želiš." "Ifwhiteamerica" varira omiljenu temu **Clive Jamesa**, dominaciju akulturalnog američkog društva svijetom i erotsku privlačnost američkog i britanskog konzervativizma uprizorenog u vrućem odnosu Maggie i Ronniea. Na početku glas TV-najavljivača poziva na 83. rođendan bivšeg predsjednika sa gošćom lady Thatcher: "Ulaznice su 1000 dolara, ali prijenos možete pratiti na našem kanalu". "Walking Abortion" priziva egzekucije **Mussolinia** i **Horthy Miklosa** nazivajući autokratske ličnosti hodajućim abortusima, zabranjujući im nakon počinjenih sranja vječnu ispriku: "nismo znali...".

MSP nepogrešivo stavljaju **Miloševića** u odabrano društvo masovnih ubojica i neonacista u "Archives of Pain" dajući oštar stav o zločinu i kazni: "Ako čovjek čini smrt / neka smrt čini njega!". Zbog toga bi ih poneki smjerni liberal mogao proglasiti desničarima, a naš polit-komesar bi rekao da razumiju Balkan jer su Velšani, a ne Englezi. Obojica bi pritom reagirali po zadanoj šabloni. Baš o tome govori "P.O.P", krik protiv "political correctness", zapadnjačke pseudoliberalne paranoje slične znanoj nam političkoj podobnosti, koja za njih znači orvelijanstko unakaženje rječnika koje vodi općoj lobotomiji.

"Revol" predstavlja državnike i diktatore kao ljude koji zanemaruju šepavu intimu i osjećaje što pojačava njihovu beskrupuloznost. **Hruščov** "voli sebe u ogledalu, **Jeljcin** je impotentni alkoholičar, a **Staljin** je... Staljin". Tu su i nesretni **Trocki**, prokletnik **Chamberlain** i **Gorbačov** "općinjen celibatom".

Opsesija holokaustom eksplodira kroz "Humming of Evil" i "Mausoleum" nastale nakon posjeta Dachau, Belsenu i Hiroshimi. Nicky kaže: "Gdje je bio Dachau sada je tiho, nema ptica i ne raste trava, čuje se samo brujanje ništavila... kao klinci mislili smo da su Japanci morali dobiti bombu, a onda smo shvatili", tu je i pljuska **Churcillu** ("Humming"): "čim je rat završio, Winston je krenuo usrećiti proletere, zavezati ih za strojeve i opet ih poslati u rat kad zatreba".

Iako Richey sudjeluje u svim stihovima posebno se izdvajaju njegove skladbe gdje briljira stravičnim slikama u vlastitoj propasti. U "Faster" vrišti kroz Jamesova usta: "*Ja sam arhitekt / zovu me mesarom / ja sam čistoća / zovu me pervertitom*", aludirajući na poznatu sklonost tjelesnom rezbarenju, ali i tvrdi da je jači od **Millera** i **Mailera**, svojih književnih idola, dok u "Die in the Summertime" priznaje: "*Otplazio sam suviše u stranu / srce mi se stislo i jedva kuca*". Najbolnije i najdojmljivije prizore nalazimo u "4st 7 1bs" čiji naslov označava omjer težine na kojem nastupa smrt od anoreksije i pjesmi koja dijagnosticira tu bolest kao svjesno ili podsvjesno samoubojstvo organizma zgađenog okolinom. Lik nevažnog spola progovara: "*Želim hodati po snijegu / ne ostavljajući traga / ne prljajući mu čistoću... piodignem suknju / moj spol je nestao... dostojanstvo u patnji / epilog jedne mladosti... došao sam do toga da konačno razumijem život / blijedo buljeći u svoj pupak*".

Ne čini li vam se nakon svega da pjesme MSP odražavaju (ne)mogućnost pojedinačne egzistencije u vremenu postmodernog, postsarkastičnog fašizma i prijetvornog liberalizma, ali da oni zbog toga ne traže milost niti bi vam je dali? Smatrate li da ja njihova sposobnost zabadanja nosa u svako govno od Cardiffa preko Washingtona do Sibira ludo hrabra, poželjno pretenciozna, naivno-priglupo-genijalna?

Ako ne mislite da su njihova načitanost i pop kultura uz njihove gitare pravo oružje u rukama sinova radničke klase, onda neka vam barem bude čast imati takve neistomišljenike.

Mislite li i dalje da je punk mrtav?

ČAST JE IMATI NEISTOMIŠLJENIKE

Grad sjena

Izbavljenje iz letargije

Piše: Suzana KUNAC

Idemo u Split! Poklič poput onog uoči navijačkog gostovanja označio je početak još jednog "gerilskog" putovanja koje uključuje dvadesetak sati u autobusu i jedva petnaestak sati u gradu, uz veoma intenzivan život koji obično testira granice izdržljivosti organizma. No, ovaj put nije riječ o utakmici, nego o art-squattu. Art-squatt? Zvuči krajnje urbano, dakle na Split baš ne nalikuje. Kada se u sociološkim udžbenicima opisuje proces ruralizacije urbanog prostora, mnogi se sjete Splita koji, osim što je najljepši grad s najljepšim djevojkama i najljepšim stadionom, može postati i primjer takvog procesa u kome nad gradom prevladava tradicionalistički i predmoderni duh. Ipak, art-squatt u domu omladine, razna događanja, od performancea i rock-koncerta preko ravea i izložbe do tribine i... Bilo mi je dovoljno, shvatio sam da se jedan uvijek tinjajući i postojeći "đir" sada "instalirao" i da će Split sada pokazati i jedno od svojih različitih lica. Obrana urbaniteta koju djeca u "spitfire" jaknama provode pred svojim roditeljima sada će odjenuti crnu kožnu jaknu i neki drugi mladi ljudi približit će Split Hamburgu, Kopenhagenu, Torinu ili bilo kojem drugom europskom gradu u kome se mladi bore za svoje prostore kao i za svoj identitet. Naravno, organizacija je u pozitivnom i kreativnom kaosu, telefonijada Zagreb-Split odvija se stalno i većinom bezuspješno zbog speeda u kojem se nalaze sugovornici iz oba grada. Idemo u Split! Ponovo ista priča koju pričamo svim zainteresiranima - u Splitu su ljudi izgleda skvotirali zgradurinu doma omladine (kuiš rista, ovi, jebateled, mislim, nisam ziher kuiš, skroz, izgleda da imaju dozvolu za tri dana, ludilo, biće svega dolazi i Gotovac, tamo ti brije onaj Sveto punker, znaš iz knjige o grafitima, biće svirke, spike, štiva, a ono što je najvažnije biće rave, čovječe, rave, i umjesto komercijalnih isfuravanja kojih ima svuda dolazi Space Aggressor, mi dolazimo, idemo svi, čovječe, jesi li išta ubra) i potrebno je otići dolje pomoći bilo pričom, bilo glazbom, bilo rukama i nogama. Iako je zainteresiranih za put u Split bilo više, zbog novaca, ranojutarnjeg spavanja i drugih razloga u Split smo krenuli nas trojica predstavljajući tekno pleme space aggressora, dj umijeće, sociologiju i dobru volju začinjenu ilustracijama. Splitski squatt nije tipičan squatt, upitna je uopće upotreba tog termina. Radi se o ogromnoj zgradi koja je progutala milijune maraka socijalističkog mega-projekta i koju nitko nije u stanju dovršiti zbog novih milijuna marčeza koje bi valjalo utrošiti. Za razliku od zagrebačkih squattera koji su tek nakon prvog izbacivanja počeli razmišljati o nekoj legalizaciji vlastite grupe zbog mogućnosti pravnog i drugog ugovaranja i dogovaranja, u Splitu postoji organizacija, žiro-račun i ostale potrebne sitnice. Značajna različitost u odnosu na lijepu ali tužnu priču o zagrebačkoj Kuglani odnosi se i na činjenicu da splitski dom omladine nitko ne može tako lako srušiti. Buldožeri bi bili preslabi, osim ako netko ne bi poželio raketirati taj spomenik lažne ljubavi socijalističkog društva prema mladima kao "svojoj budućnosti".

Prvenstveno se željelo dokazati da nedovršeni betonski silos može s minimalnim ulaganjima biti funkcionalno i kvalitetno središte kreativnih energija, prostor za rad, ali i prostor za promociju dovršenih umjetničkih ostvarenja

Sumorno ponavljanje "đireva", gdje se godinama mijenjaju mjesta oku pljanja spitskih tinejdžera, ali rijetko sadržaji; nestajanje urbane matrice i subkulturne scene, a time i svih prostora za kreativni rad, pretvorili su Split u "čemeropolis", "Bronx južne Hrvatske". U grad čiji se kulturni identitet veže samo za "Torcidu". Naravno da ovakvo stanje pogoduje podzemnim vodama, i da u traženju osobenog kulturnog identiteta sve više mladih ljudi pada u ambise droga i alkohola. Urbano življenje postalo je "velika tlaka". Slijedeći proces koji još čvršće zatvara krug je egzodus mladih kreativaca u pravcu Zagreba, gdje su i dalje u potrazi za dinamikom stvarnih urbija i daljnjim obrazovanjem. Split je grad s 300 tisuća stanovnika, a još nema Fakultet humanističkih znanosti, nedostaju i umjetničke Akademije, a neinstitucionalne kreativne radionice mogu se očekivati tek nakon još jedne ere Ledenog doba. I gdje da se vrati mladi znalac, naviknut na različite urbane sadržaje? Gdje raditi i kome prenijeti vlastita kreativna umijeća? Odlaze svi koji mogu, rijetki se vraćaju. Autentična gradska produkcija ne postoji, zatvara se mreža interakcija i subkulturne razmjene, prijeti kulturna smrt grada izuzetno bogate tradicije.

Ideju kako umaći dosadnoj i iscrpljujućoj realnosti inicirala je mala grupa ljudi okupljena pod zajedničkim nazivom *Nova Hrvatska Umjetnost*. Za različite vrste kreativnog stvaralaštva, od likovnog i glazbenog, do stvaranja alternativnog kazališta, nužan je prostor za rad. Već petnaest godina izgrađen, ali nikada dovršen - Dom omladine pokazao se kao dovoljan izazov za kreativne namjere NHU. Nasukani arhitektonski kit predugo je čekao kvalitetno osmišljenu i dovoljno uvjerljivu akciju odsukavanja, i dozvolu od svog jedinog i inertnog skrbnika - Gradskog poglavarstva. Hrvoje Cokarić nakon tri godine upornih pregovora i razrade financijske konstrukcije za minimalno osposobljavanje tog izuzetnog prostora, u ožujku je ove godine dobio prvo zeleno svjetlo odgovornih te u centralnom amfiteatru održao audicija za članove kazališnog odjela NHU. Članovi *Fractal Falus Tęatra* uz vježbe mime i fizičkog teatra očistili su petnaest godina zapušten i od ustajalosti neprohodan prostor. Izbačeno je 15 tona građevinskog materijala i smeća, a uklonjeni su i tragovi zloupotrebe droga. U međuvremenu su oformljeni posebni odjeli za različito umjetničko djelovanje: Arhitektura i urbanizam, Arcadia (design), Odjel za strategiju i duhovnost, kao i Odjel za pravila, pojmove i pojave. Uz rad sa FFT i ostalim odjelima NHU, polako se kristalizirala ideja o Art Squattu - multimedijalnom zbivanju s višestrukim ciljem.

Prvenstveno se željelo dokazati da nedovršeni betonski silos može s minimalnim ulaganjima biti funkcionalno i kvalitetno središte kreativnih energija, prostor za rad, ali i prostor za promociju dovršenih umjetničkih ostvarenja. Projektom Art Squatt želi se betonski labirint Doma postaviti u kulturni i medijski centar Splita, kako u međuvremenu i taj prostor ne bi nekom mističnom pretvorbom završio u rukama privatnih profitera. Ali svakako nabitniji motiv članova NHU bilo je iniciranje buđenja splitske kulturne scene.

Je li Art Squatt kroz višednevno zbivanje uspio u svojim namjerama, pokazat će nove akcije u Domu. Nova zbivanja rasplinut će sumnje i riješiti dileme, ili će, u najgorem slučaju, Art Squat osatati još jednim usamljenim pokušajem plitkog i jednokratnog daha kakvih je već bilo u tom prostoru (koncerti i kazališne predstave u organizaciji ekipe iz "Epicentra", rad "Teatar workshopa" pod umjetničkom paskom pokojnog Dragana Pantića).

I nekoliko riječi o tome što se sve u voi nekoliko dana događalo u ovomm prostoru. Prvog dana Art Squatta najzanimljiviji događaj bio je nastup članova grupe "Legen" u performanceu ritualnog posvećenja prostora. U novoostvarenoj atmosferi harmonije betona i vatre osamljeni ljudski glas prodornošću je izazivao sakupljenu energiju. Publika zatečena začudnim spojem glazbe, plesa i pjesme još dugo je čekala eventualni nastavak.

Izložba intervencija mladih hrvatskih umjetnika po betonskim sobama Doma omladine, otvorena također prvog dana Art Squatta, otvorila je mogućnosti korištenja nedovršenog i nedefiniranog prostora na izuzetno inspirativan način. U opskurnom osvjetljenju svi koji su se tamo našli nailazili su na instalacije u ambijentu, ali splitska mlada publika očigledno nenavikla na ovakve vizualne atrakcije spontano je intervenirala, najčešće komunicirajući destruiranjem izložaka.

Najviše pažnje u Splitu još uvijek privlače rock'n'roll koncerti. Nastup splitskih bandova *No coment*, *Rapa Nui* i *Rumplstinskih* pokazo je da splitska scena oživljava inovativnošću nove generaije. Nakon rock'n'rolla, uskovitlane atmosfere i potpunog opuštanja, radoznali i najbudniji doživjeli su centralni amfiteatar Doma omladine kao sjajan optički ambijent za rave party u izabranom teccno ritmu DJ Žilla iz "Space Agresora".

Članovi i organizatori iz NHU različitim su sadržajima pokazali da Dom omladine može funkcionirati kao multimedijalni kulturni centar i da u takvom nedovršenom i ogoljenom stanju može postati privlačan i za istraživanja i Europskih likovnjaka, performancera ili ravera. Međutim, cijeli niz organizacijskih, financijskih i namjenskih pitanja ostao je kao novi izazovni zadatak za još jedno "plovljene Brodom budala po moru sklonom nevremenu", kako ovo umjetničko djelovanje u spoju s osvajanjem prostora nazivaju članovi NHU.

Ali bez uključivanja više squatterski i umjetnički raspoloženih mladih ljudi, naviklih na ne-zbivanja, kao i bez podrške kompetentnih, još jedna globalna akcija oslobađanja energije i pokušaj da se Split izbavi iz letargije i kulturne izolacije, bit će propuštena.

Na počecima tekno kulture

U autobusu na putu za Split razmišljao sam o potencijalima za kreativno ludilo koji u tom gradu postoje, bez obzira na prilično utemeljene priče o "gradu kojemu je od identiteta ostao još samo Hajduk". Priča o ruralizaciji je opravdana, ali specifičan otpor kojeg mladi izražavaju dominantnoj kulturi mogao bi, upravo kada su neki "digli ruke" od Splita rezultirati pomacima prema društveno-humanističkom i alternativnom putu Split-Zagreb.

Stigli smo. Kao prvo ohrabrenje vidimo plakate za art-squatt na kojima se spominje Space Aggressor. Naša ekipica ima priliku u Splitu prezentirati underground tekno vibraciju i smatramo to veoma važnim jer je tekno kultura u Splitu tek na početku, ali sa značajnim brojem zainteresiranih. Pošto lokalni dj-i rade na cd-ima, mi nosimo i gramofone i miksetu i brdo ploča. Žil, poznat kao sinonim za Space Aggressor, pokretač nezavisnog kluba, traži alkohol i gaze za čišćenja ploča i polako uranjamo u splitsko uzbuđenje, primičući se zgradurini. Uzbuđenje se odnosi na atmosferu oko organizacije i činjenicu da mali broj ljudi (pustimo sada "moralnu podršku") organizira veliku stvar u velikom prostoru sa velikim brojem ljudi. Prvi čovjek kojeg srećemo, upoznajemo i odmah primamo u pleme je Miško. Domaći čovjek sa Floride koji isijava toplinsku energiju i koji predstavlja tipično squattersku facu koja je pronašla smisao u radu na prostoru kojeg tako osjećaš sve više svojim. Miško je šljaker, specijalizirao je grede i daske, također je i redar, a to što se razumije u computerska brijanja je njegov privremeno zaboravljeni problem.

ART SQUAT

Obrana urbaniteta koju djeca u "spitfire" jaknama provode pred svojim roditeljima sada će odjenuti crnu kožnu jaknu i neki drugi mladi ljudi približit će Split Hamburgu, Kopenhagenu, Torinu ili bilo kojem drugom europskom gradu u kome se mladi bore za svoje prostore kao i za svoj identitet

Vidjevši ga u radničko-svemirskom kombinezonu ne mogu se oduprijeti starim slikama iz Galerrije Esce kada su u sličnim kombinezonima brijali Ciki, Kićo, Indoš i drugi. Ulazimo konačno u zgradu na mala i jedina vrata kroz koja se može proći bez opasnosti po život. Shvaćamo da se cijeli dan nešto događa, da svira puno bandova i da petnaest kuna nije previše za ulaznicu, no oko vrata se ipak skuplja karakteristična gomilica koja želi te kune radije pretvoriti u pivo. Ulazimo u polumrak i nakon par minuta se gubimo. Netko odlazi ogromnim spiralnim stepenicama, netko uskim prolazom koji naglo skreće lijevo i onda pruža mogućnost prolaska gornjim i donjim hodnicima koji su osvijetljeni svijećama, netko pronalazi put do dvorane u kojoj je stage i amfiteatarski prostor tribina. Na stageu se odvija poznata priča o energetskom naboju, mladim bandovima (od kojih nisu svi baš tako mladi) i gitarskoj "pržionici". Oko 300 ljudi sudjeluje u kolektivnom oživljavanju betonskog zdanja rock koncertom, a barem još pedesetak luta hodnicima, gubeći se ili nailazeći na instalacije i izložbene prostore koji su također djelimično osvijetljeni svijećama. Nakon lutanja svi se nalazimo u prostoru koji sadrži tisuće kostima iz svih stoljeća, u kazališnoj garderobi koja služi i kao stan za jednog Albanca već više godina. Jedini pravi skvoter doma omladine spavao je kad smo ušli i počeli razgledavati kostime. Odložili smo opremu u tom netipičnom i tripovitom prostoru u koji su poslije ušli razni likovi - od Svete Punkera koji je klasični rockerski organizator equality naboja, preko mlade tekno ekipice koja je došla vidjeti prvog dj-a sa gramofonima, do jednog rastrojenog amerikanca koji nabada hrvatski u stalnoj potrazi za dimom. Bilo mi je jasno da sam u Splitu tek kada je grupa djevojaka utrčala u duge hodnike garderobe započinjući svoju vlastitu predstavu, smijući se i škljocajući fotoaparatom prema našim zbunjenim licima. Zaista, ovo je neki drugi Split, razmišljao sam, uviđajući da 90% ljudi koji su upleteni u organizacijsku priču nemaju nikakve veze sa Hajdukom, Torcidom niti sa nogometom uopće. Postoje klinci i oni stariji koji su Hajduka doživljavali kao dio dominantne kulture, one kojoj su se suprotstavljali, i bez pronalaženja eventualnih priključaka na urbano apokaliptično pleme koje živi život na sjeveru, izgradili su svoj stil u otporu prema nogometnom diru u cjelini. Uoči nastupa Žil je oduševio tekno ekipicu gestom koju si ne bi priuštio vjerojatno nitko od zagrebačkih dj-a - izložio im je sve ploče bez ikakvog straha a ni ego-tripa. Iz jednog od hodnika, ispod široke crveno-crne pelerine izronile su odjednom djevojke iz Osijeka. Ubrzo sam ih gledao na stageu i zadovoljstvo mi je, kao i većini prisutnih, raslo. Nakon nastupa, djevojke iz banda su pričale kako nisu očekivale takvu atmosferu, a bilo im je sigurno toplo pri srcu kada je punkerska ekipa počela skakati na njihove riffove. Rockerski dio večeri završio je nastupom Svete Punkera i bilo je "samo tako" odnosno "udri, praši". Ovo "samo tako" je trenutna podzemna verzija izraza "prva liga" koji se proširio u svim dimenzijama društva i brijačkoj splitskoj ekipi postao dosadan. A onda je došao Žil. Crna ovca onog dijela techno scene koji se usmjerava na ambalažu, zanemarujući često sadržaj. Stajao je iza svojih MK2 gramofona puštajući techno koji se razvija lagano i trancy, preko acid pothodnika koji su ljude natjerali u ludi ples do hard-corea u kojem je Splitu primjerena "fuckin junkie" pjesma postala gotovo himnom. Žil, poznat i kao dj Fuck, odlično se uklopio u opću klimu "Art Squata" koja je bliska raznolikim "off" i "alternativnim" usmjerenjima, tako da se za vrijeme kompletnog programa nisu mogle čuti komercijalne pjesmice i hitovi koji najčešće predstavljaju techno u medijima. Žil pripada krugu dj-a koji rade iz srca i za dvadesetak ljudi ako je takva situacija, uz mogućnost "transiranja" i "euforiziranja" mnogo većeg broja ljudi. "Brale, oni ti još ne znaju šta in se dogodilo. Ovo je prvi put da je bija ovakvi dj" govorio mi je jedan od splitskih techno-freakova pokazujući prema ljudima koji su plesali. Iako su neki tvrdili da je cijeli prostor zapravo primarno kazališni i da se tu techno ne uklapa, te mi se večer činilo upravo suprotno. Techno pleme se upravo u takvom betonskom zdanju okuplja da bi po tko zna koji put pričalo (čitaj plesalo) civilizacijsku priču o ritualu kvazi-napretka.

Mjesto pod suncem

Poslije sedam sati ujutro i najuporniji su posustali i Žil je, ne mijenjajući uspravno držanje, ugasio muziku. Informiraniji dio splitske techno scene prepoznao je poneku pjesmu u aranžmanu koji se redovito razlikovao od uobičajenoga i poznatoga, tako da su i oni principijelno nepovjerljivi došli Žilu pružiti ruku na kraju programa. Uspostavljen je jedan do sada nepostojeći kanal komunikacije splitskog tekno kruga i Space Aggressora.

Spavanje smo dočekali kao dar s neba i probudili se na "Mjestu pod suncem", dakle na stageu (zbog dugogodišnje praznine, izgleda i dosadašnje sudbine već polu-ukletog) "doma omladine" gdje se održala tribina "Mjesto pod suncem". Tripovit je bio sam ambijent, budući da je Tom Gotovac uz pomoć prisutne ekipe u veliki krug od stolica postavio križ od stolova na kojemu je bilo cigli, smeća, praznih limenki od piva, ganova i igala, laptop kompjuter... Tu se okupilo oko stotinu ljudi, većinom aktera art squat-'a, par pozvanih sociologa, možda i neki slučajni slušači, kao i dvojica predstavnika Hrvatskog vijeća mladeži, krovne organizacije mladih. Priča je bila razumljiva - red informacije o tome kako je sve počelo, red ocjena i interpretacija koje su sve sa divljenjem ukazivale na očiglednu snagu i moć prostora, red konteksta u kome mladi nemaju stvarnu šansu izboriti se vlastiti a ne samo drogom i drugim tržištem diktirani identitet, red različitih interpretacija o tome da li je prostor više kazališni ili rockerski ili neki treći, i onda je počela blaga ali šarena polemika. Profesor i voditelj baletnog studija, gospodin Luciano govorio je o pozornici, čistoći, šteti koju je TV Marjan prouzročio na krovu i koja iznosi oko milijun maraka, predlažući neke opcije budućeg razvoja doma omladine. Nekim dijelovima Lucianove spike se suprotstavio Gotovac tvrdeći kako mladima treba dati da oblikuju svoj prostor onako kako ga osjećaju, i ako se baš žele iz nekog razloga posrati na stage, onda neka se poseru. Tu je pao prvi pljesak. Međutim, nakon što je profesor Luciano odgovorio da ako njegova balerina na pozornici stane u govno, onda ona ne može plesati, neki su također pljeskali. Tada je sociolog Dražen Lalić, znani pisac knjige o Torcidi, ustao i počeo svoj govor sa erotskim pojmovima i asocijacijama. Ustvrdivši (što su na sličan način i mnogi drugi činili) da je prostor tako dobar da bi i amerikanci koji se bave modernom umjetnošću "svršili, svršili totalno", započeo je dobro zasnovanu tezu po kojoj se ne može mlade odvajati od stvaranja kulturnih identiteta i kulture koja se manifestirala 1991 kada su neki proizvodi te kulture inspirirane ratom dospjeli na MTV, te da nama treba još jedan zajednički pokušaj oživljavanja već prilično nagriženog omladinskog tkiva. Kada je završio svoj govor pozivom na kolektivnu kulturnu ejakulaciju prolomio se ne samo pljesak nego i ovacije. Drugi dio tribine donio je nekoliko dobrih tehničkih prijedloga i zanimljivo ponavljanje nekih starih priča. Momci iz Hrvatskog vijeća mladeži pošteno su rekli da to nije njihov đir, pokušavajući usmjeriti razgovor na mogućnost preuzimanja prostora "za sve mlade i za sve đireve". Prirodno, ljudi koji su se mjesecima mučili i čistili smeće, organizirali sve i osmislili projekt, nisu mogli baš najbolje shvatiti tu uopćenu retoriku koja dolazi iz jednog drugog đira, tako da pravi razgovor koji bi omogućio iole značajniji presjek skupa nije ni postojao. Tribina je završila najkonkretnijim inicijativama, poput sakupljanja informacija o posjedovanju vrlo korisnih stvari kao što su bušilice, aparat za zavarivanje, željezo, pile itd. Umjesto odlaska u Zagreb, potpuno neplanirano ostali smo još jednu noć. Ljudi su htjeli Žila ponovo za gramofonima, iako razglasa više nije bilo. Pronašli su se neki kućni zvučnici i Space Aggressor je ponovo zasjeo u moćnom prostoru betona u kojem neki vide silos a neki krhke balerine. Mi smo te noći vidjeli vile i vilenjake, uz repersku zapaljenu bačvu. Samo dvadesetak ljudi zavibriralo je uz Žila, vatru i sjene na zidu, ostavši još jednu noć zajedno, plešući, pričajući i pripitomljavajući prostor.

piše: **Benjamin PERASOVIĆ**

Instaliranje đira

Tužna pripovijest o smijehu u Hrvata

Nemoj se smijat' dok traje prevrat

Piše: **Mirko Vid MLAKAR**

Herojski kodeks i autoritarnost kao sastojci paketa dominantnih vrijednosti hrvatskog društva učinili su da humor na većini ovdašnjih scena bude pitoma beštija. Hrvati, zapravo, nikad i nisu bili poznati humoristi

Zašto je zatvoren najveći bazen u državi? Zato što razvijaju fotografiju našeg vođe. Ako ste se slobodno nasmijali i k tome vic želite proširiti među prijatelje i znance - samo naprijed - vi budite nadu! Drugi će se nasmijati u sebi a osvrnuti se oko sebe, ili pak s neodređenom grimasom iščekivati da se nazočni očituju prije njih. Najvjerojatnije se tako ponašaju prosječni građani današnje Hrvatske. Treći, koji će se nakon vica namrgoditi u sebi i izvan sebe, privatno i javno, ljudi su kojima mora da je Hrvatska toliko na srcu i ispred očiju da domaće prilike vide i u svemu stranome. Vic je naime ruski, i to iz doba nenarodnog a i protunaravnog sustava.

Država u drugom stanju

I u povodu mogućih reakcija na navedeni vic, valjalo bi se ozbiljno priupitati ne izgleda li prečesto Republika Hrvatska kao zemlja gotovo smrtne ozbiljnosti. Objektivno je pokriće za kamena lica u tisućama ubijenih, nestalih i ranjenih u agresiji, u stotinama tisuća izbjeglica i prognanika, u osakaćenim obiteljima, a u tome što je više od četvrtine teritorija međunarodno priznate države pod nadzorom golemosRpSKe satrapije... Međutim, je li to jedini i/ili dostatan razlog mrguda koji poprima kronična obličja? Analogija nije uvijek podobna metoda ali nisu li Židovi bili u mnogo težim situacijama, pa se ipak prelijevao humor, uključujući i osebujan jidiški smjehotvor (pomaknutu, gotovo pijanu veselost koja je, istina, više izraz očaja nego optimizma)? Uostalom, da ni rat ne mora ubiti ironično-karnevalski art svjedoči prvorazredni "Ratni muzej" (1992. godine) **Ivice Jakšića**. Naturščiku iz Bola na Braču kasetne su bombe instalacija sastavljena od videokaseta, četničke je likove dočarao četkicama za brijanje (na držalima su kape i lica, a dlake su brade), u "Garederobi" su povješane strojnice i redenici (cigaršpici), a "Hrvatski feniks" zapravo je čaplja, opće mjesto kič-drvenarije.

No, ne bi li suvremena Hrvatska bila (pre)ozbiljna sve i da nije napadnuta, odnosno, i da je već godinama ne grize ninizam - stanje (ni) rata (n)i mira? Bila bi, jer Hrvatska je u svojevrsnom drugom stanju: rađa se novi sustav. A nijedna vlast, poglavito ako je puna sebe, nema smisla za humor, osobito ne na njezin račun. Pravilo glasi: što neka momčad za državnim kormilom svoju ulogu drži značajnijom, tj. revolucionarnijom - a HDZ se takvom očituje i samorazumijeva - to je dublje njezino (pri)klanjanje bogu Mrgudu. Takve su vlasti otvoreno ili pritvoreno neprijateljske ne samo prema političkoj satiri, nego i prema manje "malignim" oblicima humora. (Osim, naravno, ako nije na račun kritičara ili neprijatelja te vlasti.)

Slobodno tvorenje i upražnjavanje smijeha teži svemu - čak i, eto, natpovijesnim ličnostima, događajima, pokretima, tvorevinama... - smanjiti veličinu i težinu, zemaljske bogove svesti na čovjekovu mjeru. Za postav vlasti koji se smatra nezamjenjivim (kao da bi bez njega država i narod sverazorno zalutali u bespućima), humor je u pravilu suputnik-štetočinac koji ne samo da njuška i po onome što se, zbog "viših interesa", želi skriti ispod prostirke, nego grohotom zna rastvarati i samu metafiziku vlasti.

Bobi i Rudi vraćaju se kući

Pitati koliko se može ili smije li se uopće u RH smijati, čini se u startu promašenim. Zar mnoge novine nemaju satirične rubrike ili podliske, ne postoje li na državnoj TV nek(akv)e humorističke serije, ne prodaje li se oko 55.000 primjeraka tjednika "Feral Tribune" u prvom redu zbog nemilosrdne satire Studija "Viva Ludež" (Viktor IVAnčić, predrag LUcić, boris DEŽulović? Hoće li pitač(i) reći kako je kazalište "Kerempuh" (bivši "Jazavac") pogrebno poduzeće, ili da Dalmatinci - valjda već u genima zacrtani kao najsmiješniji Hrvati - zapravo nisu pripadnici u RH glavne nacionalne skupine? Međutim, nalazi podrobne stručne raščlambe (analize) učestalosti, stilskih kakvoća, karaktera, utjecaja, kritičnosti, stereotipa i sl. - zacijelo bi pokazali tužnu sliku hrvatskoga smjehotvora. Poglavito onoga koji (bi) pliva(o) u političkim vodama. A humor koji ne čačka (i) vlast, nalik je selu bez škole i bogomolje ili tavi bez drške.

U tome je smislu znakovito što su se u Zagreb i ostatke Hrvatske nadavno vratili Bobi i Rudi, sad tvrdo ukoričeni. "Koprive" su šale **Marijana Filipovića** s ilustracijama **Franje Maixnera** izdavale kao posebne knjižice od 1953. do 1962. To su (bile) benigne duhovitosti finih gospončeka o liječnicima-lopovima, neizbježnim punicama i o tome kako se Bobi dobro sjeća da je prvi put djevojku poljubio sa 16 godina, ali se ne može sjetiti kad je to zadnji put uradio. Kao što vlastima od prije 30-40 ljeta, u "olovno doba" Hrvatske i uopće bivše Jugoslavije nisu smetali nestašluci dvojice (anti)junaka psećih imena, tako se ni sadašnja garnitura ne mora brinuti za humor koji se bavi samo (malo)građanskim situacijama, strogo pazeći da se politici ni ne približi. Svakako, neka humor cvjeta na svim područjima života i rada, smrti i dokolice. Ljubavnica i punica "mete" su vrijedne koliko i predsjednik države ili general. Ali, kako to da je u RH politički smijeh zapravo - potkultura, ako ne i kontrakultura?

Ronioci u Saboru

Ako očevidimo u najvišem narodnom predstavništvu, bit ćemo svjedoci ljutnji, naprasitosti i sličnih ozbiljenja ozbiljnosti, te podvaljivanja patetičnosti pod dostojanstvenosti. Koliko je u Saboru zastupnika za koje bi se moglo reći da imaju smisla za huor? Kad su TV-prijenosi, preporuča se stišati dalekovidilične prijemnike da nevini građani i sitna djeca ne ogluše od najezde grotesknoga gromozbora. U političkoj je (formalnoj) prvostolnici nerijetko toliko pljuvačke i teških riječi da bi se za sabornike valjalo pribaviti roniлačka odijela s neprobojnim prslucima, a svaki je ustrajni gledatelj zavrijedio bar kišni ogrtač. Birali ste - kisnemo.

Predstavnici drugih parlamentarnih stranaka - umjesto da upravo zbog poboljšanja svojih pozicija među gledateljima (potencijalnim glasovateljima), što više (zlo)rabe šarm i eleganciju duha - u pravilu nisu oporba metodama smrtne HDZ-ozbiljnosti. Jedino odskače **Vladimir Bebić**. Stoga i danas vrijedi primjedba dr. **Nikole Viskovića**, premda je izrečena još početkom 1991. godine: "Mislim da je u našoj politici premalo humora i ironije, da još nažalost nismo sposobni za takvu vrstu komunikacije koja je primjerice važan dio političkog diskursa u engleskom parlamentu. Naša pretjerana ozbiljnost i užganost znakovi su nezrelosti u pluralističkom općenju. Humor i ironija ne samo da opuštaju nego i čine da protivnici ne postanu neprijatelji. Uz to, oni su često uvjerljiviji i postižu veći učinak nego kategorički i ostrašćeni načini govora koji idu na beskompromisni sudar."

Mrkogled već kao da je u opisu stanovitih radnih mjesta i dužnosti. Sigurno će u Saboru i izvršnoj vlasti još dugo biti mnogo ljudi bez duhovitosti ili onih koji tu iznimno visoku duševnu kvalitetu drže neprimjerenom za javnu uporabu. Državni očitovatelji namrgođenosti kao jedine moguće ozbiljnosti i (puta do) istine, međutim, nisu sami kad na politički vic ili fotomontažu reagiraju poput semafora: crveni su, žuti i/ili zeleni u licu. "Čejeni", "Kinezi" i "Marsovci" uloge su većine Hrvata, onih u kojima vlada logika (iz) političke reprezentacije: prvo ćemo stvoriti punomasnu državu, a potom će ostati nešto vremena i da se malo opustimo, nasmijemo. Drugim riječima: nemoj se smijat' dok traje prevrat, tj. nacional-državo(pre)tvor(be)na revolucija, obrat. Kao da smijeh nije potreba svakoga trenutka, kao da smjehotvor nije dobro - npr. humor rastjeruje strah! I kao da se u neodređenoj budućnosti, nakon revolucije čiji rok trajnosti određuju čimbenici vladajuće stranke, tzv. međunarodne zajednice, "lokalnih" Srba itd. - za smijeh ne može biti i prekasno. A s humorom se u životu, znači i u politici, griješi manje ili se bar pogreške lakše podnose. No, s obzirom na to da je politički humor (satira) advocatur diaboli par excellence, reakcije na njega, npr. porez udaren "Feralu", samo su slike liberalnosti, pa i demokracije u RH.

Čkalja onemogućio Đuru

Herojski kodeks i autoritarnost kao sastojci paketa dominantnih vrijednosti hrvatskog društva učinili su da humor na većini ovdašnjih scena bude pitoma beštija. Hrvati, zapravo, nikad i nisu bili poznati humoristi. U našoj se literaturi nisu, kao u npr. češkoj iznjedrili veliki smjerotvorci. Nažalost - s hrvatske je strane **Marin Držić**, a na srpskoj su **Branislav Nušić, Radoje Domanović, Dušan Kovačević, Aleksandar Baljak**... Kako to? Naravno, može se reći i ovako: "Mi, Hrvati, najnesretniji smo narod koji živi na ovim prostorima. Imali smo veliku nesreću. Znamo s kim smo živjeli i s kim smo bili u braku. Ta druga strana pola je stoljeća sve sebi pripisivala, od pameti do humora. Mi, hrvatski glumci, a i pisci, nismo imali mogućnosti da se iskažemo u humoru", tvrdi **Đuro Utješanović**. Evo vam ga još: "Humor treba njegovati kao i svaku drugu umjetnost. Nas su uvjeravali da je Istok duhovit, a da je Zapad glup. Zato mi, Hrvati, humor nemamo. Mi smo odgajani na Čkalji i Miji Aleksiću, na glupom i primitivnom srpskom humoru koji nije išao dalje od zezanja direktora. Zbog toga mi nemamo čak ni svojeg Nušića." Da, da, Čkalja je glumio i u "Gruntovčanima" i u "Malom mistu". Čkalja i Mija zapravo su bili humoristička izvidnica agresije, izvidnica koja je tako dobro obavila posao da ni sada humora nemamo, kao što ga nije bilo ni dok još nismo bili u braku sa Srbijom. Uostalom, Bobi i Rudi došli su nam iz Beča.

Vrgorac napao Vrbovec

Za zaostalom pismenom i usmenom književnošću ne zaostaju ni ostali mediji smjehotvorstva. U pravilu se do besvjesti "opaljuje" ono što aktualnoj politici neće naškoditi. Kud vlast okom, "satira" skokom. Tako su brojni karikaturisti-očito neshvaćajući genijalnu strategiju HDZ prema, tj. u BiH - Bošnjake shvatili kao slobodne i k tome nepokretne mete. E, kad je "kontinuitet" okrenuo za između 30 i 105 stupnjeva...

Blažena vremena kad se o Bošnjacima moralo govoriti sve ono što se nije smjelo reći u vezi s istaknutim Hrvatima. Tako se očitovala nesputanost humorstva u slobodnoj i neovisnoj državi a sačuvano je nacionalno jedinstvo, tj. nije došlo do bratoubilačkog smijeha, npr. na relaciji Vrgorac-Vrbovec. A kad su u modu ušli vicevi o Hrvatima iz Hercegovine, kroz njih se govorilo i ono što se nije imalo obraza (hrabrosti) reći službenom Zagrebu. Legitiman je smijeh iz regionalnih pobuda, ali nešto je nezdravo u humoru hrvatskome kad se zaobilazno, kroz hercegovinizme, govori veliki dio onoga što su poslovi i radni zadaci neposred(ova)nih, "čistih" političkih refleksija u smiješnom obliku. Ili, jednom od kvaliteta dobroga humora smatra se i istančanost, elegancija. Ali, kako to da te elegancije nema u mnogim npr. vicevima o Bošnjacima, punicama ili vodoinstalaterima, a pravilo je u političkom humoru npr. dnevnih listova (ako oni uopće i objavljuju šale na račun vlasti)? Što je humor primaknutiji realnim političkim snagama, to više doživljava pretvorbu u razdvojenost i beskrvnost. I ljudi koji inače imaju smisao za humor, u blizini vladajuće politike kao još tabua, osim rijetkih izuzetaka, postaju tihi poput sardina u ulju (što bi rekao moj brat Umpah-Pah). I to premda neće dobiti mjesto u najvećem bazenu u državu. A za to će im biti krivi, zna se, Čkalja i Nušić.

Nebriga o djeci & briga za birtije

Razgovarao: Milivoj Đilas

Foto: Maja Strgar

Urša Raukar

Kad sam prvi put pročitala komentare građana pred čijim se očima odvija otmica, moram priznati da mi to nije bilo novo, jer na žalost, toga ima jako mnogo oko nas pa, čak bih se usudila reći, i na jedan okrutniji način. Upravo na taj način mi gledamo svoje probleme i svoju bijedu, vrlo se često ne uključujući, dajući samima sebi odmak i pravo na ignoranciju

Još jedan pokušaj rušenja svih konvencija", začuo se u foajeu šapat nakon premijere najnovijeg projekta Zagrebačkog kazališta mladih, predstave "Roberto Zucco". Vrlo dojmljiva uloga majke kojoj višestruki ubojica usmrti dijete pred mnoštvom ljudi koji ne reagiraju, pripala je Urši Raukar, glumici koja je i ovom ulogom dokazala da njen kultni status koji uživa kod domaće publike, nije nimalo slučajan.

Kako je bilo raditi s Christianom Collinom?

Ovo je drugi posao Christiana Collina koji on radi u Hrvatskoj. "Roberto Zucco" trenutno je jedan od najizvođenijih i najintrigantnijih tekstova u cijeloj Europi. U Parizu je ta predstava primljena skandalozno, u Berlinu je pak primljena sa oduševljenjem, što znači da taj tekst nikoga ne ostavlja ravnodušnim. Christian Colin je dvadeset godina radio kao glumac po mnogim francuskim kazališnim grupama s vrhunskim francuskim redateljima, dakle ima bogato glumačko iskustvo koje je po mojem mišljenju presudno za dobrog redatelja. Bilo je malo teško raditi jer je on zahtijevao osmosatne probe svaki dan tokom cijela dva mjeseca, na što domaći glumci nisu navikli. Kompletna postava morala je cijelo vrijeme biti prisutna tokom proba, što je organizaciono bilo teško izvesti jer mi nemamo takav standard - ljudi daleko stanuju, nema se novaca za otići na ručak ili pojesti toplu juhu. No, odmaknemo li se od ove naše tužne svakodnevice, moje je osobno mišljenje da je potrebno raditi ovako duge probe jer od osam sati koliko se dnevno radilo, dva sata su bila potrebna za zagrijavanje e da bi se kroz slijedećih šest sati uistinu i došlo do nekih rezultata. Prve kontinuitete, dakle prolaze od početka do kraja predstave, počeli smo raditi već nakon tri ili četiri tjedna što je za naše prilike fantastično. Čak su i neke promjene između slika rađene, ali to se počelo raditi više od mjesec dana prije premijere pa je glumcima bilo mnogo lakše nastaviti kontinuirano raditi nego kad se te promjene, kako je to kod nas obično, rade u posljednji trenutak, što je uvijek rezultiralo nekom nedorečenošću u predstavi. U predstavi je bitan svaki detalj, a Collin ih je razradio do kraja. I ono što je najvažnije, Collin, kao glumac, poznaje sve glumačke probleme i stoga zna mnogo bolje voditi glumca i izvući ono najbolje iz njega.

U predstavi je vidljivo ne-moraliziranje o ubojstvima. Može li se to raditi u našim predstavama kad znamo kakva je situacija u Hrvatskoj?

"Roberto Zucco" jest komad o ubojici i psihopatu, o čovjeku koji je uistinu postojao i koji je nakon niza peripetija uhvaćen 1981. u Francuskoj. Ovo je kazališni komad koji je među prvim komadima koji govore o ubojstvima, a bez ikakve moralne osude. Naravno da se to sasvim drukčije igra, čita ili gleda u Zapadnoj Europi koja ima probleme koji su iz naše perspektive vrlo smiješni, nadasve kad si okružen ratom, stradanjima i tragedijama najgorih vrsta. No, bez obzira na sve, mi idemo dalje i idemo u nešto novo, i nije na odmet pogledati i jednu ovakvu priču pa jednoga dana kad se počnemo baviti i ovakvim problemima, imat ćemo bar neku podlogu za njihovo rješavanje. Nažalost, mislim da natruha ovakvih situacija ima i kod nas. Osobno mi je najdraža scena otmice koju Zucco izvodi u parku pred gomilom građana. I kad sam prvi put pročitala komentare tih građana pred čijim se očima odvija otmica, moram priznati da mi to nije bilo novo, jer na žalost, toga ima jako mnogo oko nas pa, čak bih se usudila reći, i na jedan okrutniji način. Upravo na taj način mi gledamo svoje probleme i svoju bijedu, vrlo se često ne uključujući, dajući samima sebi odmak i pravo na ignoranciju. U tom smislu možda "Roberto Zucco" potakne i neka razmišljanja o tom problemu, o nama samima.

O kazališnom ubijanju konvencija?

Potpuno sam sigurna da kazalište jedino ima pravo i mogućnost ubijati konvencije. Glumci su prvi koji će to učiniti. Jer ono što je krasno u kazališu jest činjenica da glumac na pozornici može činiti ono što on želi, može reći što hoće i izgovoriti svaku svoju misao jer njega će u krajnjoj liniji zatvoriti tek kada predstava završi. On je najslobodniji čovjek što nije samo njegova sreća već i njegova velika obaveza, da svoju slobodu ne koristi samo za sebe nego i da ukazuje na sve ono što je oko nas, nadasve ono negativno. Uz to, mislim da i mi dolazimo do onoga što se događa u Europi, a to je da se ruši mit redatelja kao apsolutnog vođe u kazalištu. Naravno da je redatelj potreban jer je potreban sugovornik u publici, netko tko će ti potvrditi ili reći da nije dobar način na koji radiš, netko s kim ćeš na kraju naći zajednički jezik. Ali u svakom slučaju, redatelji koji su neprikosnoveni autoriteti, za koje glumci nisu pravi subjekti, čini mi se da tim redatelji vrijeme prolazi. Sve više se pojavljuju predstave poput "Dekadencije" u kojoj igraju Vili Matula i Nataša Lušetić, a koju je režirao Matko Raguž. Od srca sam mu čestitala nakon premijere i rekla da je sjajno to uradio, a on je rekao kako je njegovo bilo tek da pripomogne, da su sve učinili Vili i Nataša. E kad redatelj dođe do toga da kaže "nisam ja nego glumci", onda je to za mene pravi redatelj. Postoje još neke predstave koje su rađene na način da ih je glumac režirao. I to je upravo ono o čemu smo razgovarali kod Collina, to su tek naznake, ali vrlo znakovite jer vidi se da postoji potreba i za takvom vrstom teatra. Ljetos smo u jednom razgovoru zaključili kako su u teatru najskuplje redateljske koncepcije, neke sulude kostimografije i scenografije, a ono što je nejjeftije upravo su glumci. A hrvatski su glumci po mojem mišljenju jedni od najboljih u Europi i njihovi su potencijali neograničeni.

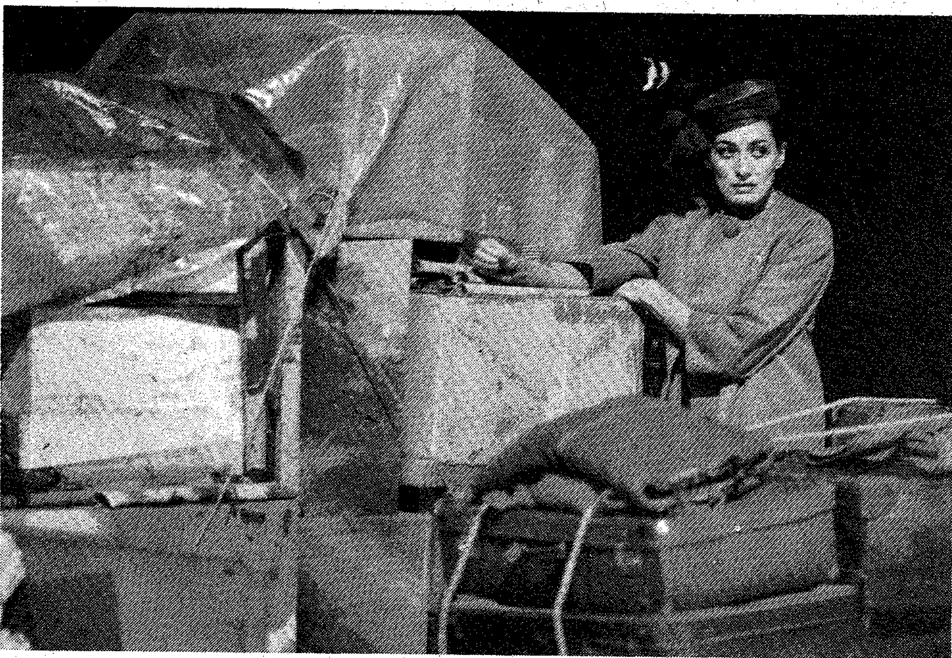

Foto: Boris Cvjetanović

U programu se kaže kako se "Robertom Zuccom" otvara mjesto nadi. Ima li stvarno mjesta nadi?

Prvenstveno to doživljavam kao nadu za ZeKaeM koji je u posljednje dvije godine imao mnogo problema. "Roberto Zucco" prva je predstava u kojoj se ansambl nakon mnogo vremena ponovo objedinio. Slijedeća nada za koju bismo željeli da se ostvari jest da se otvorimo Europi, da hrvatska kultura i nadasve hrvatski teatar bude naš ambasador u Europi i u svijetu. Zbog toga je važno spomenuti našu suradnju s Francuskim institutom koji nam je uvelike pomogao prilikom rada na predstavi, a koji će nam po svemu sudeći omogućiti i prezentaciju u Francuskoj. Stoga se nadamo izlasku u Europu gdje bismo reprezentirali svoju zemlju upravo njenom kulturom. Jer upravo je kultura ono što nas je održalo kroz povijest pa vjerujem da bi to i sada bilo najprimjerenije za ponuditi Europi. Takvom prezentacijom bio bi nam olakšan put ka europskim fondovima za kulturu za koje znamo da postoje i koji čekaju prijedloge projekata iz zemalja kakva je Hrvatska. Na žalost, naše visoke institucije kulture to do sada nisu koristile pa je i to bio jedan od razloga za akciju "Tisuću potpisa hrvatskih kulturnih djelatnika". A kad već govorimo akciji "Tisuću potpisa...", ne mogu se ne osvrnuti na činjenicu da je predsjednik nakon samo 24 sata štrajka taksista našao vrmena da primi njihovu delegaciju, dok su višemjesečno prosvjedovanje kulturnjaka i štrajk prosvjetara ostali i dalje na marginama predsjedničke brige. Po meni, takve reakcije itekako govore o stvarnom statusu kulture u Hrvatskoj.

O novoj upravi ZeKaeM-a?

Same predstave koje se rade potvrda su nastojanja nove uprave da se kazalište postavi na nove noge. Kako teatar živi vidi se po tome kakve se predstave rade i radi li se uopće. Slijedeći projekt koji se radi je u režiji mladog zagrebačkog redatelja Lukasa Nole, što znači da se i mladim redateljima omogućuje da rade a na njima je da donesu novu energiju i novu estetiku u teatar. U svakom slučaju, mislim da ZeKaem ponovi plovi punim jedrima, a na nama je da ta jedra ispunjavamo dobrim vjetrom.

Planovi?

U glumce je potrebno ulagati, nadasve u njihovo obrazovanje. Krivo je razmišljati da je netko dosegao svoj vrhunac i da nemože dalje, da je on genije. Jer, kako je to moj otac znao govoriti, tek kad nešto znaš, onda shvatiš koliko malo znaš. Stoga su seminari, radionice i ostale aktivnosti koje je ZeKaeM organizirao itekako dobrodošle. Naravno, nakon Collina cilj nam je da u ZeKaeM dovedemo i neke druge vrhunske europske redatelje poput Petera Brucka, na neki petnaestodnevni seminar ili da radi predstavu. U svakom slučaju, potrebno je iskoristiti Europu i znanje koje ona ima, a onda s našim talentom stvoriti neko novo kazalište. I sam Collin, kao i Janosz Kica prije njega, rekli su da ovakvo profesionalno zajedništvo, entuzijazam i želju za napredovanjem nisu doslovce nigdje drugdje vidjeli. To znači da postoje i nada, i volja, i energija, i da se ni u kojem slučaju ne smije odustati.

Birtije kao najveći ZeKaem-ov problem?

Po meni, to je trenutno najbolnija točka ZeKaeM-a. Najveći problem je "Thalia" koja je, kada je rađen projekt kazališta, predviđena da bude njegov interni caffe jer je u samom srcu teatra, u njegovom podrum iznad kojega su garderobe i izlaz na scenu. Drugi je "Grand Teatar Caffe" koji je prije godinu i pol iznajmljen Pekinom "Maximalu" čime je uzurpiran ulaz u kazalište, a bez građevinske dozvole. Građevinski je inspektor napravio uviđaj i pokrenut je nekakav proces koji je kasnije uspavan. Kad teatar radi punim pogonom, mi smo osam ili više sati u njemu. Tako se događa da u toku predstava trešti glasna muzika koja predstavu uništava, a kad dođemo u garderobe gdje bi se trebali odmoriti, situacija je još gora jer je muzika toliko glasna da je bilo kakav predah i odmor apsolutno nemoguć. "Thaliu" je uzeo grad i kako smo mi razumjeli, prostor je trebao biti vraćen na korištenje kazalištu. No očigledno smo mi krivo shvatili jer se "Thalia" trenutno nadograđuje, a o njenom povratku u vlasništvo kazališta još uvijek se nije prozborila niti riječ. Što je najgore, ulaz u "Thaliu" ujedno je i ulaz u teatar, i tu prolazi tolika količina svijeta da je glumcima uvelike otežan rad. Što se tiče "Grand Teatra", koji je preuzela "Domovina dd" iza koje kao što se zna stoji Braco Tuđman, sin predsjednika, nije se ništa promijenilo. Da sam ja predsjednikova kćer ili sin, za primjer drugima maknula bih tu kulturnu sramotu i teatru ponovo omogućila normalan ulaz i uredno funkcioniranje. Jer, sa "Grand Teatrom" stvorili su se problemi ulaska djece koja su česti gosti kazališta, glumci ne čuju jedni druge, publika ne čuje glumce... Pitam se jesu li ovoj zemlji važnije birtije ili kazalište u kojem se odgajaju djeca od treće ili četvrte godine?

Otkrivanje hrama zadovoljstva

Kenneth Anger

Piše: **Darko POHVALIĆ**

Oduvijek sam filmove povezivao sa zlom. Onoga dana kada je rođena kinematografija, došli su crni dani za ljudski rod. Moji se filmovi bave prvenstveno seksualnošću ljudi i oni nemaju nikakve veze s kinematografijom. Ona je samo izgovor da pokažem ljudima što mislim." Ove, prilično neobične riječi, izrekao je jednom zgodom **Kenneth Anger**, jedan od najčudnovatijih i najkontroverznijih filmskih redatelja koji su koračali našim planetom. Anger je bio jedan od glavnih pokretača američkog underground filma, a svoja je djela stvarao daleko od Hollywooda. Njegovi su filmovi snimljeni s toliko malenim svotama novca da je teško povjerovati da se time može išta snimiti. No, svaki je film Kennetha Angera poput projiciranog sna u kojem je redatelj prikazivao svoje životne opsesije. Njegovi filmovi zapravo su njegovi snovi.

Kenneth Anger je bio homoseksualac, pa je tema homoseksualizma prisutna već u njegovom prvom značajnijem filmu, snimljenom davne 1947. godine. Stoga ne čudi što su Angerovi filmovi rado viđeni gosti u svakom gay-kinu. Angerova opsesija bila je i droga. Obožavao je prikazivati kako ona utječe na čovjeka i na njegovu svijest. Nadalje, u Angerovim filmovina možemo sresti svakakve vrste okultizma, a možemo upoznati i neke od njegovih junaka koji su sadisti te direktno vidjeti način na koji ispoljavaju svoj sadizam. Kenneth Anger bio je štovatelj Sotone, a za njega je najveći genije našeg stoljeća vrhunski svjetski mag, neshvaćeni Aleister Crowley. Sve u svemu, doima se kao da je Anger u svoj opus stavio sve ono što je pomaknuto, provokativno i kontroverzno.

Rodom iz Santa Monice u Californiji, Anger je prvi film stvorio 1941. godine, kada mu je bilo tek jedanaest godina. Prije toga je, kao četverogodišnjak, odigrao malu ulogu u jednoj od najboljih hollywoodskih adaptacija Williama Shakespearea, "San Ivanjske noći". Zbilo se to zahvaljujući njegovoj baki koja je poznavala Maxa Reinhardta, a koji je zajedno s Williamom Dieterleom režirao film. Anger je kao dječak obožavao izrađivati lutke-marionete i s njima stvarati kazališne predstave u svojoj sobi, u kojoj je on bio jedini gost. U njegovo prvom filmu "Who Has Rocking On My Dreamboat?" glavne uloge su tumačili Angerovi prijatelji iz susjedstva. Prva filmska priča koju je osmislio ovaj 11-godišnjak u najkraćim crtama izgleda ovako: djeca se igraju u vrtu, tog ljeta prije napada na Pearl Harbour, iznenada svi padaju mrtvi, a iznad njih se pojavljuje oblak dima. U narednih pola stoljeća Anger će stvoriti još tridesetak filmova, većinom kratkih ili srednjemetražnih, od kojih će samo jedan dio biti distribuiran u kinima. Ostali su ili nedovršeni ili ukradeni, a za većinu nitko ništa ne zna, osim valjda samog Angera.

Već nakon prvog distribuiranog, ali zapravo Angerovog sedmog filma, bilo je jasno da za takvog redatelja nema mjesta u Hollywoodu. No, Angeru Hollywood nije bio ni u noćnim morama, jer ništa nije prezirao kao "tvornicu snova". Naslov prvog Angerovog filma koji je mogao biti viđen u kino-dvoranama bio je "Vatromet" iz 1947. godine, a u njemu 17-godišnji redatelj glumi homoseksualaca u čiji san dolaze dvojica mornara. Njihove ljubavne igre završavaju detaljem onog dijela muškog tijela na kojim bi trebao biti spolni organ. Međutim, u Angerovom filmu tamo stoji dinamitni štapić čiji fitilj dogorijeva da bi naposljetku eksplodirao. Film je realiziran u Angerovoj obiteljskoj kući u svega tri dana, dok su roditelji bili odsutni. Prva osoba koja je vidjela film bila je njegova baka Bertha koja je film proglasila fantastičnim. Inače, baka je uvelike podržavala Angerov rad, a redatelj je s njom bio vrlo blizak.

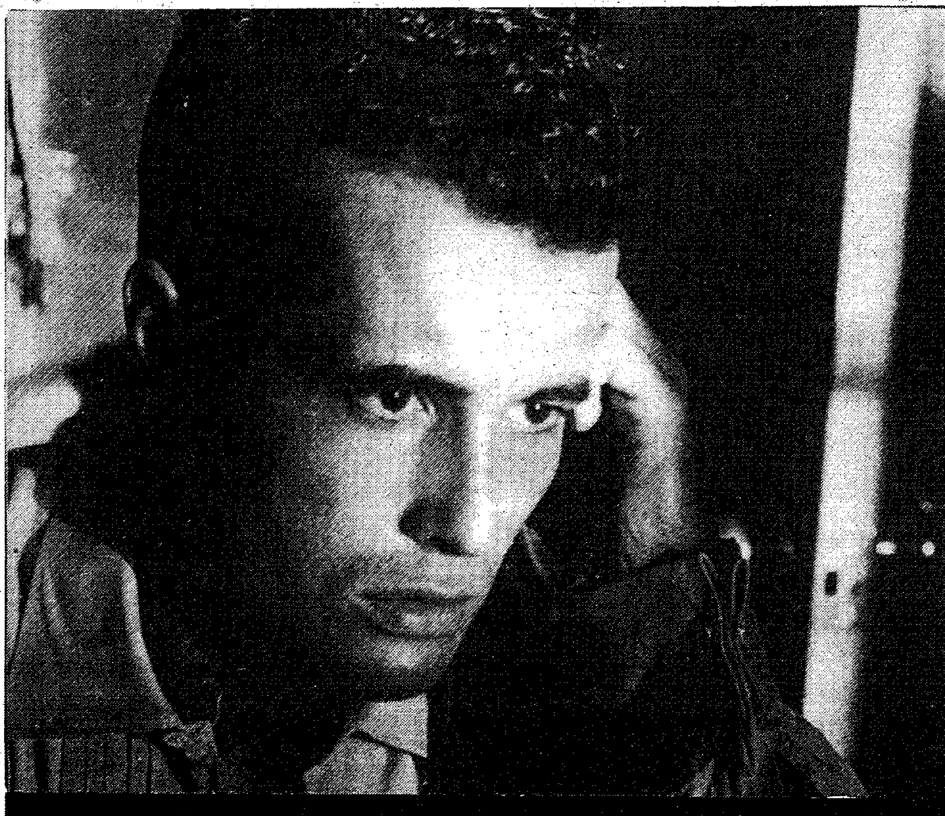
Svoje 14-minutno djelo "Vatromet" Kenneth Anger šalje na festival nezavisnih filmova u Belgiju. Film nije dobio nikakvu službenu nagradu, no za Angera je još veća nagrada bila pismo koje je uskoro dobio. Ono je stiglo iz Pariza, a poslao ga je redatelj filmske bajke "Ljepotica i zvijer", **Jean Cocteau**. U njemu je napisao kako je film "Vatromet" remek-djelo i pozvao Kennetha da posjeti Pariz. Anger će nekoliko godina ostati u francuskoj prijestolnici gdje će 30 godina stariji Cocteau na njega izvršiti veliki utjecaj, toliko da se Angerovi filmovi danas najčešće usporedjuju s Cocteauovim djelima. Ipak, nije sa sigurnošću utvrđeno je li između njih dvojice postojala ljubavna veza, ali se pretpostavlja da je odgovor na to pitanje pozitivan. Osim što Anger u Francuskoj ostvaruje dva filma ("Rabbit's Moon" i "Eaux d' artifice"), budući ugledni filmski časopis "Cahiers du Cinema" u svojem petom broju objavljuje njegov tekst pod naslovom "Stidljivost i umjetnost filma". I dok je Anger u njemu pisao kako svoje filmove poima kao "duže haiku pjesma", Jean Cocteau je snimao jedan od najboljih francuskih filmova svih vremena, "Orfej".

Nakon što mu 1954. godine umire majka, Anger se vraća u domovinu. Odmah kreće u snimanje novog filma, svog viđenja obreda oko hinduističkog božanstva Šive "Otkrivanje hrama zadovoljstva". Potom punih deset godina niti jedno njegovo ostvarenje nije bilo prisutno u kinima, sve do filma "Scorpio Rising", središnjeg i najpoznatijeg Angerovog djela. "Bio sam impresioniran njegovom ironičnom upotrebom rock-glazbe u filmu, fasciniran kako dvosmisleno prikazuje svoj odnos prema Hollywoodu. U svakom slučaju, Anger je unikatan", riječi su kojima je **Martin Scorsese** iskazao svoj doživljaj filma "Scorpio Rising", polustane priče o hells angelsima koji voze kalifornijskim auto-cestama iživljavajući se na nezamislivo perverzne načine. Ovo oniričko djelo o homoseksualcima na motociklima stvoreno je pod nedvojbenim utjecajem Sergeja M. Ejzenštajna, pri čemu je najviše do izražaja došla asocijativna montaža.

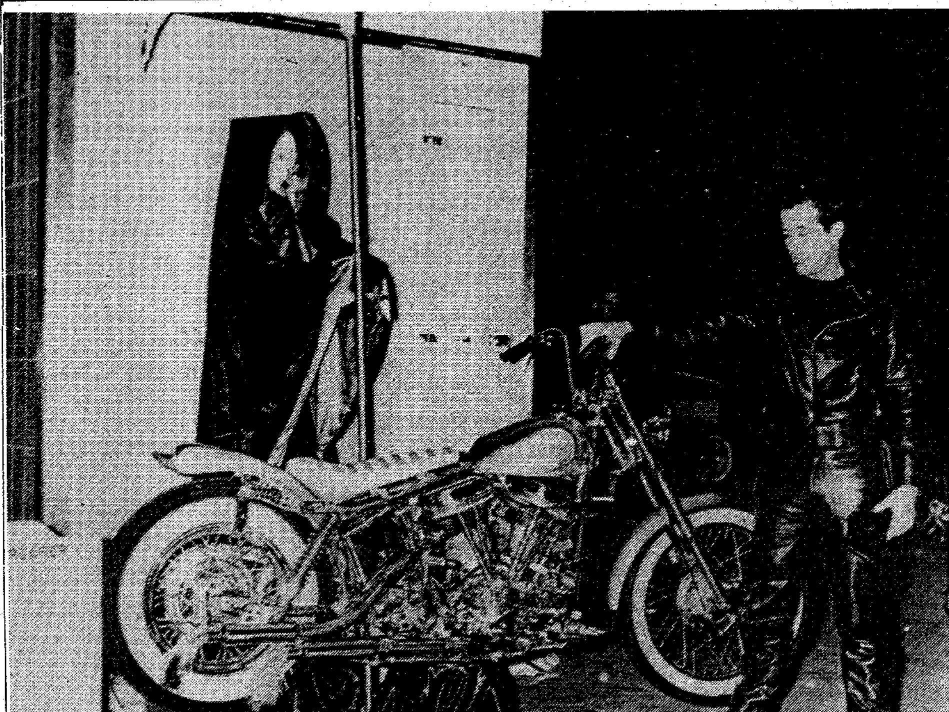
Dvije godine potom, Anger snima film "Kustom Kar Kommandos", koji je prema njegovim riječima "onirička vizija suvremenog američkog tinejdžerskog fenomena". Godine 1969. nastaje "Zazivanje mog brata demona", film s aluzijama na vijetnamski rat s kojim se Anger nikako nije mogao složiti. Bio je toliki zagovornik prekida ovih događaja da je jednom zgodom na tu temu dao objaviti u novinama osmrtnicu sa svojim imenom, simulirajući vlastitu smrt. Zanimljivo je spomenuti da je muziku za film "Zazivanje mog brata demona" napisao **Mick Jagger**. Svoj posljednji distribuiran film "Lucifer Rising", iz čijeg se samog naslova može shvatiti kojom se temom bavi, Anger započinje snimati 1970. godine, a dovršava ga deset godina kasnije, pri čemu ostvaruje svoj najpretenciozniji i jedini dugometražni film.

Ipak, Kenneth Anger svjetskoj će publici ostati najpoznatiji po nečemu što nije film. Riječ je o njegovoj knjizi "Hollywood Babylon" koju je napisao 1959. godine. Ovu knjigu i danas je moguće kupiti u svakoj bolje opremljenoj zapadnoevropskoj knjižati jer je doživjela nekoliko izdanja i vrlo veliku popularnost. U njoj je opisana bezvrijednost, ništavnost i ispraznost Hollywooda, a donosi istinite i šokantne priče o poznatim filmskim umjetnicima iz "tvornice snova" koje je Anger prezirao koliko i, primjerice, Andyja Warhola, kojega je opisao riječima "jeftin tip koji se gura svuda, veletrgovac smećem". Najvećim genijem dvadesetog stoljeća Anger je smatrao spomenutog Aleistera Crowleya, dok su po njegovom mišljenju najveći filmski umjetnici Serej M. Ejzenštajn i Leni Reifenstahl, "komunist" i "neonacistkinja" koji su u okviru svoje striktno zadane kinematografije pokazali više emocija nego bilo koji hollywoodski redatelj.

Većina onih koji će biti u prilici vidjeti njegove filmove neće žaliti potrošeno vrijeme jer njegova su ostvarenja veličanstvena remek-djela, već iz razloga što nešto tome slično nikad prije nije viđeno u svijetu pokretnih slika. Vrijedi spomenuti da su Angerovi filmovi nedavno objavljeni na video-kasetama, pa ako kojim slučajem krenete put truloga Zapada, možda ne bi bilo loše da ih pokušate kradom unijeti preko granice...

Iako redatelj, Kenneth Anger svjetskoj će publici ostati najpoznatiji po knjizi "Hollywood Babylon" u kojoj je opisao bezvrijednost, ništavnost i ispraznost Hollywooda, a donosi istinite i šokantne priče o poznatim filmskim umjetnicima iz "tvornice snova" koje je Anger prezirao koliko i, primjerice, Andyja Warhola, za kojega je rekao da je "jeftin tip koji se gura svuda, veletrgovac smećem"

PUBLIC ENEMY & Ice-T u Zagrebu

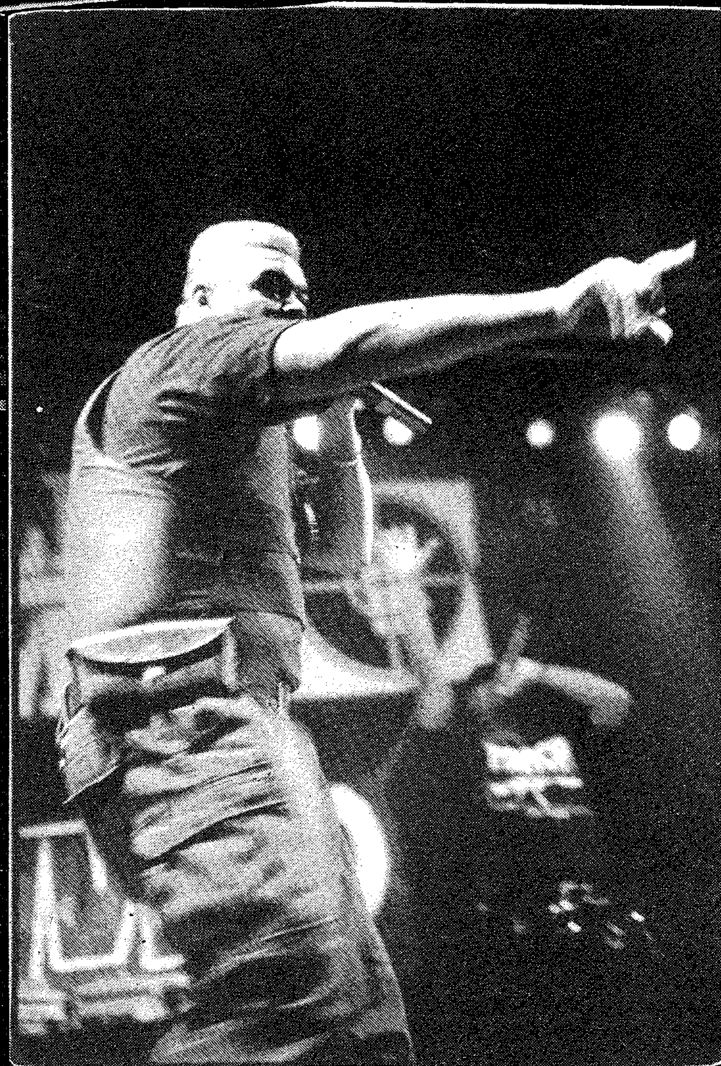
Party kakav sasvim sigurno ne bi umjeli prirediti ljudi s bilo kakvim rasnim predrasudama, rigidni revolucionari ili umjetnici čiju su imaginaciju uništile didaktičke poruke i jeftino politiziranje

PUBLIC ENEMY

Piše: Petar GLODIĆ • Foto: Nino ŠOLIĆ

BRING THE NOISE ILI RITMIČNO BLEBETANJE

5IVE-O

U našu beskrajno bezbrižnu, mirnu i tolerantnu zemlju dolaze nam eto američki Crnci kako bi nam se izjadali o svojim problemima. Donose nam nadasve okrutan svijet rasne i spolne segregacije i uličnih bitaka, svijet u kojem caruje poluautomatsko, automatsko i lakotopničko naoružanje i gdje se sport i rekreacija odvijaju u zanimljivoj uličnoj disciplini "drive by shooting", odstrijelu slučajnih prolaznika ili vozača iz jurećih automobila...

Od 1986. i prvobitne eksplozije s albumom "Raising Hell" skupine Run DMC, rap kretanje je podiglo više frke nego punk, metal i techno zajedno. Kao revolucionaran i oslobodilački pokret vješto je balansirao između islamske vjere i "zasada" crnačkih ideologija; od Crnih Pantera preko Malcolma X do Martina Luthera Kinga. Šokiranje uštogljenog bjelačkog "redneck" i "W.A.S.P." konzervativizma u potpunosti mu je uspjelo pa danas simpatizeri KKK-a ali i oni što uvijek vrebaju u pričuvi, sanjaju svoje arijevske kćeri kako "oplođene golemim Nigerima rađaju prljavu crnu dječicu".

Hraneći se i daveći u kontroverzama, raperi su uvijek ostavljali mjesta za sumnje u svoju demokratičnost, od izjave Chuck D-a da "neće meni neki bijeli liberal, tzv. priučeni rap ekspert, pljuvati našu glazbu, pa ni MC Hammera", s oprečnim dodatkom: "bijela publika za nas je jednako vrijedna, to su sve naši fanovi".

Osim što su se odavno riješili antisemitskog Professora Griffa, Public Enemy su sudjelovali u raznim projektima s bijelim glazbenicima, kao u pjesmi "Bring The Noise" ('91.) s Anthrax, koja je kao i legendarna "Walk This Way" Aerosmitha uz Run DMC iz 1986., pokazala da su rapere najviše zavoljeli hard rokeri i metalci. Zbog savršenog poklapanja metalne tutnjave i reperskog ritma, Anthrax su još 1987. napisali melodiju "I'm The Man" s riječima: "They say that rap and rock can never mix / but all of them can suck my dick".

S kriminalnog stanovišta, a što zorno potvrđuju i naši večerašnji gosti, rap je neprestano u središtu pažnje. Shakur je neprestano pod optužbama za pucnjave i opsceno ponašanje, zlatnozubi "Enemy" Flavor Flav pod utjecajem cracka pucao je na susjeda uznemirenog bukom iz njegova stana, a Ice-T bilježi davni boravak iza rešetaka zbog dilanja droge i još nekih prijestupa. Zbog svega ovoga, kao i zbog stalnog glamuriziranja UZI-a, Magnuma i ostalih humanističkih dostignuća, ovo gostovanje je prava kulturna bomba nakon mnogo, mnogo godina. Nakon puste teorije, evo i malo surove prakse...

Ugly Leaders iz Rijeke imaju stvar "Drop Your Pussy On The Flour" od koje sigurno nećete ispustiti navedeni organ na pod, ali će vam se to zasigurno dogoditi sa sadržajem eventualne večere. 5ive O, druga predgrupa večeri ima plastične UZI-e, a bogme i "zolju" od čega sam utrobu poželio ispustiti po drugi put. Bilo bi zanimljivo vidjeti kako bi se njihov voda ponio u susretu s pravim tenkom. Pustopašni 2-pac Shakur nije se pojavio iz neznanih razloga.

Ice "motherfuckin" T istrčava sa sedam podanika među kojima je i producent - raper Afrika Islaam, koji nalikuje pregorenom faširanom šniclu s udovima. Ice-T, čovjek kojeg je i sam George Bush uz pomoć Charltona Hestona 1992. napao zbog "Copkillera" što je pospješilo njegovo udaljavanje s etikete Warner, nenadmašni ratno-dopisnički, dokumentarno-filmski narator s ulica Los Angelesa izbrijava suvereno vladajući s nekih 2500 ljudi u ogromnoj ledenoj dvorani. Ovdje je bez svog rap-metal benda Bodycount, što se čini puno sretnijim rješenjem. Konferansa je prostačka kao i uvijek, ali i ubitačno iskrena, snažna i topla.

Oduvijek teško optuživan zbog mačizma i deklarirane homofobije, ovu večer gotovo ne izgovara riječi "bitch" i "whore" ali "pussy" je naravno neizbježna. Bilo u starijim komadima kao "Pusher" ili "Iceberg" ili mega-hitovima "Originally Gangsta" i "New Jack Hustler" uz nekoliko brojeva s posljednjeg albuma "Home Invasion", majstor rap ceremonije jednostavno briljira tjerajući masu na stalno skakutanje gore-dolje. Završava upućujući tople univerzalne poruke o jednakosti i miru, izvlačeći jednog virtuoznog pulskog repera iz publike koji ritmično blebeće na hrvatskom, što klince baca u delirij. Fascinantan je stupanj posvećenja miroljubive rap vojske koja se identificira s ljudima iz radikalno drukčijeg backgrounda, pa to dovodi do plemenite i svečane atmosfere koja još više buja za nastupa kraljeva hip-hopa svih vremena.

"Public Enemy Number One!" su sto posto iznad punog elementa. Flavor Flav, lud kao i uvijek mahnita pozornicom, ovaj put bez zlatnih zuba ali s klasičnim ogromnim satom oko vrata i metalikplavom perikom na glavi. Ako je Ice-T mrtvo-hladni propovjednik, onda je Chuck D verbalna strojnica i jezični bacač plamena. Fantastična karizma okružuje tog čovjeka, neumornog agit-propovca crnačkog pokreta. Između klasike poput "Bring The Noise" i "Fight The Power" ili apokaliptičnog stone-funka "By The Time I Get To Arizona" dolaze čitave tirade. Flavor i Chuck objašnjavaju rasizam i represiju, ali i vjeru i jednakost s posebnim naglaskom na mir, imajući za sva zla samo jednu riječ: F-U-C-K!

Iako već dugo razoružana, njihova paravojna formacija "Securyty Of The First World" je više u baletno-revijalnoj funkciji ali učinkovito djeluje kad jedan fan presrdačno skače na Flava. "Shut'em Down", "911 Is A Joke" i završni hit "Give It Up" s posljednjeg albuma "Muse sick'n'hour mess age" koji je ovdje promoviran, podižu temperaturu do daske, a oproštaj je gotovo bolan: Chuck traži počast za Dražena Petrovića a Flav za žrtve rata. Dvorana sluša, a Flavu je tako dobro da ne želi s pozornice. U stvari, bio je ovo jedan savršeni party. Party kakav sasvim sigurno ne bi umjeli prirediti ljudi s bilo kakvim rasnim predrasudama, rigidni revolucionari ili umjetnici čiju su imaginaciju uništile didaktičke poruke i jeftino politiziranje.

Unatoč povremenim zastranjivanjima i nekim nestašnim pojavama koje su bile neminovne u godinama postojanja ogromnog broja individualno vrlo različitih izvođača, rap je i večeras pokazao svoje najljepše lice. Lice multikulturalizma, miješanja rasa i jednu sjajnu, veliku moć grandiozne zabave i zajebancije. Obzirom da su se izvođači naprosto davili u izjavama divljenja zbog fenomenalnog prijema, kao i u pričama o neizbježnom ponovnom dolasku, željno očekujemo nove hip-hop fešte.

Večeras je Dom sportova bio oaza mira u kojoj su uživali ljudi koji nipošto nisu samo glupi hedonisti. Uživali su potpuno svjesni o događajima oko sebe, pa je koncert ispao simboličan iz više razloga. Pogodite kojih, osobito vi stručnjaci koji niste bili i koji zaslužujete debele, šugave i masne packe.

ICE-T

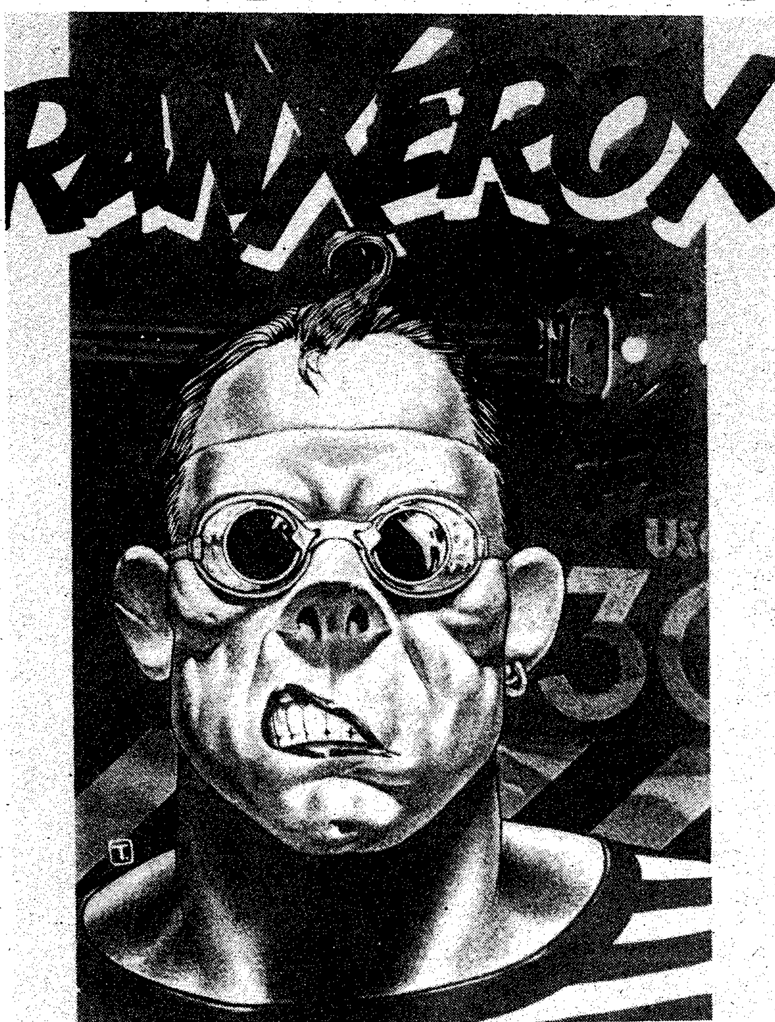
UNDERGROUND STRIP, NEKAD I SAD

"Underground stripovi opet mogu biti mračni i opasni, mogu biti prijeteći za društvo kao što i trebaju biti", uzvikuju američki underground autori. No, mogu li uistinu?

Oblačići u borbi protiv konzervativizma

Piše: **Velimir GRGIĆ**

Strast za razaranjem također je kreativna strast", bila je životna deviza Mihaila Bakunjina, deviza lako primjenjiva i u sferi underground stripa. Underground strip razara norme ponašanja ustoličene u konzervativnom društvu, ruši postojeće postulate stripovskog mainstreama izrugujući se komercijali, svom smrtnom neprijatelju, na sve moguće i nemoguće načine i što je vjerojatno njegova najvažnija i najmarkantnija karakteristika - nemilosrdno provocira i ruši društvene norme, ruši i tvrdoglavo putujući "drugom stranom" na temeljima vlastite kreativnosti, gradi prava mala remek djela. Underground strip, kao jedan od osnovnih djelova alternativne, underground kulture i nekad vrlo istaknute hippy subkulture, (ne)službeno je rođen negdje u 1966. godini u Americi, u San Franciscu (Height Ashbury), ali ako bi malo kopali možda bi i naišli na nekoliko autora koji su svojim stvaralaštvom ranije krenuli sporednim putevima, ali nisu načinili značajnije pomake, tj. nisu napravili revoluciju u mediju kao što su to učinili hippy ameri, ili, kao što je to učinio **Robert Crumb**!

Načinivši *ZAP Comics*, Crumb je stvorio novi val u stripu i poletio u neprekidno rastuću slavu pa unatoč kultnom ugledu, koji bi trebao značiti i kultnu publiku, Crumb u Americi danas potpuno rasproda i do 150.000 primjeraka svojih stripova, postavši tako i sam dijelom "komercijalnog undergrounda" (koji se izrodio iz papočetaka i sada egzistira gotovo kao jedini oblik alter-strip aktivnosti u SAD), zadržavši se samo tematski za korjene koje je uostalom i sam načinio.

No, vratimo se na početak priče. "Mr. Natural" bio je prvi hit, zatim je došao i legendarni "Fritz the cat" i još mali milijun drugih kratkih stripova koje je zajedno karakterizirala provokativnost, rušenje tabua i ismijavanje sa brutalnom satirom kao bojevom municijom kojem je punio svoje strip-tabloe. Uz Crumba polako se rađaju i druge legende iz iste branše, a zajedno ih povezuje tipično društveno generaliziranje na narkomane i ljevičare, što bi se u nekim slučajevima i moglo primjeniti, jer je uz LSD i mnogobrojne druge kemikalije i travčice koje su autori konzumirali za poboljšanje i aktivaciju psihodelične podvijesti, underground strip bio svojevrstan (anarho) pokret s izrazitim obilježjima antikapitalizma, revolucionarizma i inih stvarčica koje su uzdrmavale obične smrtnike u "Narodnoj Republici Americi", kako je Crumb znao nazivati "made in" centar svojih radova. Naravno, koliko je to ljevičarenje bilo odraz pravih autorovih političkih stavova, a koliko samo dio provokativnog arsenala, možemo tek nagađati. Uglavnom, underground striperi su tada na popularnu američku patriotsku parolu "Love It or Leave It" odgovarali sa "Fix It or Fuck IT".

Druga legenda američkog undergrounda je dakako **Gilbert Shelton**, autor koji je karijeru otpočeo 1961. godine svojom fenomenalnom parodijom *Marvelovih* superherojskih strip-sveščica pod nazivom "Wonder Wart-Hog", a kulminaciju uspjeha doživio ("narkomanskim") serijalom "Fabolous Fury Freak Brothers". Legendarni moto freakovaca ("Dope will get you trough times of no money better than money will get you trough times of no dope") govori nam da su "Freak Brothersi" bili tipičan underground proizvod. Tri brata koja bi dušu prodala za joint, iz epizode u epizodu jurcaju za istim, a najčešće umjesto jednog dima dobijaju samo porciju pedagoške palice po ekstremitetima. Shelton je jedan od najzačajnijih predstavnika izdavačke kompanije *Rip Off Press*, koja uz njegove stripove izdaje i ostalo klasično underground štivo, pa je svojevremeno, zajedno s *Kitchen Sinkom* ta tvrtka slovila kao jedan od najvažnijih nezavisnih nakladnika.

A *Kitchen Sink* opet je nova priča. **Denis Kitchen**, nekad vrlo uspješan underground scenarist i crtač, nešto manje poznat prethodna dvojica spomenutih, ne mogavši izdržati "teror" i monopol giganata (*Marvel* i *DC*) otvara *Kitchen Sink*, tvrtku koja omogućuje upravo ono što i ostali underground izdavači - prava i poštivanje autora, potpunu slobodu i neovisnost u kreiranju koje ne podliježe nikakvoj cenzuri i zahtjevima mainstreama. Ali, priča o *Kitchen Sinku* možda se opet više veže za priču o komercijalnom undergroundu, undergroundu koji se ipak nije uspio održati onakav kakav je bio. A bio je neponovljiv!

Nakon trojice velikana potrebno je spomenuti i ostale, ne puno "manje" ali ne i toliko "velike" autore, autore poput **Victora Moscosoa** (mogli bi ga slobodno svrstati rame uz rame s Crumbom i Sheltonom), **S. Clay Wilsona**, **Rodrigeza**, **Arta Spiegelmana**, zatim nešto manje poznate poput **Kima Dietcha**, **Joela Becka**, **Rogera Branda** i ostale koji su u toj prvoj originalnoj fazi underground stripa objavljivali u čitavom nizu izdanja, magazinima i časopisima kao što su *ZAP Comics*, *The Other*, *Young Lust*, *Slow Death* pa i mnogim drugim izdanjima koja nisu bili strip magazini (poput npr. *Playboya*), izdanjima koji su i bili glavno utočište spomenutim autorima.

Zatim je iz mraka podzemlja, "ludih, napušenih i nafiksanih" freakova, iz vremena okorijele hippyevštine kada su se underground stripovi kupovali "na crno" u prodavaonicama i mjestima vezanim za tadašnju rock kulturu (ali postepeno i u samoposlugama i nekim drugim prodajnim mjestima), komercijala je zagrlila svog donedavnog mrskog neprijatelja i ne vidjevši dalje od znaka dolara, stvorila svoj naizgled oporbenjački ogranak kojeg slobodno možemo nazvati komercijalni (art) underground.

Kao plod tog novo-starog, cross-over stripovskog pravca, kojeg je karakteriziralo experimentiranje, pokušaj provokacije (koja za tzv. "slobodno doba" više nema svog prvotnog učinka), inovativnost i još neka slična obilježja, razvile su se nove snažne autorske ličnosti, novi stripovi, nove utjecajne izdavačke kuće pa tako i nova izdanja, a stara su se izdanja i stari izdavači prestruktuirali te stvorili koncepciju otvorenu za "novu krv" i za nove zahtjeve tržišta.

Dominacija hippy tematike i hard-core politike šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih godina polako nestaje i na scenu stupaju: "Love and Rockets" (fenomenalni "rockerski" serijal **Gilberta i Jamie Hernandez**), "American Splendor" (**Harvey Pecar**) i mnogi drugi slični stripovi koji možda i nisu underground, ali su alternativni te utemeljeni na bogatom iskustvu svojih revolucionarnih prethodnika. Zamah je uzeo i *Raw*, časopis za avangardni strip (suizdavač je i već spomenuti Art Spiegelman, autor poznatog stripa "Maus") koji je i danas utočište undergrounda. Pojavili su se i novi nezavisni izdavači (*Northstar*, *Rebel*...) od kojih je najznačajniji *Fantagraphics*, koji je uz mnoge izdavačke projekte s novim autorima krenuo i u retrospektivna izdanja, poput "R. Crumb Scetchbook" i "The Complete Crumb Comics", luksuzno opremljena izdanja u čitavom mnoštvu tonova koji sumiraju najvažnija Crumbova dostignuća, od narkomanske do straight faze, tj. od weirdo-psihodeličnih do ozbiljnijih, autorsko "zrelih" radova. Noviji izdavački projekti bili bi (da spomenem samo neke, naravno) "Blab!", "Pictopia", "World War 3", "Different Beat", a nova imena koja haraju alternativnim tržištem su **Roberta Gregory**, **Charles Burns**, **Peter Kuper**, Spiegelman (stari majstor koji je i dalje neumorno agilan), **Dean Rohrer**, **Paul Nitsche**, **Dave Cooper**, **Pat Moriarity** i mnogi, drugi vezani za *Fantagraphics* i za ostale nezavisne izdavače, poput **Mark Schultza**, jednog od predstavnika *Kitchen Sinka* danas.

Većinu novijih underground stripova karakterizira nešto što bi mogli nazvati "umjetnička preserancija", što bi trebalo prikazati autorovu obijest u eksperimentiranju i istraživanju granica medija, koje često završava prelaženjem granica izdržljivosti što dovodi i do takvog nečitkog i glupog škarta koji je sramoćenje originalne underground generacije.

No, nemojte misliti da su ameri, ako i jesu izmislili underground strip, jedini koji se njime bave. Italija, također poznata po svojim komercijalnim, bonellističkim stripovima svojedobno je imala vrlo dobrih autora, fanzina i magazina alternativnog, underground usmjerenja. Naravno, prvi i najvažniji kojeg treba spomenuti je "Ranxerox", kultni strip **Stefana Tamburinia** (bivšeg crtača, poznatijeg po scenarističkim aktivnostima) i **Tanina Liberatorea**, strip koji nije underground poput američkog, ali je ekstremno alternativan i "hard", što proizlazi iz autorovih radova na undergroundu. Izdavač koji ga je lansirao bio je *Frigidare*, poznati talijanski nezavisni nakladnik, nekad pod imenom *Cannibale*, kako se i zvao časopis u kojem se "Ranxerox" 1987. godine pojavio.

Tu su i stari (većinom više nepostojeći) fanzini i magazini poput "Lobtomie", "Cacaoa", "Gulpa", "Bianco e nero", "Trumoon", "Bravo Mazzota" te mnogih drugih, kao i autori i izdavači (**Black Comics**, **Mazzota**, **Rea**, **Zartmann**...). Nedavno sam boraveći u Italiji naišao na nekoliko svježih underground projekata, ali ih nisam pokupovao (razlozi vjerojatno nisu bitni, ali mislim da imaju veze s lirama i nekim drugim stripovskim ponudama koje su me odvele glavnom strujom) pa im niti naslove ne pamtim. Ali, važno je da cijela stvar i dalje postoji.

Francuska, poznata po autorsko-komercijalnim stripovima francusko-belgijske produkcije (*Dargaud*, *Dupuis*...) ima **Moebiusa** koji je u početku bio underground autor a imala je i genijalnog **Reisera** (sjetite se "Harakiria", tog divnog časopisa). Postoje tu i autori čistog underground usmjerenja pa kao takvi još nisu izašli na svjetlo dana, tj. za sada su nepoznati.

Posebnu ulogu u cijeloj priči ima Engleska, zemlja koja je na izgrađivanje strip tržišta za odrasle krenula upravo s undergroundom (!). Stari underground magazini ("Viz", "Fiesta", "Gas", "Brain Damage"...) te noviji "Comic Strip" postali su utočište alternativnih autora u Engleskoj, kako inima iz punk generacije, tako i novijima koji pokušavaju izgraditi Englesku strip scenu dovoljno jaku da sprijeći odljev autora preko velike bare (poput **Moorea**, **Bollanda**, **Gaimana**...).

I za kraj, kao ilustrativni primjer današnjeg stanja underground stripa u Americi (pravog undergrounda!), u kojem se s vremena na vrijeme pojavi poneki zanesenjak pokušavajući načiniti comeback, sve dok ga moralisti i komercijala ne pregaze, poslužit će slučaj **Michaela Christophera Diane** koji je zbog sadržaja svojeg homemade stripa "Boiled Angel" (serijski ubojice, silovanje djece, sodomija, satanizam, kanibalizam...) završio na sudu s opasnošću da odsjedi godinu dana u zatvoru. Michael se brani ustavom i slobodom govora te činjenicom da je sve što on radi tek obična šala. Tužilaštvo, potpomognuto bakicama koje demonstriraju protiv ovakve literature, pored zatvora zahtjeva i da se autoru zabrani svaki kontakt sa djecom i prilaženje školama, te traži psihijatrijsku analizu i liječenje. Podaci o slučaju potječu iz 1993. godine, a je li i kako završio nije poznato. Undergroundovci pozivaju na kupovinu Mikeovih stripova smatrajući da je vrijeme za borbu, borbu u koju kreću s usklicima: "Underground stripovi opet mogu biti mračni i opasni, mogu biti prijeteći za društvo kao što i trebaju biti".

Teško momci, teško...

Vilinska Istra

Piše: **Nina OŽEGOVIĆ** *Foto:* **Nino ŠOLIĆ**

Lijepa djevojko, u pitanju su zvijezde

Osim oživljavanja monumentalnih, kiklopskih zidina uspavanih u njihovoj gordoj samoći, u knjizi je predočena i društvena povijest stanovnika nekih prohujalih vremena, čiji su životi utkani u istarsko kamenje, u crkvenim spisima ili u usmenim predajama

I kad su **Roman Latković** i Ranko **Dokmanović** shvatili da je vilinska Istra "a never-ending story", pred njihovim očima "otvoriše se dveri čuda" i ideja o budućoj knjizi postade "skoro zavjet". Otad je sve išlo jednostavno i lako, osim dakako financijskih pitanja. Luksuzna i visokoestetizirana "Vilinska Istra", tiskana na "najkvalitetnijem papiru na svijetu", u duhu suvremenih crno-bijelih grafičkih rješenja, ugledala je svjetlo planeta nekon dvije godine lutanja i traganja po zakutcima istrijanskog poluotoka i odmah izmamila svekolike superlative. **Slobodan P. Novak** rekao je kako to nije knjiga već predmet, dok su je drugi prozvali bombonijerom, a treći, osobito na promociji u Muzejsko-galerijskom centru na Gornjem gradu, samo su je čeznutljivo gledali - zbog nedostižnosti njene visoke cijene.

Knjiga je odmah tiskana na četiri jezika (hrvatskom, talijanskom, engleskom i njemačkom) u izdanju vlastite nakladničke kuće "Carli" dvojice trenutno osiromašenih autora, jer njihovi planovi, dakako, premašuju granice Lijepe naše. Iako su krenuli od nule, spletom sretnih ili možda mističnih okolnosti, naletjeli su na biskupsku tiskaru čiji je vlasnik veliki zaljubljenik u crnobijelu fotografiju i koji im je isposlovao mnoge olakšice. Tako je knjigu konačno štampala tiskara "Arti grafiche sriulano-tavadacco", kojoj se može uvelike zahvaliti čistoća i ljepota "istarskog svijeta koji nestaje", nad kojim "treperi magično, crno sunce" u "sleđenom vremenu".

A za takav produhovljeni, bajkovit i romantičan doživljaj Istre, potrebno je, kako u geslu knjige tvrde autori, inače totalno različite ličnosti, "samo malko skrenuti sa glavne ceste i otkrit ćete Istru u koju se zaljubljujete na prvi pogled." "Vilinska Istra" prilazi, naime, arhitekturi, povijesti, ljudima Istrijanima, legendama i dobrim duhovima, kulturi i cijelom "spomeničkom univerzumu" sa strahopoštovanjem, "divi-joj se ljubavnički i stoga gotovo bojažljivo, da je ne bi prostački uznemirila." Takvom odnosu uvelike su pridonijeli i sami autori: Roman Latković, književnik i kolumnist "Novog lista - Glasa Istre" uveličao je "svete vode istarske" svojim pitkim, jasnim i duboko refleksivnim stilom, kojem međutim ne nedostaju ni činjenice niti utemeljenost, te umjetnički fotograf Ranko Dokmanović, koji je zaustavljao objektivom vinjete Opatije, "urbane Afrodie", porečki Stonehange, "renesansni svijet reda i mira" i ostala "zamrla čuda urbane bajke".

Obojica tvrde da je u pitanju ljubav i da bez goleme ljubavi ne bi bilo ni knjige niti njihovog novinskog serijala o "vilinskoj Istri" koji je prethodio tom izdavačkom poduhvatu i koji je pripremio cijelu Istru za njihove putešestvije. O toj ljubavi najbolje svjedoči jedan od ukupno 36 poglavlja naslovljen "Kožljak je san o snu", u kojem Latković namjerno izmišlja mjesto, grad, hram ili svetište istrijansko kako bi što eteričnije dočarao neobjašnjivu "istarsku čaroliju". Piše: A gdje je Kožljak? Zapravo, ne znam... Riječ je, naime o ljubavi. Kožljak je u nama, samo ga treba pustiti da zatreperi i izroni iz svih zapretenosti, tajni, opasnosti koje svaka duša nosi u sebi. Oči će pokazati sve ostalo...

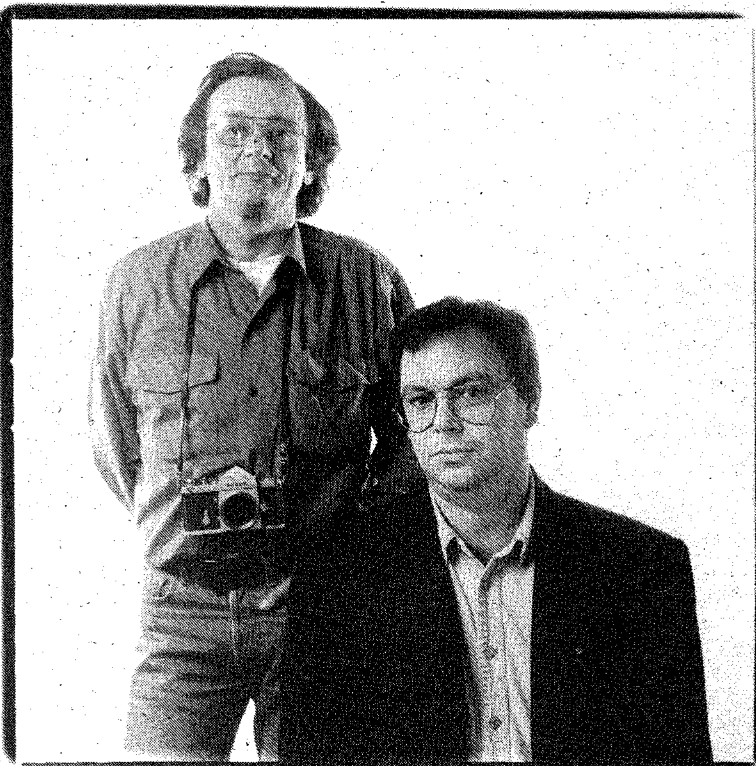
A kako je uopće sve počelo? "Budući da pišem dvije kolumne, političku i iz kulture", kaže Latković, "osjećao sam se zatrovan događajima koji su uslijedili padom komunizma i razmišljao sam kako da zbrišem od onog svakodnevnog pakla. Granatirali su Dubrovnik, počela je blokada Rijeke... Istodobno, žitelji su novoj zemlji tepali Lijepa naša, no meni se to činilo profanim i Hrvatska tog vremena uopće mi nije izgledala lijepom. Bio sam u potpunosti u politici - 24 sata dnevno! Iako smo se opredijelili, nismo znali kuda idemo. I tako, budući smo nas dvojica Riječani, pa nam je Istra najbliža, odlučili smo započeti taj novinski serijal. O Istri sam uvijek slušao, ali nisam se usudio proći tunelom Učke i zaputiti u pustolovinu Istrom, jednako kao što se nesiguran muškarac ne usuđuje približiti lijepoj djevojci. I krenuli smo! Gotovo dvije godine lutali smo Istrom, putovali tragovima drevnih legendi, gubili se u šumama i napravili čitav niz zanimljivih priča, koje otkrivaju Istru iz druge, nepoznate perspektive".

Priča Ranka Dokmanovića ponešto je drukčija. On je spletom okolnosti, poznavao Istru otprije, čak je prije osam godina živio pune tri godine u staroj, kamenoj kući u nekoj zaboravljenoj istarskoj zabiti. Međutim, nije snimao istarske motive nego je vodio iskonski život: vozio je traktor, uzgajao kokoši i malo po malo upoznavao Istrijane i njihov zatvoreni mentalitet. "No, kad sam počeo snimati", kaže dokmanović "znao sam je pod nokte, a shvatio sam i to da ti Istrijani širom otvore vrata onda kada te konačno prihvate. Nakon sedam, osam nastavaka u Novom listu - Glasu Istre, shvatio sam da je to isuviše dobar materijal i da nikako ne smije ostati zabilježen samo na šturom novinskom papiru. Knjigu sam sanjao puna tri mjeseca i točno sam znao kako mora izgledati. Inače se ne bavim grafičkim dizajnom, usprkos činjenici što 20 godina radim monografije, ali u slučaju Vilinske Istre ništa nisam htio prepustiti slučaju. Bio sam spreman na svađu na samu naznaku nečeg pogrešnog. Iako mi nismo otkrili jednu potpuno novu Istru, u konačnici to je i nemoguće, za mnoge stvari otprije se zna, prikazali smo je drukčije. Čini mi se da je knjiga naš kompletni odraz. Sve se poklopilo i stvari su se iznenada počele slagati jedna iza druge, kao da su bile u pitanju zvijezde."

Još dok je u novinama izlazio serijal, tandem je postao poznat. Na svojim tjednim putovanjima susretali su ljude koji su ih prepoznavali, od direktora muzeja preko biskupa do seljaka, i koji su s oduševljenjem razotkrivali djelić po djelić istarske, nepoznate baštine. Od tih nepatvorenih ljudi koji desetljećima žive u čarobnim, srednjovjekovnim gradićima i čiji su geni zbog toga vjerojatno protkani posebnim kromosomima, skupljali su legende i zaključili u konačnici da bez njih nikada ne bi otkrili tu magiju Istre. Naime, Latković tvrdi da zasigurno ne bi pronašli sva ta čuda da ih ljudi nisu upućivali "da samo malko skrenu s puta". A kad se to dogodi, počinje istarsko traganje... Upoznaje se dobrota Istre, kaže, "koju smo mi pokušali vratiti knjigom."

Što su sve otkrili? Dohodili su do Savičente, idealnog grada, koji je po riječima profesora Ivana Matejčića, najljepši primjer planiranog urbanizma u Hrvatskoj, i koji datira još iz renesanse. Naučili su ponešto i o životu, trajanju, prolaznosti i vječnosti, osobito kad su upoznali "tri ženice iz Sušića", koje jedine žive u zaseoku Sušići, zaboravljenom od svih. Na pitanje kakav je život u Sušićima, odgovorile su bez razmišljanja: "Život do prve smrti." I nad tom višeznačnom rečenicom, Latković je ostao nijem, da bi kasnije iz njega provalila prava filozofska tirada, dakako u čast mudrih ženica. Zatim su otkrili crkvicu sv. Marije Male koja je 600 godina počivala skrivena u grmlju, sve do onog trenutka kada su je otkrili šparogari. Pred njihovim očima ukazao se i dlakavi kamen kaštela Pietrapilose, koji je potvrdio da je "pejzaž Istre kao fina čipka protkan i gusto posipan čudima." Naučili su mnogo i o istarskom goniču, boškarinu i podzemnoj gljivi tartufu, navodnom afrodizijaku, o čemu je Mario Kotega rekao: "A, ki će ga znat, Talijani ga vole, žemske ga vole, pa eto, i crvi ga vole..." Put ih je donio i do boljuna, starog gradića u "kojem se može oćutjeti ta istarska čarolija", susreli su se sa noćnom ljubavnicom la lunom, istražili 40 arheoloških nalazišta Poreštine i osobito najznačajniji brežuljak Mali sv. Anđeo, uživali u "apsolutnoj hrani" - kamenicama i zanesено zastali pred mistikom napuštenog mjesta Kotle, u kojem je navodno "Križišće" i koje pohode štrige, vilenjaci i duhovi. Također, ovjekovječili su Momjanski kaštel, koji gotovo i nije objavljen u literaturi, a jedan je od najznačajnijih i najsačuvanijih kaštela u cijeloj Hrvatskoj.

No, osim oživljavanja "monumentalnih, kiklopskih zidina" uspavanih u njihovoj "gordoj samoći", predočili su i društvenu povijest stanovnika nekih prohujalih vremena, čiji su životi utkani u istarsko kamenje, u crkvenim spisima ili u usmenim predajama. Jedna od takvih socijalnih tragedija svakako se odnosi na nekad uglednu i bogatu obitelj **Carli**, po kojoj su svom izdavačkom poduzeću dali ime, i s kojom počinje svijet "Vilinske Istre". Naime, dok je obitelj bila u usponu, muški potomci ženili su se ženama iz jednako moćne đenoveške obitelji Nigrorum i uvećavali svoja dobra. No, posljednji, a možda i najslavniji nosioc loze **Stefano Carli**, uspio je cijelo bogatstvo raskućiti te naposljetku zatrti ime. Umro je sam, bolujući od sifilisa, iznuren od alkohola, kockanja i dama.

"Vilinska Istra" je nježna i nesvakidašnja knjiga, koja davnozaboravljenom poetikom pokušava vratiti, ne samo Istri, nego i ljudskom dostojanstvu, magiju snova i ljepote, izgubljenih na crti opstanka. Ujedno predstavlja pobjedonosni podvig u našem izdavaštvu, tiskovno umjetničko djelo koje se lista s istim strahopoštovanjem s kojim su Latković i Dokmanović uživo listali stranice prošlosti i sadašnjosti Istre.

KOLA SREĆE

"Sapunska opera" najnovijeg Balkanskog rata, čini se, na Zapadu je izgubila svoju snagu. Šanse da ćemo na MTV-u ikada gledati spot za hit "Ne plači za mnom, draga Hrvatska, nikada te neću iznevjeriti", kao uvod u rap-rock-operu "Franjo", ravna je nuli. Jer "Alija" je dobio prednost, a Hrvatska je zamijenjena Bosnom

Prvo što sam vidio na HRTV-u, vrativši se iz Danske, gdje sam čuvao svoju djecu, bila je jedna od najgroznijih izmišljotina američke televizije. Ta se glupava igra u posljednjih deset godina igrala na sedamnaest različitih jezika. Kolo sreće je kao McDonald'sov hamburger - izgleda isto i potpuno je jednakog okusa, gdje god bio.

Osjećaj da sam ponovo kod kuće potvrdio je dokumentarac o tigrovima domovinskog rata. U Danskoj sam tri tjedna slušao gluposti njihovih političara, koji su dosadniji od prenošenja saborskih sjednica, što se emitiraju u vrijeme kad ostatak svijeta uživa u intimnim problemima Carringtona ili sličnih obitelji čija se kola sreće okreću povoljnije nego sudionicima različitih kvizova. "Sapunska opera" najnovijeg Balkanskog rata je, čini se, na Zapadu izgubila svoju snagu. Šanse da ćemo na MTV-u ikada gledati spot za hit "Ne plači za mnom, draga Hrvatska, nikada te neću iznevjeriti", kao uvod u raprock operu "Franjo" ravna je nuli. Jer je "Alija" dobio prednost, a Hrvatska je zamijenjena Bosnom. Ovdje se okreću kola rata...

Veliki hit na Zapadu je multimedijalan - povezivanje zvučnika i CD-a sa kompjuterom i uživancija u "Doomu" u boji i zvuku. Ova se super pustolovina od 300 Mbyta (za one koji su kompjuterski nepismeni, to je mnogo) pojačava ako se lansira novi nastavak ove "CD sapunice". U drugom se dijelu neuništivi i nepobjedivi heroj, to jest vi, muva po nacističkom bunkeru negdje ispod Adolf-bi-morao-znati-kojeg-grada.

"To je sjajna igra za zadovoljavanje želje za uzbuđenjem i krvlju. Umiru samo bad guys, pa je manje opasna nego ona prava" - kaže mi frend iz New Yorka preko E-maila. On to dobro zna, jer je odavde.

U Danskoj sam kupio bocu vina na kojoj je pisalo "Rt dobre nade". Hura, po prvi put su Južnoafrikanci uspjeli legalno izvesti svoje vino. Crno vino koje sam pio dan prije, bilo je iz Čilea, a stajalo je na polici kraj argentinskoga. Tražeći poznatu kutjevačku naljepnicu vidio sam i tamno vino iz Gruzije i šampanjac iz Australije, tu bi spadala i Graševina ne samo po kvaliteti.

"Okreći malo tiše, molim, i malo brže!" - govorio sam u mislima zubaru dok mi je bušilicom popravljao zube. Prijatelj mi, preko E-maila, kaže da Danska ima najbolje i najjeftinije zubare - šteta je to ne iskoristiti, jer na mojim zubima izgleda uvijek ima puno posla. Za onoga koji to voli raditi, moja su usta pravi zlatni rudnik, ali, osjećanja nisu uzajamna.

Kola sreće se okreću malo sporije čak i u zemljama blagostanja kao što su Skandinavske. Bez obzira na velike poreze koje moraju plaćati, Danci danas sve više moraju izdvajati za one stvari o kojima se ranije brinulo društvo. A neki Danci, kojima se kolo prestalo okretati uključeni su u projekte za nezaposlene i nude usluge za koje se na komercijalnom tržištu ne može pronaći radna snaga. Ti projekti, po zakonu, imaju prednost nad drugim kompanijama. Tako 25 svršenih srednjoškolaca mjesečno mete onoliko ulica koliko u jednom danu počisti kamion. Velike robne kuće prodaju brda dražesne pletene dječje odjeće što je izrađuju nezaposleni, beskućnici i drugi koji osjećaju kolo sreće.

"What goes on must some down, spinning wheel, spinning round" - "Blood, sweat and tears" - prisjećam se - logika Newtona i njegove jabuke. Zaboravite to, puno sam puta vidio da netko puca u zrak, a da nitko dolje nije pogođen, pa sam siguran da neke stvari izgore na putu prema gore. I ne samo stvari...

Stranka budućnosti, ultra desničarska stranka, neki je nazivaju nacionalističkom ili čak neofašističkom, buja kao gljiva-oblak nakon atomske eksplozije i izgleda potvrđuje nove tendencije glasača na "Zapadu". No, stranka je u unutrašnjoj krizi, članovi se međusobno optužuju da ne slijede stranačku političku liniju, a glasači se vraćaju dobrim starim očevima i sljedbenicima tradicionalne skandinavske politike - kršćanskim demokratima i kršćanskim radničkim strankama. Kola političke sreće zaglavila su negdje oko sive sredine, pa čak ako njihove programe pratite na color TV-u, razumljivo je da su svijetleći laserski pištolji iz "Dooma" mnogo atraktivniji.

Dio ekološkog pokreta izgleda tako dobro okreće svoje kolo da iz biološke klice proizvodi gomilu zlata. Od njih bi čak i junaci bajki mogli puno naučiti. Jedino me zanima što će biti sa ispušnim otrovima svih tih aviona koji širom svijeta prenose zdravu hranu! Alternativni čips od ekološki uzgojenog kukuruza sa biološki kontroliranih farmi zasoljen je pravom morskom solju i algama iz Japana, a kao alternativni slatkiš možete kupiti čokoladnu pločicu od ekološki uzgojenog kakaoa i osjetiti kako su to radili Inke ili Navajo indijanci. Sve to stiže, naravno iz Amerike. Tata, kupi ovo, tata kupi ono - gledaju me dva zelena i druga dva zeleno-smeđa oka ispod bejzbol kape iz Pakraca s natpisom Škorpija-bar i otrovno zelenih sunčanih naočala za pola krune. Ma, neka i oni zavrte svoja kola sreće, te su grickalice ipak bolje od većine junk-fooda koja stiže iz zemlje Yankeeija. Možemo ih grickati gledajući imitaciju kola sreće na nacionalnoj televizijskoj stanici.

Okreće se, okreće, jer izgleda da svi ne gledaju televizijska kola sreće, nego slušaju okretanje svojeg harddisca, dobivajući nekoliko megabyta vijesti i informacija iz cijeloga svijeta u kompjuter. Zakačeni smo za okretanje. Zakačeni smo za svijet koji se okreće iza tih malih slova na ekranu. Ljudi pak iza drugih ekrana okreću mreže informacijske razmjene širom svijeta. Današnji "Sim"-grad je globalno selo sa više od 100 milijuna stanovnika. Frikovi skloni avanturama svojim kompjuterima dodaju digitalne kamere pa imaju prave audiovizualne konferencije sa šest ljudi i output na malome ekranu. Zaista nikad ne znate tko je na drugoj strani te vizualne irealnosti. Osim ako se ne sretnete na kotačima bicikla, iako ne živite uvijek na udaljenosti koja se može njime prijeći. Kolutovi harddiscova zagađuju svijet puno manje (dok se okreću) nego kola kotača automobila, čak i ako ste ga dobili na kvizu.

WAM KAT

NVO info

Σ Zatvaranje izbjegličkih kampova

Sve je više i više slučajeva zatvaranja izbjegličkih kampova tj. deloživanja izbjeglica. Iz Nexusa javljaju da Regionalni ured za izbjeglice i prognanike učestalo zatvara kampove i to pod čudnim okolnostima koje najviše na kraju pogađaju same izbjeglice. Radi se o kampovima/barakama koje su u vlasništvu građevinskih poduzeća, a dešava se da zemljište mora biti vraćeno općini. Izbjeglicama se često preporući da se registriraju drugdje, na privatnu adresu, što poslije deložacije znači da gube pravo na smještaj u Gašincu tj. da su izigrani. Trenutno je aktuelna deložacija u Velikoj Gorici u kampu slovenskog poduzeća "Pionir" koja je, prema posljednjoj informaciji, nasreću odgođena do proljeća.

Σ Međunarodni inter-religijski skup u Osijeku

Centar za mir, nenasilje i ljudska prava - Osijek prošlog je mjeseca organizirao međunarodni inter-religijski radni skup u kojem su sudjelovali mnogi eminentni teolozi i predstavnici crkava iz Osijeka, ostalih djelova Hrvatske i Europe. Na ovakav korak prijatelji iz Osijeka su se odlučili zbog same programske orijentacije centra i zbog duge tradicije ekumenskog i inter-religijskog djelovanja u osječkoj regiji. Skup je uglavnom imao informativan karakter, a već su otpočeli neki vidovi suradnje između centra i pojedinih crkava kao što je npr. mirovni odgoj.

Σ Novi početak anarhista

Zagrebački anarhisti, nakon duže pauze, ponovno su se aktivirali, ali s novim imenom i novim idejama. Naime, zbog mnogih nesiaganja više se ne zovu Zagrebačka Anarho Pacifistička Organizacija nego Zagrebački Anarho Pokret (ZAP). Stari zine Comunitas bit će zamijenjen *New Comunitasom*, čije će prvo izdanje, u potpunosti posvećeno prvom pokušaju squatiranja, uskoro ugledati svjetlo dana. Velika inspiracija ovakvim promjenama bio je i Dave (Infinite Onion), koji je neko vrijeme boravio u Zagrebu, a dečkima i curama je prikazao malo "praktičnog anarhizma"

STRUČNA POMOĆ - ljudska prava za KARLOVČANE!

Pozivamo sve građane s područja Županije karlovačke čija su stambena prava narušena i ugrožena da se jave Hrvatskom helsinškom odboru za ljudska prava - Suradni centar Karlovac. Mogu se javiti građani koji su već deložirani, oni koji deložaciju tek očekuju i oni kojima su stanovi nasilno oduzeti. Podaci, prikupljeni ovim putem, bit će vrlo korisni za organizirane aktivnosti s ciljem povratka protuzakonito oduzetih prava i sprečavanja takvih postupaka ubuduće. Isto tako pozivamo građane da se jave i u drugim slučajevima i oblicima narušavanja ljudskih prava.

HHO-Suradni centar Karlovac
TEL: 047/621-661

Centar za promociju ljudskih prava

Od 11-13. studenog 1994.g. u Ljubljani je u organizaciji "Civic Linka - Centra za ljudska prava Ljubljana", Phare programa, Komisije evropske unije, Vijeća Evrope i Međunarodne helsinške federacije za ljudska prava održana međunarodna konferencija "Nezavisne organizacije za ljudska prava, programi, suradnja, realizacija".

U dva dana radilo se u dvije radionice: izgradnja nezavisnih organizacija za ljudska prava i širenje informacija, dokumentacija te edukacija za ljudska prava. U radu skupa sudjelovale su mnoge grupe iz zemalja srednje i istočne Evrope, nevladine organizacije za ljudska prava iz zapadne Evrope te predstavnici evropskih međuvladinih organizacija.

.U radu skupa aktivno su sudjelovali i predstavnici nevladinih organizacija iz Hrvatske:
Antiratne kampanje-Direktna zaštita ljudskih prava, Centra za promociju ljudskih prava, Dalmatinskog odbora solidarnosti te Hrvatskog heisinškog odbora za ljudska prava.

Centar za promociju ljudskih prava dogovorio je i buduću suradnju s nekoliko važnih evropskih organizacija za ljudska prava na edukativnim i informacijskim programima.

Adresar

ZELENI TELEFON
041/611-777
problemi zagađivanja i uništavanja okoliša

ANTIRATNA KAMPANJA
Grupa za direktnu zaštitu ljudskih prava
041/422-495
svaki radni dan od 17-19 sati

HRVATSKI HELSINŠKI ODBOR
Zagreb 041/432-754, 434-585
Karlovac 047/621-661
problemi ljudskih prava

NEXUS
041/154-294
peace hostel, humanitarna pomoć

CENTAR ZA MIR, NENASILJE I LJUDSKA PRAVA OSIJEK
054/123-218

AMNESTY INTERNATIONAL
041/422-495
petkom od 19 sati (za zainteresirane)

AMNESTY INTERNATIONAL ZAGREB

Od 11. listopada 1994.g. u Hrvatskoj djeluje prva priznata grupa Amnesty Internationala: **Amnesty International Zagreb**. Nakon više od godinu dana rada inicijativne grupe, ovim priznanjem od strane Međunarodnog izvršnog odbora i Razvojnog tima ove najveće i najpoznatije organizacije za ljudska prava u svijetu - koja djeluje na svim kontinentima - zagrebačka grupa stječe pravo potpunog zastupnja orgnizacije u Hrvatskoj, a ujedno se otvara mogućnost daljnjeg razvoja Amnesty Interntionala u našoj zemlji. U povodu priznanja grupe, koordinatorica razvojnog tima Julija Sherwood u svom pismu između ostalog kaže: "Vrlo smo ohrabreni činjenicom da sada postoji službeno priznata grupa Amnesty Internationala u Hrvatskoj. ... S velikim smo zadovoljstvom pratili razvoj grupe te stalno bili impresionirani vašim predanim i odličnim radom. ... Radujemo se našoj budućoj suradnji i vašem aktivnom doprinosu u našim zajedničkim naporima u promociji i zaštiti ljudskih prava".

Od 4. do 6. studenog 1994.g. predstavnici Amnesty Internationala Zagreb sudjelovali su na godišnjem seminaru austrijske sekcije u Leibnitzu.

Tema ovogodišnjeg seminara na kojem je bilo prisutno više od 40 članova AI iz svih krajeva Austrije bilo je jedno od osnovnih pravila rada AI-a: **Rad na svojoj zemlji**. Kao što je poznato članovi, grupe i sekcije AI ne mogu u svojoj zemlji: skupljati podatke o kršenjima ljudskih prava, vršiti istraživanje u vezi s kršenjima, davati izjave o stanju ljudskih prava te se zalagati i raditi u korist pojedinih žrtava kršenja ljudskih prava. Za to je zaduženo Međunarodno tajništvo sa sjedištem u Londonu te članstvo, grupe i sekcije u drugim zemljama. Osnova za to je shvaćanje da je rad na ljudskim pravima međunarodna odgovornost te u podržavaju načela nepristranosti i neovisnosti.

No, već par godina unutar organizacije traju konzultacije o smislu i argumentima za i protiv ovog pravila. Najnovije konzultacije su priprema za ponovno razmatranje ovog pravila na skupštini organizacije sljedeće godine u Ljubljani. Predstavnici zagrebačke grupe uz predstavnika Izvršnog odbora i predstavnice poljske sekcije iznijeli su svoja iskustva i razmišljanja u vezi pravila i prijedloga nove politike oko koje bi se pokret trebao usaglasiti u Ljubljani.

Od 19. do 20. studenoga 1994.g. predstavnici Amnesty Internationala Zagreb sudjelovali su u radu pripremnog sastanka za skupštinu AI u Ljubljani. Ovim je pozivom zagrebačkoj grupi ukazano veliko priznanje, jer su kao jedina pozvana grupa mogla aktivno sudjelovati s najvišim predstavnicima ove organizacije u planiranju događanja prije, za vrijeme i nakon skupštine. Osnovno je polazište bilo da se organiziranjem skupštine u Ljubljani želi djelovati na razvoj AI u srednjoj i istočnoj Evropi, a pogotovu na regiju bivše Jugoslavije. U tom smo se cilju dogovorili o brojnim aktivnostima koje bi trajale od proljeća do jeseni iduće godine, a sažimaju se oko nekoliko projekata: kulturnih festivala za ljudska prava, seminarima za novinare, seminarima za studente na temu ljudskih prava: Otvoreno sveučilište AI-a te distribuciji materijala na temu ljudskih prava i započinjanju s edukacijskim programima. Našu će javnost posebno zanimati to što su napravljeni već i neki konkretni dogovori: organiziranje seminara za studente prava i mlade odvjetnike koji bi se organizirao na Pravnom fakultetu u Zagrebu i Osijeku, kao i radionica za nevladine organizacije za ljudska prava u proljeće 1995.g. (vjerojatno u travnju), seminara za novinare u Ljubljani (vjerojatno u ožujku), a nadamo se da će biti dovoljno kulturnih sadržaja koji će privući znatiželjnike u vrijeme trajanja skupštine u kolovozu.

21. i 22. studenoga, zagrebačku su grupu posjetili Julia Sherwood (iz Evropskog programa pri Međunarodnom tajništvu i članica odbora za razvoj) te Brian Philipps (koordintor za kampanje) i održali interne radionice. Zajedno s predstavnicima grupe posjetili su Pravni fakultet kako bi se dogovorili o održavanju seminara u travnju.

23. studenoga na poziv zainteresiranih Istrana Julia Sherwood i predstavnici zagrebačke grupe održali su predavanje za javnost u Poreču, postaviti izložbu plakata te porazgovarati sa zainteresiranima za osnivanje nove inicijativne grupe AI u tom djelu Hrvatske. **24. studenog** održali su radionicu u porečkoj srednjoj školi.

priredila, m.b. AI zagreb

STRIP NJUZ

Kako se kraj godine počne približavati, frka uhvati sve izdavače koji su nešto obećali, a još nisu stigli ispuniti. Tako se, nakon duuuge pauze, napokon pojavio i peti broj "Kvadrata", časopisa za strip. Na novom broju je već na prvi pogled uočljiv nov, bolji logotip (rad Željke Jordan) i izostanak druge boje na naslovnici, zahvaljujući ili uprkos čemu novi "Kvadrat" izgleda bolje od svih dosadašnjih. I iznutrice su ljepše, broj je bolje prelomljen, manje je grafičkih rupa i više ilustracija. Udarni materijal broja je intervju s Edvinom Biukovićem, čija je i naslovnica, a u broju se još mogu naći nekrolog Mati Bošnjakoviću, uz prigodno preštampan esej, zatim nebrušeni dijamant od teksta kojeg je Karim Zaimović preko tko zna koga poslao iz Sarajeva, preneseni intervju s Alanom Mooreom i članci Ivice Ivaniševića, Zlatka Galla, Zlatka Stanzera, Željka Pirića, Mate Pejića, Velimira "pojma nemam što sam napisao" Grgića te Cecilea Quintala. "Kvadrat" dobro dođe svakome koga zanima kako je Eddy dobio ime ili kako Alan razmišlja o ulozi umjetnosti, a može ga se naručiti na urednikov telefon: 054 (Pazite: nakon prvog dvanaestog pozivni se mijenja u 031!)/ 675-617. Zovite popodne i tražite Vjeku Đaniša.

I novi je "Endem" u prodaji nakon još duuulje stanke. Novi broj (četvrti po redu, ali nosi broj tri - ništa me ne pitajte!) posvećen je undergroundu i na trideset i dvije male kopirane strane donosi stripove Ive Bana, Sebastijana Čamagajevca, Inje Kavurić, Darija Kukića, Dinka Kumanovića, Igora Lepčina, Darka Macana, Dalibora Talajića i Tihomira Tikulina. Svi su stripovi ružni, prljavi i zli, a ako ništa od toga onda smiješni. "Endem" se, kako mu ime kaže, rijetko gdje može naći, ali ga možete potražiti po raznim opskurnim prodajnim mjestima (komik šop, Cvjetni) ili ga naručiti na 041 (01 od prosinca) 567-792 (Sebastijan) ili 041/197-118 (Tihomir).

Kada već bacamo reklame: komik šop "More Comics" pokušava se približiti svojim bjelosvjetskim uzorima i za Božić najavljuje novo izdanje svog kataloga (koji bi se dogodine trebao redovito pojavljivati). Da biste katalog dobili besplatno, pišite im na Marinkovićevu 5 u Zagrebu ili ih zvrcnite na fon 041/423-807.

Sve školske časopise čovjek ne stigne pogledati na vrijeme pa stoga jedna vjestica sa zakašnjenjem: ljubitelji rada Mate Lovrića mogu naći po dva njegova stripa u svakom broju dječjeg lista "Radost", u izdanju "Naše djece".

Strip kod nas iskrsne na najnevjerojatnijim mjestima. U "Europi", informativnom glasilu Europskog pokreta Hrvatske i Europskog doma Zagreb, izašao je ovih dana prvi dio stripa "Europa za početnike". Strip su, vjerujmo kopirajtu, prije dvije godine napravili M. Fusani i H. DeDryver, a "Europa" nam ga donosi na engleskom jeziku, s prijevodom nadodanim iza stripa. Strip je edukativno-propagandni, a u prostorijama Evropskog doma u Jurišićevoj 1 ga možete dobiti zabadaf. Za čitatelje izvan Zagreba telefoni su 041/274-874 i 041/426-402.

Neumorni Zlatko "le fan extraordinaire" Stanzer, organizirao je još jednu izložbu. Od ovog tjedna u knjižnici u Staglišću možete pogledati postav o Mandrakeu, strip liku koji tu negdje slavi šest banki.

Hrvatsko društvo autora stripa i dalje predano radi na novom "Patku" te na Salonu. Vjerojatno je da će Salon biti na Jezuitskom trgu, a da će "Patak" imati suizdavača. Ipak, nikakvi pregovori još nisu finalizirani i ova je vijest tu samo zato što nema ničeg novog o mačićima.

Cecile Quintal

Poželko Art Kino II

Obećanja organizatora (GFR Film-Video Požega) pokazala su se istinitima pa je, i ovaj put u četvrtak, 17. XI., Art Kino doživjelo i svoje drugo održavanje.

Ovoga su se puta na večernjem repertoaru (same time, same channel!) našla tri argentinska filma, također odabrana s ovogodišnjeg Svjetskog festivala neprofesionalnog filma i videa - UNICA '94, a njihovo je prikazivanje (kao i prikazivanje švedskih filmova, prije mjesec dana na otvaranju) premijerno u Hrvatskoj (a i šire) i upravo iz Požege kreću u daljnju distribuciju.

Prvi prikazani film je film Thomasa Alvareza - "Una Illusion Ooptica" (An Optical Illusion), zatim "Besosque Queman" (Burning Kisses) autora Alejandra Penovia te (najduži i jedini titlovan na engleski) "La Camara" (The Camera) Gastona Gracije. Program Art Kina nije zamišljen samo kao čista projekcija nakon koje bi posjetitelji, kao u kinu, odmah bili tjerani van, već je osmišljen kao druženje ljubitelja filma, kako je istaknuto u uvodnom govoru koji je prethodio nešto manje od 40 minuta dugom filmskom programu.

Iako su filmovi u većoj mjeri i zadovoljili publiku, na licima onih ekstremnijih "happening travelera" uočilo se blago nezadovoljstvo zbog nedostatka "obilnije zakuske" u pauzama prikazivanja (sic!).

Art Kino će i dalje u istom ritmu, a slijedeće je "druženje" zakazano za 15. prosinca.

Velimir GRGIĆ

FUTURE SHOCK - THE SECOND EXPIRIENCE

Fenomen glazbene scene, ženstvena, vrlo simpatična, osoba koja vjeruje u romantiku, otvorena srca i direktna, a uz to i komercijalna. Nju svi vole jer je iskrena. Njeno ime je

Marusha!

Žena drukčijeg stila

Marusha Gleiss ima 27 godina, DJ je, radio i TV voditelj. O njoj se zna da je kao mala provela tri godine kod bake u planinama, pa zog toga njenu veselu glazbu i karakter vežu uz Heidi-efekt. S 14 godina bila je punkerica, a sa 16 je odselila od roditelja. Završila je trgovačku školu i zaposlila se kao prodavačica cipela.

Pod utjecajem tadašnje engleske scene u Nürnbergu, njenom rodnom gradu, 1989. je osnovala jedan od prvih njemačkih techno clubova, koji se zvao "One". Bavila se i organiziranjem rave partya što je za posljedicu imalo upoznavanje **Westbama, Dicka** i ostalih DJa. Iste godine, ljubavi radi, seli u Berlin gdje pokreće emisiju "Rave Satellite" na bivšoj istočnonjemačkoj postaji DT 64 (današnji Radio Fritz). Otada i hoda s DJ Dickom (Westbamovim bratom).

Prvi put nastupa na Maydayu 2 (u Kölnu) 1992. i od tada je, osim u stalnoj postavi Mayday DJa, jedna od najprisutnijih DJa na svjetskoj rave sceni. Zovu je kraljicom techna, a nastupit će i u Hrvatskoj na Future Shocku u Zagrebu 3. 12. 1994.

U proljeće 1994.u kratkom je roku prodala više od milijun kopija svog albuma "Raveland", na kojem je obrada hita **Judi Garland** "Somewhere Over The Rainbow" bila apsolutni hit. Video clip iste pjesme vrtio se, osim na MTVu, na svim TV stanicama. Trenutno je na vrhovima svjetskih hit lista sa stvari "It Takes Me Away" s istog albuma. Zadivljujuća je činjenica da je album napravila, osim male pomoći **Klausa Jankuhna**, potpuno sama. Bira pjesme, komponira, ideje su njene, a osim toga, što se izvedbe tiče sve radi sama jer dobro poznaje tehniku glazbenog studija i sviranje na elektronskim instrumentima. Vezana je za diskografsku kuću "Low Spirit" koja organizira Mayday i Love Parade.

U press materijalu diskografske kuće Low Spirit opisana je kao fenomen glazbene scene, ženstvena, vrlo simpatična, osoba koja vjeruje u romantiku, otvorena srca i direktna, a uz to i komercijalna. Nju svi vole jer je iskrena. Svjesna svoje istaknute pozicije izjavljuje: "Bogu hvala, ja ne uzimam nikakve droge, a moglo je to u mojem životu biti i drukčije".

Srela sam je ovo ljeto na ulicama New Yorka. Išla je s Dickom na techno party na kojem su bili naši stari poznanici, DJi **Karl Cox, Lenny Dee** i **Ralphie Dee**. Zaključili smo da je ovogodišnji seminar loš i dosadan i time smo prešli na opušteniji razgovor, neki bi ga nazvali tipično ženski. Priznala je da su ove godine došli zbog odjeće u New York. "Odjeća je fantastična a imamo i neke prijatelje tako da jednom godišnje dolazimo u shopping. Dolar je pao, tako da je za nas ovdje jeftino." Uz okret malog veselog djeteta koje ima novu igračku pokazala je svoju novu kratku zlatnu suknju i malu majicu koja je ostavljala goli struk vidljivim.

Poveli smo razgovor o New Yorškoj sceni. Dick je primjetio da je New York prevelik da bi prepoznao nastajanje neke nove kulture kao što je to slučaj u Njemačkoj. "To je tako veliki grad da sve naprosto proguta. Prevelik je. Previše je različitih utjecaja, previše vrsta zabave. U Njemačkoj raveri iz malih gradova odlaze na rave jer se krajem tjedna dosađuju. Ovdje imate mnoštvo medija, tisuću stvari koje možete raditi."

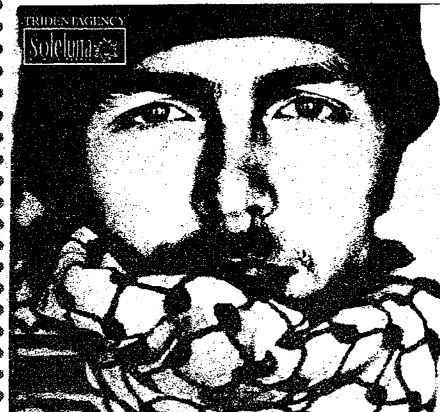
Marusha je na prigovore s Hrvatske rave scene o prevelikoj komercijalnosti svoje glazbe odgovorila da se nikada nije smatrala underground DJ-em. "Uvijek sam izvodila za grupu ljudi koja je dolazila na moj show mješavinu meni najdražih ritmova - breakbeat, acid, gabba, sve što ja volim. Stil mojih ploča uvijek je različit. Moje posljednje dvije ploče uistinu volim i stojim iza njih. Nikada ne znam što će mi donijeti budućnost. Ako ljudi misle da sam komercijalna, onda ja to za njih i jesam. No, toliko je ljudi u ovome. Najveća potvrda za mene su raveri. Zbog njih i radim. Na moju je glazbu na Maydayu pjevalo 25.000 ljudi. I meni je to velika potvrda. Ploču sam napravila za ravere, no ukoliko se i drugim ljudima koji nisu raveri moja glazba sviđa, mene to čini ponosnom. Na taj način ona dopire do više ljudi i više njih čini sretnima. Ne sviđa mi se kada ljudi žele biti 'underground' i svirati za 10 ljudi. Meni je to bez veze. Ako ima više ljudi koji će slušati techno i dolaziti slušati te DJe, zašto im to ne omogućiti?"

Dick je primjetio da upravo DJi koji se smatraju "underground" i koji nastupaju po malim klubovima samo za odabranu publiku, ukoliko ih se pita hoće li svirati na Maydayu, oni će pristati iako su prije govorili da je Mayday komercijalno sranje. "To baš nije iskreno", zaključuje.

Marusha sebe ne smatram prvoklasnim DJem, ali joj to i nije važno. Kad je počela prije dvije godine kao DJ nije mislila da će toliko ljudi voljeti njen rad. "Ključ je da se ljudima sviđa ono što radiš i da te dolaze slušati i to ne njih pet ili šest već tisuće. Vesele se, slave, uživaju. To je to. Ti i škvadra - vi ste jedno. A ne da si ti negdje gore visoko i svi gledaju u vis. Ne, svi ste u istoj visini. I ukoliko sa svojim stilom dopreš do ljudi tada će oni doći ponovo. Stvar je u tome da si ti tu zbog drugih ljudi i da nametneš svoj stil, a ne da nekog kopiraš." Dick je sve okrenuo na šalu, optuživši me da želim otkriti njihovu tajnu kako postati dobar DJ. I da to ipak neće odati, jer nema na techno sceni mjesta za sve.

Na rastanku, Marusha je uz osmijeh pozdravila sve u Hrvatskoj i uz poznati pokret "mah, mah" poručila: "Vidimo se na Future Shocku u Zagrebu!"

Irena ŠĆURIĆ

DIVA FUTURA - petkom u Klubu 88, Maksimirska 128, od 22-?? sata

2.12.94. **FUTURE SHOCK OPENING NIGHT** - feel the pagan pulse of london underground THE DRUID M.C., dj OBERON, dj BEAMISH

3.12.94. **FUTURE SHOCK 2001 - 2nd experience**, Zagrebački velesajam dvorane 10 i 10a, od 19 -09 sati

4.12.94. **AFTERHOUR PARTY**

samoća

by:ban

Speak OUT

broj 1. studeni 1994.

safe sex

lezbijke i AIDS

AIDS u Hrvatskoj

AIDS i ljudska prava

A I D S

kako dalje?

Bolest koja je radikalno preispitala sve etičke stavove liječnika, oboljelih pa i kompletne svjetske populacije, bolest koja je porušila sve etničke barijere, koja nije priznala i ne priznaje političke, ekonomske i socijalne granice... Ukratko, AIDS.

Ni Hrvatska nije zaobiđena. U svom višegodišnjem putešestviju svijetom, AIDS je odavno zakucao i na naša vrata. Prema najnovijim podacima, do danas je u Hrvatskoj registrirano oko 180 seropozitivnih, a skoro 80 je oboljelih. Jesu li to alarmantne cifre?

Po onome što državne institucije čine na prevenciji, čini se da nisu. Do istog će se zaključka doći ako se provede bilo kakva anketa među stanovništvom. Velika je većina još uvijek spremna odmahnuti rukom i reći kako se to njima "ne može dogoditi" jer oni "nisu takvi", što znači da nisu homoseksualci. To što infektolozi upozoravaju da opasnost zaraze više ne prijeti homoseksualcima, hemofiličarima i intravenoznim narkomanima, već upravo heteroseksualnoj populaciji i ponajviše ženama, ostaje bez ikakvog odjeka.

Neosporna je činjenica da je dugogodišnje agitiranje kroz sve medije proizvelo pravu paniku među homoseksualcima, ali i urodilo nekim novim vrijednostima koje se štuju u homoseksualnoj zajednici - zlatno je pravilo upotreba kondoma, sve je više pojedinaca koji se odlučuju za život u homoseksulanoj bračnoj zajednici, a partnerska vjernost cijeni se više od svega. Rezultati su više nego vidljivi, ali ne-homoseksualcima nikako dragi - za razliku od početka 80-tih, u posljednjih nekoliko godina rapidno je opao postotak homoseksualaca u sveukupnom broju zaraženih, dok su vodeće pozicije zauzeli upravo heteroseksualci.

Na žalost, opadanje broja zaraženih homoseksualaca ne znači da je i broj svekupno zaraženih opao, već on i dalje raste. Predviđanja o broju seropozitivnih, oboljelih i umrlih od AIDS-a, odnosno o situaciji 2000. godine, toliko su pesimistična da bi se valjalo zapitati - kako dalje? Jer, lijeka još uvijek nema a po svemu sudeći neće ga ni biti tako skoro. Stoga, držeći se one narodne - bolje spriječiti nego liječiti - prevencija i dalje ostaje jedinim načinom borbe protiv "kuge dvadesetog stoljeća".

Milivoj ĐILAS

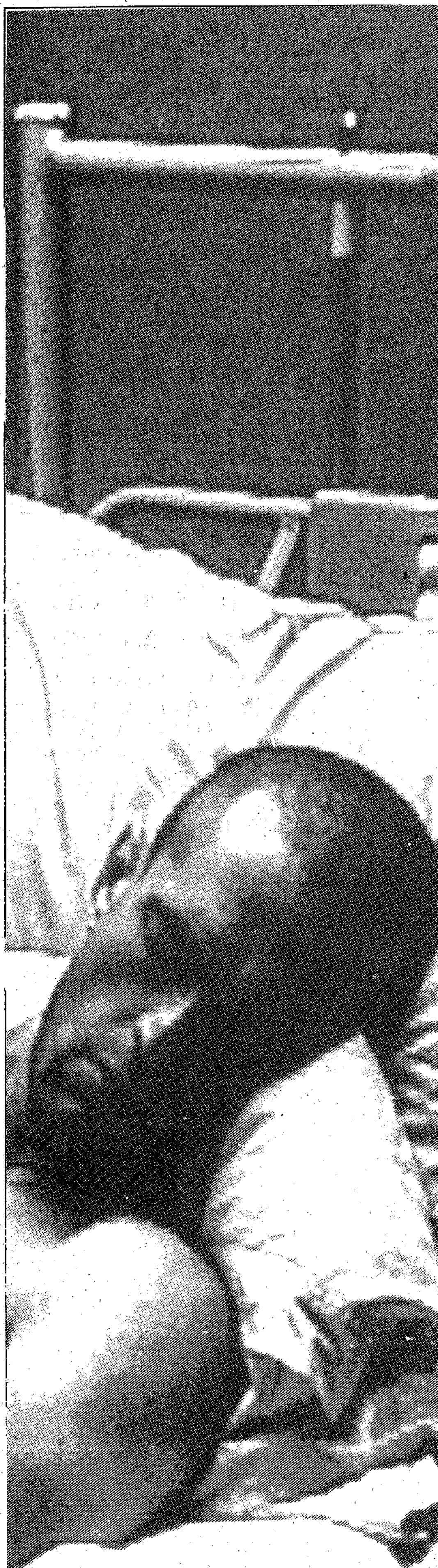
SPEAK OUT

Prilog je posvećen 1. prosincu Međunarodnom danu borbe protiv AIDS-a

S P E A K O U T

Prvi broj, studeni 1994.
Prilog magazina arkzin broj 27
Uredio Zdenko RADIĆ
Suradivali: Izabella ALBINI, Milivoj ĐILAS, Doris HORVAT, Dražen ILINČIĆ, Domagoj LIPOVŠEK, Marko PAUSLIN, Andrea ŠPEHAR BOESTAD
Zahvaljujemo redakciji arkzina i svima koji su pomogli
Lay out: Dejan KRŠIĆ
Photoshopping: MAK

Mlad i sam

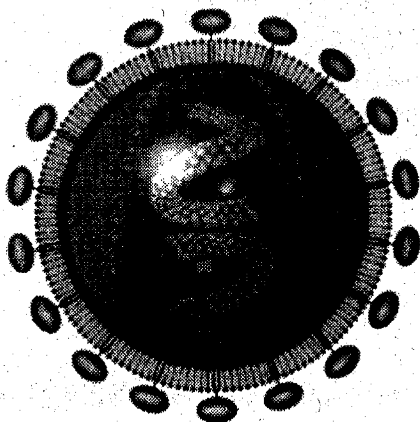

Svakim pozitivnim testom otkrivate mnogo tuge i malo nade, i morate se uhvatiti za tu nadu svim snagama koje imate jer to je ono što vas može spasiti. Postoji život i poslije pozitivnoga HIV-testa!

Moje ime je James, imam 23 godine i usamljen sam. Prije pet godina dijagnosticiran sam kao HIV-pozitivan. Tada sam bio na Floridi, 1700 milja daleko od doma. Znao sam da moram doći kući gdje će mi obitelj i prijatelji pružiti potrebnu podršku. Pet godina kasnije jednako sam sâm kao onoga dana kada mi je liječnik saopćio da sam pozitivan.

Svi govore da se pridružim grupi za podršku. Dobro, pokušao sam. Ali učinili su da se osjećam kao da sam premlad za slušanje o svojim problemima, sjedili su uokolo pričajući o smrti i umiranju, a moja nada sve brže je venula. Želim razgovarati o življenju, trebam pomoć za održati nadu koju imam, jer je to jedino što čovjek ima u ovakvoj situaciji.

Dosadile su mi riječi starijih gayeva da odrastem. Ne želim odrasti tako brzo. Mislim, sa 23 godine života pojmovi kao kolege, prijatelji, život i ljubav trebali bi imati prioritet u mojim mislima - nikako liječnici i pilule! Ili bih trebao uzimati pilule koje su otrovne za moje tijelo, ili pustiti virus da ide svojim tokom, kao što može, i dovrši ubijanje kao što je uradio mnogima koje sam volio. Sa 23 godine ne bih trebao brinuti o umiranju, svojoj sahrani, činjenici da će moja majka izgubiti svoga sina, ili tko će brinuti za nju kad me ne bude...

Ljudi kažu budi hrabar! Umoran sam od hrabrosti. Ako mene pitate, biti hrabar je kada se povrijedite i ne plačete, a ne nečuditi se i ne razmišljati o groznoj i mučnoj smrti.

Kažu da sam tek dijete. U redu. Ali AIDS ionako ne pita tko je dijete. Saznanjem o pozitivnosti napuštate djetinjstvo i ono postaje prošlost. Svakim pozitivnim testom otkrivate mnogo tuge i malo nade, i morate se uhvatiti za tu nadu svim snagama koje imate jer to je ono što vas može spasiti. Postoji život i poslije pozitivnoga HIV-testa!

Prije dijagnoze da sam HIV pozitivan, nisam imao hitnih namjera za svoj život. Osjećao sam se kao da posjedujem svo vrijeme svijeta. AIDS me poučio nekim stvarima, kao što su životne vrijednosti. Život je dar i svaki je trenutak dragocjen jer kad prođe, otišao je zauvijek. Prestao sam govoriti: "Uradit ću to sutra", jer sam naučio da ne smijem računati na sutra, imam samo danas. Vidio sam da sam imao mnoge stvari u životu koje još nisam izvršio - tako sam im pristupio: vratio sam se u školu, sada sam novinar. Sada se zaustavim i pomirišem ruže, uživam u svakom darovanom trenutku svoga života.

Ne kažem da sam bolji s AIDS-om! Samo kažem da sam preokrenuo beznadnu situaciju u pozitivan smjer za ostatak svoga života. Tako sam pun života! Ne predajem se. Borit ću se svime što imam!

Još jedno upozorenje za kraj. Negativnima: HIV/AIDS nije izlječiv, ali je moguće zaštititi se. Prihvatite činjenice! Pozitivnima: HIV/AIDS nije presuda na smrt, može biti presuda na život za danas jer jučer je prošlost a sutra još nije tu.

Newsline, April 1994

S engleskog prevela **Doris HORVAT**

Gdje je nestala tolerancija?

AIDS otvara pitanja iz širokog spektra ljudskih prava, a diskriminacija osoba zaraženih HIV-om i oboljelih od AIDS-a nije prihvatljiva prema međunarodnom zakonu o ljudskim pravima, niti je od ikakve pomoći

Za nešto više od desetljeća, virus HIV koji uzrokuje AIDS srušio je sve geografske granice kao i diobu na klase, rase, spolove, religije i seksualne orjentacije. Postao je globalna epidemija-pandemija nezapamćenih razmjera. Dosadašnja neučinkovitost u borbi s AIDS-om nije bila smo znanstvene (medicinske) već i birokratske naravi. To se prije svega odnosi na slabu i neefikasnu distribuciju informacija o AIDS-u i prevenciji, te na širenje predrasuda i diskriminaciju HIV-pozitivnih i osoba oboljelih od AIDS-a. U većini zemalja, konzervativne snage na vlasti nisu bile oduševljene predloženim preventivnim mjerama, posebice kada je riječ o javnom oglašavanju sigurnog seksa, snabdijevanja narkomana sterilnim iglama na državni trošak i drugim akcijama koje su po mjerilima građanskog morala u najmanju ruku zbunjujuće. S druge strane te iste konzervativne snage pripisivale su bolest isključivo tzv. "rizičnim skupinama", homoseksualcima i narkomanima, čime su doprinijeli širenju predrasuda i zabludi heteroseksualne populacije da se AIDS ne događa njima. Kontraprodukt takve politike danas je u svijetu vrlo očigledan: više od 80 posto novih zaraza HIV virusom upravo je među heteroseksualnom populacijom, a diskriminirana može biti bilo koja osoba oboljela od AIDS-a. Danas je skoro svima u svijetu, involviranima u probleme vezane za AIDS, jasno da on otvara pitanja iz širokog spektra ljudskih prava, a diskriminacija osoba zaraženih HIV-om i oboljelih od AIDS-a nije prihvatljiva prema međunarodnom zakonu o ljudskim pravima, niti je od pomoći promociji javnog zdravlja.

Bez obzira na to, u svjetskoj praksi zabilježeni su brojni slučajevi diskriminacije ljudi zaraženih HIV-om i oboljelih od AIDS-a - na radnim mjestima, u bolnicma, zatvorima, stambenim prostorima i drugim mogućnostima različitih socijalnih konteksta. AIDS-diskriminacija ne pogađa samo one koji su inficirani ili oboljeli, već i ljude na koje se sumnja da su zaraženi, sve na temelju predrasuda što su vezane uz njihovu rasu, nacionalnost, seksualnu orjentaciju ili životni stil. Ona također pogađa ljude koji su na neki način povezani sa zaraženom ili oboljelom osobom kao npr. obitelj ili prijatelji. Život ljudi s HIV-om i AIDS-om u vrlo kratkom se vremenu drastično promijenio. Osjećaj tuge i gubitka nad svojom slobodom i načinom života stvari su s kojima se teško sučiti. U takvoj situaciji podrška i pomoć ljudi koji okružuju HIV/AIDS osobu može odigrati presudnu ulogu za zdravstveno stanje osobe. Jedna od vrlo važnih stvari u životu osoba sa HIV-om ili AIDS-om trebala bi biti osigurana tolerantna radna sredina. Posao im može pomoći da odvrate pažnju od boli i straha vezanih uz bolest. Vraćanje u rutinsko obavljanje poslova predstavlja dio stimulansa za oporavak bolesne osobe, dok im s druge strane može donekle financijski osigurati zadovoljavanje specifičnih potreba. Osobe sa HIV/AIDS-om suočene su s iznimno visokim troškovima koje trebaju podmiriti za medicinsku njegu, različite terapije, specijalne dijete, odgovarajući stambeni prostor itd.

Za pravo i učinkovito zakonodavstvo koje bi zaštitilo osobe sa HIV/AIDS-om treba postojati podloga u efikasnom informiranju javnosti o bolesti i prevenciji, anonimnom testiranju te zaštiti seropozitivnih i oboljelih na radnim mjestima. Kod toga i HIV pozitivni moraju uzeti svoj dio odgovornosti. Danas se pravnici u svijetu uglavnom slažu da pozitivna osoba, koja bez obzira što zna za svoje stanje te prakticira spolne odnose bez upotrebe kondoma, može krivično odgovarati. Do razmimoilaženja u razmišljanjima dolazi jedino ako druga osoba zna za zdravstveno stanje partnera, ali bez obzira na to, ima spolne odnose bez upotrebe kondoma. Isto je tako važno naglasiti da HIV/AIDS osobe nisu ni pod kakvom obvezom da govore o svom test-rezultatu. Najveći doprinos borbi za ljudska prava osoba sa HIV/AIDS-om i širenja istine o AIDS-u u svijetu dale su raznovrsne nevladine organizacije. Jedna od najotvorenijih i najvećih takvih organizacija u svijetu je ACT-UP koja svoje korijene ima u Americi, a danas i više od 50 podružnica diljem svijeta. Njihovo je osnovno geslo da je šutnja o AIDS-u jednaka smrti. ACT-UP su osnovali ljudi koji su i ranije radili u raznim pokretima i organizacijama za borbu za ljudska prava, a pridružili su im se i oni kojima je to prvi susret s aktivizmom toga tipa. Posebni značaj organizaciji daje masovni broj gay aktivista. Njihov osnovni posao se sastoji u radu na edukaciji raznih grupacija ljudi o prevenciji zaraze virusa HIV-a, pomoći osobama inficiranim HIV/AIDS-om te otvorenoj borbi protiv AIDS-a, koja nije borba protiv seksa, već borba protiv širitelja lažnog morala, čistunstva i autoritarnosti. Unutar organizacije postoje razne organizirane grupe HIV-pozitivnih osoba s ciljem međusobnog potpomaganja i upoznavanja s mogućnostima dobivanja financijske potpore za daljnji život. Organizacije takvoga tipa i razne servisne službe raspoložive su HIV/AIDS osobama skoro svuda u svijetu. AIDS aktivizam je za mnoge osobe sa HIV/AIDS-om odigrao presudnu ulogu vrativši im smisao života.

No, kakva je situacija u Hrvatskoj?

Jeste li ikada pomislili kome ćete se obratiti ako se ustanovi da ste HIV pozitivni ili se to dogodi vašem partneru, prijatelju, nekom od članova vaše obitelji? Liječnici će vam nuditi medicinu koja će vas fizički održavati na životu. No, što ako se nađete sami kod kuće bez društva, bez novaca, ako izgubite posao? Tko će vam reći koja su vaša prava i tko će vam pomoći da se za njih izborite? Gdje ćete susresti ljude koji su u istom položaju kao i vi? U Hrvatskoj nemate velike mogućnosti izbora. Jedino vam preostaje da se nadate razumijevanju i toleranciji vaših partnera, obitelji i ljudi koji vas okružuju. Bez obzira što Hrvatska u svjetskim razmjerima nema veliki broj registriranih pozitivnih i oboljelih osoba, već smo u nekoliko navrata bili očevici (putem masmedija) povrede ljudskih prava osoba oboljelih od AIDS-a. Prisjetimo se nedavnog "slučaja D.M." kod kojeg nije poštovan princip liječničke tajne, te se tako poticalo sugeriranje o identitetu oboljele osobe u javnosti i sve to uz optužbe i uvrede na račun oboljele osobe za djela, za koja se, ako su točna, postavlja pitanje krivične odgovornosti. Tu je i slučaj oboljele osobe od AIDS-a kojoj je uskraćen operativni zahvat u jednoj od zagrebačkih bolnica (najvjerojatnije zbog straha i predrasuda samog bolničkog

Prava seropozitivnih i ljudi oboljelih od AIDS-a

1. Sa zakonskog i medicinskog stajališta AIDS je bolest kao i svaka druga.

2. Osobe s virusom HIV štite opći zakoni - ne može biti prihvaćen nikakav poseban zakon.

3. U postupanju sa zaraženim osobama ne smije biti nikakvih restrikcija.

4. Transfuzija, igle i medicinski materijal moraju biti ispravni - ne smiju biti izvor zaraze.

5. Nitko nema pravo ograničiti slobodu ili prava osoba samo zbog njihove zaraze HIV-om i s obzirom na njihovu rasnu, nacionalnu i vjersku pripadnost te spolno usmjerenje.

6. Svako ograničavanje zaražene osobe bez njenog pristanka, smatra se štetnim i kažnjivim po zakonu.

7. Odbijanje ili oduzimanje službe, stanovanja ili socijalnog osiguranja nosiocima virusa kao i ograničavanje njihova učešća u javnim, školskim, vojnim i dr. aktivnostima smatra se diskriminacijom i kažnjivo je.

8. U nijednom primjeru testiranje na HIV ne smije se obaviti bez znanja pojedinca.

9. Svako testiranje i liječnički pregled moraju poštivati anonimnost. Testiranje se ne može vršiti ako nije dostupna psihološka, zdravstvena i socijalna pomoć.

10. Liječničko povjerenje koje vlada između liječnika te između liječnika i pacijenata, mora biti potpuno, posebno što se tiče ostalog bolničkog osoblja i javnih službi. Zdravstvene dijagnoze služe samo u zdravstvene svrhe ne obraćajući pažnju na vanjske pritiske.

Liječnici bez granica

osoblja). To su samo oni slučajevi za koje smo saznali kroz javne medije. No, što je s onim slučajevima za koje, ako i postoje, najvjerojatnije nikada nećemo ni saznati? Zbog nepovjerenja i straha od eventualne još veće diskriminacije njih samih i njihovih obitelji, seropozitivne ili oboljele osobe niti ne pomišljaju obratiti se bilo kome za pomoć i savjet. Slučajevi diskriminacije koji prodru u javnost još više povećavaju predrasude i podlogu za daljnju diskriminaciju pozitivnih i oboljelih osoba. Oni isto tako stvaraju odbojnost prema testiranju na HIV zbog bojazni da privatni podaci ne dođu u javnost - naravno, u slučaju da vam je previše izdvojiti 170 kuna za anonimno testiranje. Naime, nije mi poznat ni jedan slučaj neke zemlje u svijetu gdje se anonimno testiranje na HIV plaća! Ono bi svugdje bezuvjetno trebalo biti besplatno i anonimno. Kada se još uzme u obzir nedovoljna informiranost hrvatske javnosti o AIDS-u i prevenciji od virusa HIV-a, nedovoljno raširena distribucija ionako skupih kondoma te širenje netočnih informacija i propagande o AIDS-u, ne stvara se baš optimistična slika za budućnost rješavanja problema. Može li se i u Hrvatskoj zaštititi građane od iskrivljenih i netočnih informacija vezanih uz AIDS, koje ih mogu koštati života? Mnogi u Hrvatskoj koriste AIDS kao dio političke platforme svojih ograničenih pogleda. Prema njima će od AIDS-a "preživjeti samo dobri ljudi, dobre obitelji i one nacije koje budu imale dovoljan broj dobrih ljudi", a virusa HIV bi se trebali bojati svi jer "koncentracija virusa AIDS-a kod zaražene osobe je u slini veća nego u krvi i sasvim dokazano se prenosi i samim filmskim poljupcem" (izvor: PRO-VITA, dr.med. Antun Lisec). Da ne govorimo o antipropagandi o upotrebi kondoma i raznim "božjim kaznama" po kojima su homoseksualci "grešnici u rukama gnjevnoga Boga" koji zaslužuju da budu kažnjeni. Teško je zadržati dah i odgovoriti na sve te ludosti, koje ne samo da su neistinite i okrutne već i kontraproduktivne za društvo. Nažalost, mnogi su mišljenja da se u stavove crkvene ili neke druge ideologije ne bi smjelo dirati. No, zar prakticiranje i zastupanje slabe i iskrivljene medicine nije u najmanju ruku nemoralno? Ostavimo se licemjerja, jer je medicina u mnogim slučajevima dotakla propisani vjerski moral.

Predmet krivnje može biti isto vrlo štetan u javnim raspravama o AIDS-u, a da ne spominjemo da ne dovodi ni do kakvog rješenja. Jasno je da u hrvatskom društvu, gdje još uvijek nisu utvrđene granice moralne odgovornosti, ne postoji baš nikakva osnova za poštovanje prava HIV-pozitivnih i osoba oboljelih od AIDS-a, te rušenja predrasuda u široj javnosti. Nažalost, žrtve HIV/AIDS-a, kao okrivljeni, imali su i imat će dosta boli i agonije i bez toga.

Andrea ŠPEHAR-BOESTAD

Lezbijke & AIDS

Protiv tišine i neznanja

Do sada promatrane žene koje su orijentirane samo na muškarce, u vezu sa HIV-om stavljene su samo kao majke, prostitutke ili narkomanke. Znači li to da su lezbijke imune na AIDS?

Prakticiranje sigurnog seksa i rizik zaraze HIV-om teme su o kojima je do sada razmišljalo vrlo malo lezbijki. Jedan od razloga za to je da se u cjelokupnoj javnosti uvriježilo mišljenje da lezbijke predstavljaju grupu najmanje izloženu zarazi AIDS-om. Do sada promatrane žene koje su orijentirane samo na muškarce, u vezu sa HIV-om stavljene su samo kao majke, prostitutke ili narkomanke. Drugi načini života žena do sada su u pravilu prešućivani, a jedini priznati putevi infekcije bili su igla i penis. Mogućnost infekcije lezbijskim kontaktom nije uzeta u obzir. Znači li to da su lezbijke imune na AIDS?

Mnoge organizacije koje se bave zaštitom od AIDS-a već duže vrijeme upozoravaju da se kod AIDS-a ne može govoriti o ugroženim skupinama ljudi, već određenim spolnim tehnikama koje te iste ljude mogu ugroziti. U Americi je već zabilježeno nekoliko slučajeva prijenosa HIV-a žensko-ženskim odnosom. U vezi s time, Rita Shimman, koordinatorica za probleme vezane uz HIV u ženskoj zdravstvenoj službi San Francisca, kaže: "Moguć je prijenos infekcije između dvije žene. Do 1989. godine pretpostavljala sam da do zaraze dolazi samo intravenoznim konzumiranjem droga ili heteroseksualnim kontaktom, ali mi je postalo jasno da neke žene ne spadaju ni u jednu od ovih kategorija, pa sam se zapitala postoje li i neki drugi mogući putevi infekcije. Ključ za odgovor na pitanje je li moguće da se žene zaraze međusobnim spolnim kontaktom, čini prisustvo HIV-a u vaginalnom sekretu i krvi prilikom menstruacije".

Spolne tehnike koje kod lezbijki lako dovode do rizika su izmjenjivanje spolnih pomagala i analna ili vaginalna penetracija prstima. Još uvijek postoji malo dokaza da je i oralni seks u lezbijskom odnosu rizičan za prijenos HIV-a. On je, naime, siguran dok ne postoji nikakva posjekotina ili rana u usnoj šupljini. Na to se posebno treba obratiti pažnja u vrijeme menstruacije ili u slučaju da postoji neki drugi oblik krvarenja u toku spolnog odnosa.

S najvećim rizikom suočavaju se lezbijke koje žele postati majke, a nemaju uvjete u kojima bi mogle koristiti banke sperme gdje se davatelji obavezno testiraju na virus HIV-a. Već je zabilježeno mnoštvo slučajeva lezbijki koje su se zarazile netestiranom spermom privatnog donatora ili heteroseksualnim kontaktom. Rizik se može smanjiti jedino ako se sigurno zna da je muškarac donator sperme prakticirao siguran seks šest mjeseci prije osjemenjivanja, ali i tada uz obavezno testiranje.

U SAD-u i većim europskim centrima mogu se naći razne brošure sa savjetima i upozorenjima za lezbijke o zaštititi od HIV virusa i općenito kako što bolje sačuvati vlastito zdravlje. U njima se mogu naći i informacije o zaštitnim sredstvima dostupnim lezbijkama i njihovom načinu upotrebe, primjerice o upotrebi lateks rukavica, zaštiti usne šupljine *dental damom* (specijalni kondom za lezbijke, kvadratnog oblika, izrađen od lateksa). U mnogim zemljama *dental dam* se ne može kupiti u slobodnoj prodaji (zbog toga se savjetuje upotreba uobičajenog muškog kondoma i koji se može razrezati tako da se dobije pravokutnik). Spomenuta zaštitna sredstva možda zvuče smiješno i nespretno da bi se koristila u praksi no za mnoge, pogotovo one koje su promiskuitetnije i ne poznaju dobro žene sa kojima spavaju (ili možda samo misle da im je njihova prošlost ili sadašnjost dobro poznata), upotreba tih zaštitnih sredstava može odigrati veliku ulogu za dobrobit njihovog daljnjeg života. Najveća greška može se dogoditi ako dopustimo da tišina i neznanje dovede nečije zdravlje u rizik.

Andrea ŠPEHAR-BOESTAD

Homoseksualnost, prostitucija, AIDS - još uvijek su to za mnoge gnusne riječi, riječi koje izazivaju moralnu osudu i prezir, ali ni homoseksualcima, prostitutkama i oboljelima nije svejedno. Za mnogo se toga osuđuje "seksualna revolucija", međutim kada je riječ o nekakvoj povezanosti navedena tri pojma, izgleda da je prostitucija "najugroženija", najnepopularnija - upravo je "seksualna revolucija" po nekim autorima-istraživačima ugrozila prostituciju, ali, dodala bih, i omogućila da u istom "duhu vremena" i prostitucija pronađe put kroz liberalizam do legalizacije.

Govoreći panično o sidi, naročito u počecima pandemije, optuživalo se homoseksualce (gayeve) okrivljujući ih prvenstveno zbog promiskuitetnih slabosti (sklonosti!), smatralo se da je to "bič božji" upravo zbog tolike "slobode" i obijesti. Kada su postali ugroženi i heteroseksualni parovi, još uvijek se moglo optuživati razuzdanost u seksu iako sada već bilo koje "provenijencije" - AIDS je bio indikator nevjere, seksualne nečistoće. Tako smo došli do prave kakofonije, ili kako bi Matoš rekao "neskladne dreke" - odviše bi ružno zvučalo reći simfonije - čiju dirigentsku palicu drži komercijalizam a sklada ju seksualnost i gdje najdisonantniji glas "proizvodi" religiozni neopuritanizam u kojem, naravno, kao najutjecajnija prednjači Sveta Stolica (koja a propos svega teoretski uopće nema navedenih potreba - stoga i moraliziraju). Oni, naravno kao sveopća Crkva božanskim autoritetom i mandatom za duhovnu obnovu, smatraju da imaju neotuđivo pravo nametati svoj apsolutistički pogled na moral unatoč znanstvenim činjenicama o njegovoj relativnosti. (Naravno da izdvajamo pojedince poput Majke Tereze i s. Bernardice!) Najgore što pogađa u navedenoj problematici jest njihov a priori negativan stav o kontracepciji, kojem se pridružuju ljudi poput dr Liseca kao njihovog glasnogovornika, indirektno pogađajući najviše homoseksualnu populaciju. Ako heteroseksualnim parovima to zabranjuju zbog prokreativnih razloga, tj. zbog nataliteta, zašto bi to zabranjivali homoseksualcima koje ionako smatraju izopćenicima, otpadnicima, devijantnima, neprokreativnima - da bi što prije stradali od "suvremene kuge"? Ali znamo da su danas ugroženi svi (uključujući i kler!): i žene, trudnice, i djeca, ni kriva ni dužna!... Zar se zato utječu u krajnost? To je uvijek u kriznim situacijama, u sudaru s novim i strašnim, najlakše i najsigurnije! Zato se i ide u neokonzervativizam (čitaj: duhovnu obnovu), novu čistoću i svetost u seksualnosti, braku, obiteljinaciji!

Sjećam se članka u dnevnom tisku od prije 2-3 godine gdje je pisalo o Papinom posjetu Španjolskoj i transparentima španjolskih farmaceuta kojima veleštovanom sugeriraju da ostavi njihov posao na miru (povodom njegove "hajke" protiv kontracepcijskih sredstava).

Homoseksualnost se prvenstveno veže za ljudsku prirodu, te joj i stoga, makar teoretski, korijene možemo pronaći dalje u prošlost nego prostituciji koju vezuju za robno-novčanu razmjenu koristeći je "najstarijim zanatom". No, kako kaže Vjeran Katunarić, ta etiketa sadrži u sebi dozu aristokratskog prezira i "licemjerja koje, s jedne strane, osuđuje prostituciju - doduše pokazujući ujedno i lažno fatalističku velikodušnost tvrdnjom da je to nešto staro i što se ne može iskorijeniti - dok, s druge strane, izjednačuje zanat s najgorim ropstvom". Ona jest vezana za novac i u suvremenom sistemu marketinga i odnosa aktera uključenih u

Homoseksualnost & prostitucija & AIDS

Kroz liberalizam do legalizacije

Licemjerje osuđuje prostituciju, ali ujedno pokazujući i lažnu fatalističku velikodušnost tvrdnjom da je to nešto staro što se ne može iskorijeniti

business možda bi se mogla nazvati i više nego zanatom. U svakom slučaju, danas, u doba nastavka borbe za liberalizaciju, također i seksualnosti, nastoji se i legalizirati prostituciju. Talijanske prostitutke su već postale "seksualne radnice", u Australiji je "kolektiv prostitutki" tu akciju pokrenuo mnogo ranije, održavaju se i svjetski kongresi prostitutki... I kod nas su značajna, iako još skromna, takva nastojanja. Svi se slažu u stavu da treba stati na kraj makroima koji su u tom poslu najbezočniji i zaštititi prostitutke najviše zbog zdravstvenih razloga. I dalje je, međutim, problem prostitucije ostao neriješen!

Odredili su je s moralnog aspekta (po lat. prostituere) kao javno izvrgavanje bludu, oskvrnjivanje osobnosti... Svaku ćemo nevjernost u ljutnji nazvati prostituiranjem, perfidno laganje također!... U socijalnoj patologiji odredili su je kao socijalnu izopačenost, socijalno devijantnu pojavu. U funkcionalističkoj misli (jednoj od najutjecajnijih i najzačajnijih struja u sociologiji) prostitucija je u početku imala smisao rasterećenja u funkciji dobrog funkcioniranja braka i društva - ali tako su govorili i o ulozi SUPRUGE u obitelji!!! Zakonske pak regulacije sežu, kao u svemu umnome, do Grčke, točnije do Solonovih zakona - opća je težnja bila racionalno uređenje društva. No ustanovljeno je da u tzv. primitivnim društvima prostitucije nije ni bilo, na što ukazuje i njena tek nedavna pojava u Africi gdje su je prozvali "fenomenom XX stoljeća" i u tijesnoj je svezi s nezaposlenošću. U bogatom dijelu svijeta stvari stoje sasvim drukčije, podložne suvremenim marketinškim kretanjima, pa imamo motoriziranu prostituciju, kolgerlsku, turističku... Ima i kriminala, nezaobilazno. U Zagrebu je nedavno bilo policijskih racija po noćnim lokalima i salonima za masažu. Oglasi vrve od škakljivih ponuda - u posljednje vrijeme slobodnije se izražavaju i homoseksualci, gayevi (lezbijke su stidljivije)!

Budući da je prostitucija povezana s monogamnim brakom, tržišnom ekonomijom, neravnomjernom raspodjelom moći u patrijarhalnom sustavu odnosa i adekvatno moralizatorsko-religiozno obojena, iziskivalo bi truda, znanja i vremena istražiti probleme homoseksualnosti i prostitucije, tim prije što je literatura veoma oskudna. Ne može se poistovjetiti homoseksualni promiskuitet s prostituiranjem u klasičnom obliku. Oduvijek se htjelo imputirati muškoj prirodi gospodstvo nad imperijom nagona, neobaveznost njegovog kontroliranja, kultiviranja, njegovu nezasitnost. Aludiralo se na mužjake, na poligamne brakove. Mislilo se o ženskoj inferiornoj seksualnosti, frigidnoj, misterioznoj - s druge strane, jednostavno ju se negiralo, što su, na žalost, mnoge prihvaćale! Jesu li homoseksualci preokrenuli stvari naglavačke? Moglo bi se reći da su se pobunili protiv ustaljenih predodžbi odbijajući drugi spol, dajući prednost i novoj kvaliteti seksa, kao i novim vrijednostima osjećaja (muškarci i žene, ovakvi kakvi jesu, zaista su različiti!)... Diskutabilno je, naravno (i hipotetski), jer postoje mnogi stereotipi - od tipologije uloga do vidljivog, manifestnog, u oblačenju ("tetke"), hodu i manirima (feminizirani muškarci i macho, muškobanjaste žene). No, možemo još nastaviti - jer ima "materijala": sve je više, izgleda, stalnih parova, nepodijeljenih uloga... Možda bi netko pomislio da je to zbog AIDS-a? Kako god bilo, ali tako je. Bolesti su uvijek unosile više straha, ali i solidarnosti u međuljudske odnose. Kako je sa homoseksualnom prostitucijom?

Homoseksualnost, kao i heteroseksualnost, samo je seksualna orjentacija, usmjerenost, opredjeljenje - kako tko hoće. Predrasuda je povezivati je s prostitucijom, kao što je predrasuda i povezivati tj. poistovjećivati homoseksualni, odnosno gay-promiskuitet s prostitucijom! Priznajem, šokantna je činjenica da mnogi gayevi žive izrazito promiskuitetno!... Nisam sklona biologističkom određivanju stvari, pa bih, barem za početak, pojavu smjestila u područje gay-subkulture. Literatura je vrlo oskudna, teško je provoditi sociološka istraživanja, a nema niti žurnalističkih izleta u to područje. No, čitajući npr. slovenski "Kekec", zapažam da prostitucije u gay krugovima u klasičnom vidu - nema (ili je vrlo neznatna!) O ženskoj se, izgleda, ništa ne zna. Rekla bih da se tu radi o goroj prostituciji nego kod žena-muškaraca, jer sudeći po navedenom listu, prostituiraju se muškarci koji za sebe kažu da su bi- ili čak heteroseksualni! Rade to isključivo zbog novca i to kao krajnji marginalci (ljudi izvan Slovenije, neriješenog socijalnog statusa). Zašto je to tako, mogli bismo u nekom od slijedećih brojeva, nakom drugom prilikom - činjenice su za sada takve. Dovoljan znak oražavanja i prožimanja kulture u subkulturi! I vrate se uvijek iste stare priče o naivnostima, čežnjama, okrutnim sudbinama, nepravednom društvu, prevarama... Uvijek je najgore od svega prostituiranje sebe, onog ljudskog u sebi (u samom se činu ne vidi nužno depersonalizacija koliko u robno-novčanoj konkretizaciji golim plaćanjem). Ma kakve vizije i ciljeve imali, boriti nam se: u evolucijama ili pak u revolucijama - ostaju jači!

Doris HORVAT

Hrvatska i AIDS - jučer, danas, sutra

Otvorite oči!

Predavanja, tribine, letci, plakati, besplatni kondomi... Je li u Hrvatskoj dovoljno učinjeno na prevenciji od AIDS-a?

Sada već daleke 1981. godine svijet se suočio s pojavom do tada nepoznate bolesti koja u početku nije imala čak niti adekvatno ime. Dvije godine kasnije ta strašna bolest dobiva naziv AIDS (ili SIDA). Njezina pojava bila je usko vezana za pojam epidemije na sjevernoameričkom kontinentu, međutim progresija bolesti ubrzo je prerasla navedene okvire i postala ne samo problem Amerike, nego gotovo cijelog planeta. Pošast zvana AIDS nesmiljeno je ubirala svoje žrtve diljem svijeta. I dok se u mnogim zemljama smatralo da su one pošteđene pandemije, u drugima se pak intenzivno razmišljalo kako zaustaviti AIDS. Tih smo dana svakodnevno bili svjedoci pojava novih slučajeva zaraženih i oboljelih koji su bili spominjani i u našim medijima. Panika i strah sve više su uzimali maha diljem svijeta, a pogotovo u zemljama tzv. visokog rizika.

U cjelokupnom okružju Hrvatska je, u sastavu bivše Jugoslavije, nekoliko godina nakon pojave epidemije bila pošteđena "kuge 20. stoljeća". Godine 1985. registriran je prvi slučaj oboljelog od AIDS-a u zagrebačkoj Infektivnoj klinici. Do tada je u SAD-u 20 tisuća ljudi umrlo od AIDS-a. Pojavom prvog slučaja kod nas, na nivou bivše Jugoslavije pri Saveznom komitetu za zdravlje osnovana je Savezna komisija za AIDS, koja ubrzo donosi orijentacijski program za zaštitu stanovništva koncipiran na principima svjetske preventivne strategije. Navedena je Komisija utvrdila nekoliko prioritetnih zadataka s ciljem sprečavanja širenja bolesti kod nas, a prije svega utvrđena je zakonska obveza testiranja svih dobrovoljnih davatelja krvi na području cijele bivše Jugoslavije. Istovremeno s osnivanjem Savezne komisije za AIDS osnovane su i republičke te pokrajinske komisije i odbori.

U proljeće 1984. godine na zagrebačkoj Infektivnoj klinici otvorena je ambulanta za anti-HIV pod vodstvom doc. Vitomira Bureka - prva takve vrste u ovom dijelu Europe. Dana 1. listopada iste godine oformljena je ambulanta za testiranje na HIV virus kroz koju je do danas prošlo više od 15 tisuća osoba. Godine 1985. na Infektivnu kliniku primljen je prvi pacijent s dijagnozom AIDS-a, te se istovremeno oformljuje stacionarni odjel za oboljele od AIDS-a i tim stručnjaka koji i danas rade u njemu. U tadašnjem Hrvatskom zavodu za zaštitu zdravlja (današnjem Hrvatskom zavodu za javno zdravstvo) sustavno se počinje voditi statistička obrada podataka o oboljelima. To je i vrijeme kada državne institucije poduzimaju niz akcija s ciljem edukacije i prevencije od AIDS-a. Održava se niz seminara i predavanja za medicinske i prosvjetne djelatnike, tiskaju se brošure i letci edukativnog karaktera, česta su gostovanja uglavnom medicinskih stručnjaka na državnoj televiziji i radiju i dr.

Ministarstvo zdravstva Republike Hrvatske 1989. godine osniva komisiju za prevenciju od HIV/AIDS-a čije su se aktivnosti odvijale s ciljem boljeg informiranja javnosti o AIDS-u. Ministarstvo zdravstva tiskalo je letke o AIDS-u povodom 1. prosinca - Svjetskog dana borbe protiv AIDS-a, te je uspostavljena suradnja sa sredstvima javnog priopćavanja. Komisija za prevenciju od HIV/AIDS-a posebnu je pažnju posvetila organiziranju niza predavanja za nastavnike srednjih škola, te niza predavanja i besplatnog testiranja za prostitutke u nekoliko gradova Hrvatske. Rezultat aktivnosti navedene Komisije su i letci tiskani za ciljane skupine (muškarce sklone homoseksualnim aktivnostima, žene koje često mijenjaju partnere, mladež), te dvije vrste plakata o AIDS-u. U to se vrijeme u kampanju prevencije od AIDS-a vrlo aktivno uključuje i Crveni križ Hrvatske nizom predavanja za zdravstvene djelatnike i tiskanjem edukacijskog materijala za prevenciju.

Aktivnosti društvenih institucija i organizacija bile su prezentirane putem medija koji su sve više vremena i prostora odvajali za progovaranje o problemu AIDS-a u Hrvatskoj. Godine 1987., za vrijeme priprema i održavanja Univerzijade, bila je zamijećena maksimalna angažiranost svih društvenih čimbenika kojima je AIDS bio sastavni dio aktivnosti.

Početkom domovinskog rata u Hrvatskoj, aktualiziranjem društveno-političkih događaja, problematika AIDS-a bila je sve više potiskivana i zanemarivana, a mogli bismo reći da je bila i gotovo zamrla. Kampanja prevencije od AIDS-a ostala je uglavnom u okvirima određenih institucija i zdravstvenih ustanova. Na novinske stupce te radio i TV emisije AIDS je dolazio isključivo povodom svjetskog dana borbe protiv te opake bolesti.

Godine 1992. oformljuje se LIGMA, gay i lezbijska sekcija pri Transnacionalnoj radikalnoj stranci u Zagrebu. Potaknuta neinventivnošću društvenih organizacija i institucija koje su se bavile problematikom AIDS-a, nedostatkom pravovaljanih informacija o bolesti i njenoj prevenciji, a napose nezadovoljstvom lezbijske i gay populacije kojoj se pripisivala glavna krivnja za AIDS u Hrvatskoj, LIGMA je neminovno bila primorana staviti problematiku AIDS-a i rad na prevenciji u sustav svojih programskih ciljeva i zadataka. Iste, 1992. godine, Hrvatska je imala osam novooboljelih registriranih osoba i 27 već umrlih od AIDS-a. Najveći broj umrlih i novooboljelih bili su pripadnici homo/biseksualne skupine, te je samim time ta činjenica bila dovoljna da se sekcija LIGMA aktivno uključi u prevenciju HIV/AIDS-a.

Uočivši određene propuste i probleme trebalo je osmisliti najadekvatniji način djelovanja, te pokrenuti akciju koja će izaći iz okvira prevencije gay i lezbijske populacije, te u sprovođenju osmišljenih aktivnosti pridobiti širu društvenu zajednicu: političke stranke, strukovne udruge, poznate i priznate umjetnike i kulturne djelatnike, saborske zastupnike, te što veći broj građana Zagreba i drugih mjesta diljem Hrvatske.

Sekcija LIGMA u suradnji s Transnacionalnom radikalnom strankom (TRS) pokrenula je javno potpisivanje Apela za djelotvorniji pristup problematici AIDS-a u Hrvatskoj. Apel se počeo potpisivati na ulicama Zagreba, te u sjedištu TRS. Tijekom tromjesečnog potpisivanja Apelu se pridružilo 16 saborskih zastupnika, tri parlamentarne stranke, Mladež HSLS-a, mnogobrojni estradni i kulturni djelatnici, Društvo hrvatskih književnika i preko 3000 građana Hrvatske. Apel se potpisivao i prigodom održavanja Kongresa TRS u Rimu, a svoj potpis stavili su mnogi europski parlamentarci učlanjeni u Radikalnu stranku.

Registracijom LIGMA-e kao samostalne i nevladine udruge građana, i samim tim definitivnog odvajanja od TRS, stranka je kao supokretač Apela preuzela na sebe obvezu da isti uputi nadležnim Ministarstvima, što nikada nije učinjeno. Dakako da je to velika šteta jer da je pravovremeno učinjeno, mnoge bi stvari do danas bile, ako ne riješene, a ono barem pokrenute.

U svibnju 1993. godine sekcija LIGMA manifestacijom "Noć svjetiljki" prvi put u Hrvatskoj javno obilježava Međunarodni dan sjećanja na oboljele i umrle od AIDS-a. U tom posvemašnjem zataškavanju problematike AIDS-a u RH upravo je LIGMA, kao prva i jedina nevladina organizacija koja se javno uhvatila ukoštac s problemom AIDS-a, upozorila javnost na opasnosti koje nosi ta strašna bolest, te tako prekinula sveopću šutnju po pitanju AIDS-a. Tijekom LIGMA-inog daljeg djelovanja, veliki se

dio aktivnosti odnosio na pravovremeno reagiranje na antipropagandu prevencije AIDS-a koja je bila (i još je uvijek) potaknuta od manje ili više utjecajnih pojedinaca te uz podršku vrlo moćnih institucija Republike Hrvatske.

Početkom 1994. godine Hrvatska dobija još jednu nevladinu udrugu za prevenciju AIDS-a pod nazivom INFO-AIDS. Iste godine ova udruga otvara dežurnu komercijalnu INFO-AIDS telefonsku liniju za pružanje informacija o AIDS-u. Dežurni volonteri na navedenoj tel. liniji pri pružanju tzv. informacija i pomoći prvenstveno su se iskazali svojom nestručnošću, nekompetentnošću i često puta neljubaznošću pri razgovoru sa sugovornikom, a nisu izostali ni neumjesni zbunjujući odgovori i ponude gotovo seksualne naravi. U sve to mogli su se uvjeriti i sami građani, ako su imali tu sreću da zateknu nekoga od volontera pri telefonu.

Nacionalni savez mladeži Hrvatske sa svojih 15 organizacija, djelatnici Radija 101 i OTV-a su kao mlada snaga ove države odlučili ustrojiti još jednu nevladinu organizaciju koja bi imala za cilj baviti se prevencijom. Tako je 12. svibnja održana osnivačka skupština nove organizacije pod imenom Hrvatska udruga za prevenciju AIDS-a (HUPA). Prva programska aktivnost HUPA-e bilo je sudjelovanje na rock-koncertu grupe "Parni valjak", 7. travnja 1994., na Svjetski dan zdravlja. Tom je prilikom podijeljeno 7000 letaka s najosnovnijim informacijama o AIDS-u te 5000 prezervativa. Program HUPA-e idejom obuhvaća prevenciju AIDS-a, najvećim dijelom kroz medijsku afirmaciju problema, izradom propagandnih materijala realizacijom postojećih programa institucija koje se bave javnim zdravstvom, te organizacijom koncerata, izložbi i ostalih društvenih skupova koji bi imali za cilj afirmaciju problema i sakupljanje financijske pomoći za brigu o zaraženim i oboljelim osobama. HUPA se odlučila odbaciti tradiciju prevencije po rizičnim skupinama i odlučila za program prevencije po dobnim skupinama. Slijedeći konkretni program HUPA-e vezan je za obilježavanje Svjetskog dana AIDS-a, kroz održavanje raznih tribina za ciljane skupine, te pripremu i organizaciju niza emisija o AIDS tematici u domaćim medijima.

Podaci Registra za AIDS Republike Hrvatske na dan 4. studenog 1994. godine govore o 74 oboljele osobe od 1986. god. (od tog broja 46 je umrlih) te 14 novih slučajeva u ovoj godini, uz tendenciju sve većeg oboljevanja pripadnika heteroseksualne populacije te žena i uz sve to nepoznat broj zaraženih što daje za naslutiti o mogućim tragičnim posljedicama. Zato, kao što kaže i poruka u jednom belgijskom TV-spotu, otvorite oči da vam ih AIDS ne bi zatvorio.

Izabella ALBINI

AIDS kroz kršćansku prizmu

Pravo na ljubav

Biti seropozitivan nikako ne znači biti uskraćen Božje milosti

Promišljati o neizlječivoj bolesti čije kandže zlokobno plaše zdrave, a oboljele prestravljuju, a da to bude u svjetlu Kristove riječi nije mi nimalo lako, no nužno svakako jest. Budući da se u LIGMA-i posvećujem etičko vjerskim pitanjima, osjećam se pozvanim s Vama podijeliti nekoliko misli s ciljem skromne pripomoći rasvjetljavanju istine o moralnim aspektima bolnih činjenica današnjice - opasnosti, bolesti i konačno - smrti od AIDS-a.

Zbunjeni smo, kako reagirati na pogibeljnu prijetnju? Nude se različiti pristupi, od radikalno egoističkih do istinski altruističkih. Kršćanska savjest može prihvatiti isključivo ovaj drugi. Ovo naše stoljeće svemirskih posizanja i nuklearne tjeskobe svakako ne obiluje svetim ljudima za koje bismo mogli ustvrditi da su neprikosnoveni uzori, ali jedna od njih svakako je Majka Tereza. Ona ne samo što priča, već i živi djela ljubavi i tako svjedoči pred našim nagriženim savjestima za onog koji jest Ljubav. Dosljedno tome, u vezi AIDS-a naglašava da su oboljelima potrebne još i više od drugih bolesnika naša ljubav i pažnja., da sa bolešću nisu izgubili ni djelić dostojanstva koje im kao djeci Božjoj pripada.

O teolozima, a i vjernicima za koje je AIDS Božja kazna za pedere neću trošiti riječi, tek ću ih podsjetiti na Kristove riječi da mjerom kojom mjere bit će njima mjereno (MK 4,24), a onda će se u svojoj uskogrudnoj netrpeljivosti ostati kratkih rukava i dugih jauka.

Što stvarno znači biti seropozitivan!? Ponajprije to je stravična činjenica za svakog tko se osobno mora suočiti s njom. Neminovnost teškog križa agonije i smrti zasigurno utiskuje biljeg užasa u dušu i mi koji smo imali sreće po Božjem milosrđu (na pravednost se vrlo opasno, da ne kažem oholo pozivati) da se nismo morali suočiti s tim, doista smo dužni u punini pokazati svoje suosjećanje i dioništvo u njihovoj patnji. A onima pak koji tromim koracima koračaju ka smrti najtoplije preporučam da se okrijepe na nepresušnom izvoru Božje ljubavi, kako bi lakše i cjelovitije sagledali svoj život i što manje bolno prošli kroz prolaz iz vremena u vječnost koju ljudi trivijalno nazivaju smrću. Uostalom uvijek postoji nada da će Bog uslišiti tolike silne vapaje i znanstvenicima podariti nadahnuće kojim će uzmoći otkriti lijek i cjepivo. Bilo bi od iznimne važnosti kada bi svi ljudi dobre volje, a napose kršćani, molili za to. Biti seropozitivan nikako ne znači biti uskraćen Božje milosti. Zdravima Kristov zakon nalaže razumijevanje, poštovanje i kršćansku ljubav prema seropozitivnima i oboljelima, a njima da svojim ponašanjem štite one čiji putevi do spasenja nisu posuti istovjetnim trnjem. Nedvojbeno moralni je zločin prezir i diskriminacija seropozitivnih i oboljelih, kao i svjesno dovođenje drugih u smrtnu opasnost zbog vlastitog užitka.

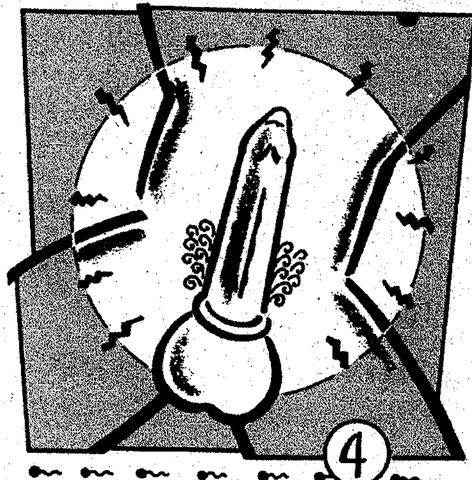
I na kraju - kako doskočiti opasnosti? Najtoplije Vam preporučam trajno homoseksualno zajedništvo u ljubavi i vjernosti. To što u nas građanske vlasti, a nažalost i crkvene, takav oblik zajednice ne priznaju, nikako ne znači da ga nije moguće izgraditi. Unatoč svih pritisaka i represija. Najbolnije je kada pravo na ljubav niječu oni koji sebe nazivaju navjestiteljima spasenja po tom istom zakonu ljubavi. Iskreno sebedarje temelj je svakog kršćanina, pa tako i homoseksualnog zajedništva. U vjeri u onoga koji nam je objavio već spominjani zakon ljubavi, od srca Vas na to pozivam.

Vaš

Domagoj LIPOVŠEK

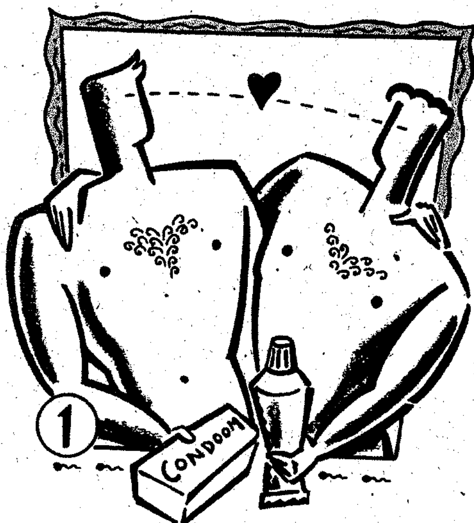
Gumica koja život znači

Na što treba obratiti pažnju prilikom kupovanja, upotrebe te skidanja prezervativa?

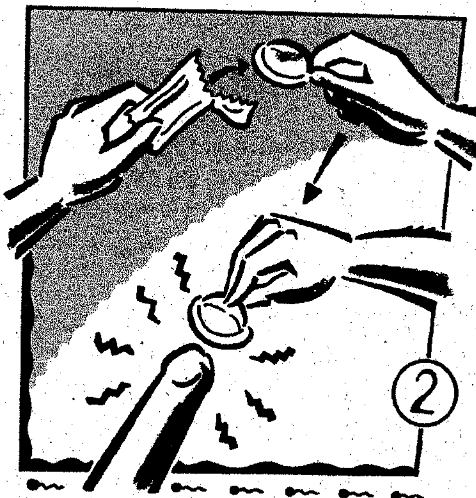
Kupovanje prezervativa

Kupujte podmazane prezervative od lateksa, s rezervoarom za spermu na vrhu. Možete ih naći u različitim bojama, različite kvalitete i ponekad u različitim veličinama. Prezervativ dobre kvalitete je najčešće najvažniji detalj u sigurnom seksu. Provjerite rok trajanja na kutiji te vrstu podmazivača. Prezervativ može sadržavati monoksinol-9, koji na kemijskoj osnovi spriječava prenošenje spolno prenosivih bolesti. Čuvajte ga na suhom i hladnom mjestu i nosite ga uvijek uz sebe. Ne kupujte stare prezervative i one koji nisu načinjeni od lateksa jer samo lateks spriječava prolaz štetnih mikroorganizama. Ne držite prezervative u vrućim automobilskim pretincima jer toplina može uništiti prezervativ. Ne nosite prezervative u novčaniku duže vrijeme jer to skraćuje njihovu upotrebljivost. I ne sramite ga se kupovati!

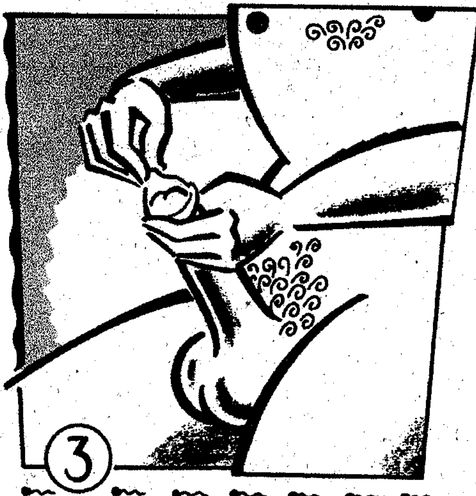

Stavljanje prezervativa

Izvadite prezervativ iz omota i odmotajte ga uzduž erektiranog penisa, a prije početka spolnog odnosa. Ostavite oko 1 cm na vrhu prezervativa za spermu ako prezervativ nema izrađen spremnik. Nemojte razmatati prezervativ prije no što ste ga nataknuli jer takav prezervativ više nije moguće upotrijebiti.

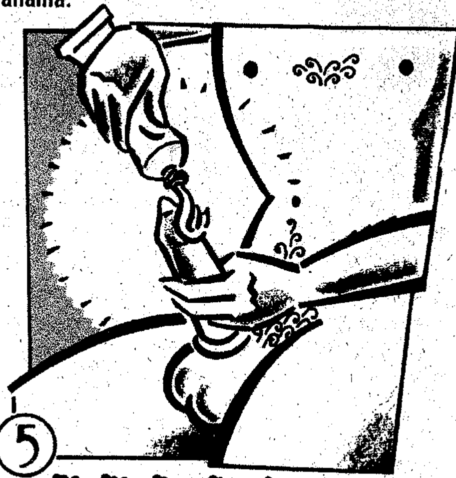

Ne stavljajte prezervativ tek onda kada ste spremni na penetraciju - moglo bi biti već prekasno. Kapljice sperme mogle bi se iscjediti iz nepokrivenog penisa i prije ejakulacije, te inficirati vašeg partnera. Ne gnječite, ne grizite i ne probadajte prezervativ, jer to ga može oštetiti i omogućiti tekućini da iscuri što može dovesti do zaražavanja partnera. Zračni mjehuri uništavaju prezervativ. Istisnite ih odmah pri stavljanju.

Skidanje prezervativa

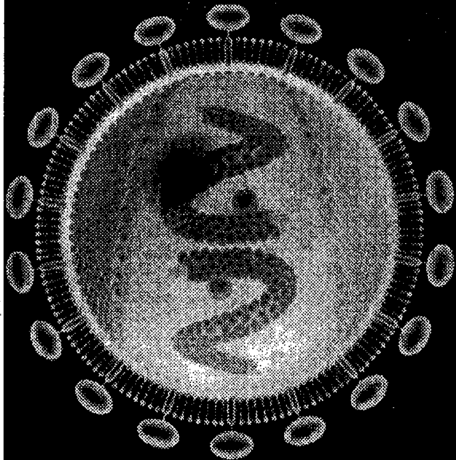
Primite prezervativ za rub i maknite ga odmah nakon ejakulacije. Držite upotrebljeni prezervativ dalje od partnerovih genitalija i drugih dijelova tijela. Izvucite penis s nataknutim prezervativom iz partnera dok je još u erekciji. Smanjenjem erekcije prezervativ može spasti i zaštite nestaje. Ne navlačite ga kod skidanja - mogao bi se poderati. Ne dozvolite da vam se sperma prospe po rukama ili tijelu, te operite ruke ili dijelove tijela koji su bili u dodiru sa spermom. Umotajte prezervativ u ubrus i uklonite ga na sigurno. Ne dozvolite da sperma dođe u kontakt s porezotinama, ogrebotinama ili otvorenim ranama.

Posebnu pozornost obratite na slijedeće:

- ako kupujete prezervative koji nisu samopodmazivi, trebate kupiti i sredstvo za podmazivanje;
- upotrebljavajte samo podmazivače topive u vodi kao što su spermicidni gel ili voda;
- ne upotrebljavajte podmazivače na bazi ulja kao što su petrolejski gel ili biljna ulja jer u kombinaciji s prezervativom od lateksa, oni ga mogu oštetiti;
- prezervativ je namijenjen samo jednokratnoj upotrebi;
- pravilna uporaba prezervativa povećava udobnost i daje osjećaj sigurnosti u smislu sigurnog seksa!

Siguran seks

POMOZITE NAM ZAUSTAVITI AIDS!

Informacije su namijenjene prvenstveno muškarcima koji upražnjavaju odnos s istospolnim partnerima, a i svim drugim ljudima koji se žele upoznati s opasnostima zaraze danas najsmrtonosnije bolesti - AIDS-om. Upućuju nas kako se zaštititi od HIV virusa koji uzrokuje AIDS. Pokušat ćemo Vam jasno izložiti različite seksualne tehnike te Vas upozoriti na opasnosti koje sobom donose.

VISOKI RIZIK

Analni odnos bez prezervativa

Pri analnom odnosu bez prezervativa velika je mogućnost za prijenos virusa HIV-a, kako za pasivnog tako i za aktivnog partnera. Pri spolnom odnosu može doći do ozljeda anusa ili penisa. Sluznica anusa, debelo crijevo i penis lako se povrijede i krv preko sitnih ranica prenosi infekciju. Ako i nije došlo do ejakulacije, opasnost zaraze za oba partnera još uvijek je velika. Ejakulacijom unutar partnera sperma dolazi u kontakt s osjetljivom sluznom membranom anusa i debelog crijeva te preko ranica virus sadržan u spermi ulazi u krv. Koristite prezervativ i lubrikant (podmazujuće sredstvo) na vodenoj osnovi pri analnom odnosu, čak i kratkotrajnoj penetraciji!

Oralni odnos s ejakulacijom u usta

Zaraženom spermom u usnoj šupljini virus ulazi u krv preko sluzne membrane u ustima. Količina virusa u spermi tako je velika da pljuvačka ne može smanjiti učinkovitost virusa

NISKI RIZIK

Analni odnos s upotrebom prezervativa i lubrikanata

Upotrebljavajući kvalitetne prezervative i lubrikant na osnovi vode, mogućnost prenosa HIV-a znatno smo smanjili. Opasnost i dalje postoji: prezervativ može skliznuti ili se pokidati. Korištenje prezervativa zahtijeva nešto vježbe. Prezervativi namijenjeni analnom seksu kvalitetniji su od uobičajenih prezervativa. Stoga što debelo crijevo stvara manju vlažnost, upotrebljavajte uvijek lubrikant! Koristite lubrikant na bazi vode kao npr. *KY, Sensilube, Wet Stuff.* Ostali lubrikanti, a i razna druga sredstva (kao dječje ulje, vazelin, maslinovo ulje, sapun, šampon i razne kreme) sadrže ulje koje razjeda prezervativ, a to povećava mogućnost zaraze virusom HIV-a. Pravilnom upotrebom prezervativa i lubrikanata na bazi vode bitno ste smanjili opasnost zaraze virusom HIV. Zato ih obavezno imajte pri ruci!

SIGURNO

Ljubljenje, duboki poljubac

Ako krv i sperma ne dolaze u kontakt sa sluznicom.

Oralni seks

Bez ejakulacije u usta je siguran jer sperma ne dolazi u tijelo.

Penetracija (prodiranje) prstima

Čini se sigurnom ako se ne upotrebljava isti prst za sebe i za partnera.

Lizanje analnog otvora, "prljavi seks"

Na taj način se možete zaraziti nekom od spolno prenosivih bolesti.

Štipanje, bockanje, grebanje

Ne trljajte spermu na krvareće rane.

Dildo, vibrator

Ne upotrebljavajte isti za sebe i svoga partnera. Ako imate samo jedan vibrator stavite prezervativ na njega te promjenite prezervativ nakon upotrebe.

Spolni odnos šakom ("fist-fucking")

Nakon upotrebe lubrikanta na bazi ulja, analni odnos nakon spolnog odnosa šakom je visoko rizičan. Ulje šteti prezervativu i posljedica može biti pokidani prezervativ.

ZNATI NIJE I ČINITI!

Znate na koji se način prenosi virus HIV-a. No, to ne znači da ste potpuno zaštićeni. Situacija u kojoj se nalazite igra veliku ulogu. Alkohol, droge, ali i veseli ugođaj, zaljubljenost ili razočaranost utječu na naše ponašanje. Ako nam ikada krene naopako, upitajmo se zašto? Naučimo izbjeći ponavljanje grešaka.

SPOLNO PRENOSIVE BOLESTI

Ako i slijedite ove upute možete se zaraziti ili prenijeti neku od spolno prenosivih bolesti (hepatitis B, gonoreja, sifilis, herpes i dr.). Uglavnom se liječe uspješno, a možete se i cijepiti protiv hepatitisa B.

PRIJENOS VIRUSA HIV

Sve tjelesne tekućine osobe zaražene virusom HIV-a sadrže virus. To ne znači da se pljuvačkom, slinom, predejakulacijskom tekućinom isto tako može prenijeti virus HIV-a kao krvlju i spermom. Količina virusa HIV-a sadržana u navedenim tekućinama nije dovoljna za prenošenje zaraze. HIV virusi u krvi i spermi uzrokuju zarazu zbog velike koncentracije HIV virusa u tim tekućinama. Prijenos virusa događa se kad zaražena sperma ili krv uđu u tijelo drugog čovjeka. Virus može ući u krv preko sluzne membrane koja je krvlju obogaćeno tkivo, lako povredljiva,a te ozljede uglavnom nisu vidljive. Nalazi se u ušnoj šupljini, nosu, očima, penisu, anusu i debelom crijevu. Sluzna membrana u debelom crijevu ima veliku mogućnost upijanja.

Koža je dobra zaštita od zaraze. Niti sperma niti krv u dodiru s neoštećenom kožom nisu opasni. Ne treba brinuti oko malih ranica na koži ako ne krvare.

S engleskog preveo Marko PRUSLIN

Ciklus filmova Dereka Jarmana

Divlji umjetnik filma

Jedan od miljenika umjetničke publike, stvaralac uz čije ime često dolazi "kontroverzan", pokojni britanski filmski autor Derek Jarman, uskoro će ciklusom svojih djela biti predstavljen u Multimedijalnom centru Studentskog centra u Zagrebu. Na Dan brobe protiv AIDS-a, 1. prosinca - jer i Jarman je podlegao toj bolesti - počinje ciklus od devet dugometražnih i četiri kraća umjetnikova filma, organiziran uz pomoć Britanskog savjeta za kulturne veze u Zagrebu.

Ciklus počinje dokumentarnim filmom, portretom Jarmana, nazvanim "There We Are, John..." kojega je režirao Ken McMullen a koji, kao i Jarman, ima slikarsko obrazovanje stečeno na Slade School of Art. Svatko tko je vidio neki od Jarmanovih filmova sigurno je uočio naglašene vizualne i likovne elemente, spletene u čudnovate kombinacije, i zato je Jarmana teško odrediti uobičajenim filmskim mjerama. Počevši filmsku karijeru kao dizajner produkcije u filmovima također vrlo nekonvencionalnog Kena Russella ("Divlji Mesija", primjerice), izrastao je u jednog od "velikih čarobnjaka filma što se ne uklapa u prihvaćanje tradicije britanskog naturalističkog filmskog stvaralaštva". A njegova kontraverznost nije samo u homoerotičnim slikama, kojima su mu prožeti filmovi, već svakako i u začuđujućem umjetničkom postupku. Sve to gledatelji će moći provjeriti u dugometražnim naslovima "Sebastiane", "Jubilee", "The Last of England", "The Tempest", "Caravaggio", "The Angelic Conversation", "Edvard II", "The Garden", i "Wittgenstein", a od kratkih tu su "In the Shadow of the Sun", "Pirate Tape", "TG: Psychic Rally in Heaven" te "Sloane Square: A Room of One's Own". (D.I.)

Valjda nema ničega češćeg i slađeg u ljudskoj zajednici od osporavanja tuđeg identiteta, osobito ako je čovjek u zavadi s vlastitim. Projekcije unutarnjih sukoba što iz ličnosti izlaze kao žustre optužbe na račun drugih - uvijek su drugi ovakvi i onakvi, previše glupi, previše pametni, izopačeni, neukusni itd., a mi smo odlični i bez zamjerke - naglo se zagrijavaju kada je riječ o seksualnom identitetu, koristeći pritom još uvijek obilati kredit društvene osude nepoćudnih ponašanja.

A o tome kako se vlastitost osvaja kroz borbu govore, u stvari, i dosad (u nas) viđeni filmovi o AIDS-u. U odnosu prema težini, prisutnosti i opasnosti te bolesti u svijetu u zadnjih petnaestak godina, filmova o AIDS-u nema puno, a službena američka kinematografija tek je prošle godine ponudila Demmeovu "Philadelphiju" kao prvi "veliki" film o AIDS-u. Prije nekoliko godina vidjeli smo "Dugogodišnje prijateljstvo" Normana Renea (televizijsku produkciju kasnije proširenu i na kino-mrežu), nedugo nakon "Philadelphije" stigao je naslov "A glazba i dalje svira" Rogera Spottiswoodea, i to bi bilo sve što se tiče kino-dvorana; pribrojimo li tome poneki televizijski film poput nedavno viđenih "Naših sinova" Johna Erlmana, iscrpili smo naš gledateljski dnevnik o AIDS-u.

No, ono čime su nabrojeni naslovi najviše golicali publiku sigurno nije bolest, već (muška) homoseksualnost, te bi se narkomani, hemofiličari, kao i heteroseksualne žrtve AIDS-a, slobodno mogli osjećati diskriminiranima. Jednostvanima riječima: film o hemofiličaru

oboljelom od AIDS-a, koliko god to bilo potresno, privući će znatno manje gledatelja ispred velikog ili malog ili bilo kakvog ekrana od filma o oboljelim homoseksualcima. Filmovi o AIDS-u tako su uvelike nastavak goruće rasprave o muškarcima koji žele voljeti druge muškarce; jer, suvremena liberalna shvaćanja homoseksualnost nazivaju seksualnim izborom, dakle naglasak je na željeti, a ne na morati.

Bolest je detonator koji primorava obje strane: zajednicu na to da prizna i prihvati postojanje homoseksualnosti, a pojedinca - kao što je Andrew Beckett (Tom Hanks) u "Philadelphiji" - da javno brani svoj izbor. "Nisam odgojila svoju djecu da šute i da se ne

Gnjev i dalje svira

Filmovi o AIDS-u ne govore samo o prihvaćanju pacijenata oboljelih od gubitka imuniteta, nego i o integraciji "bolesnih" od homoseksualnosti

bore", kaže otprilike majka Andrewa Becketta u Demmeovu filmu, a uspješnom odvjetniku i "neuspješnom" sinu Beckettu upravo će podrška obitelji biti važnim argumentom za odlučnost u borbi i obranu identiteta. Tu se pruža most od getoizacije, prisutne desetljećima prije AIDS-a, prema integraciji. AIDS je pobrkao lončiće i donekle smiješnim učinio oštre granice između homo i heteroseksualnosti, pokazavši kako mogu oboljeti svi koji seksualno opće.

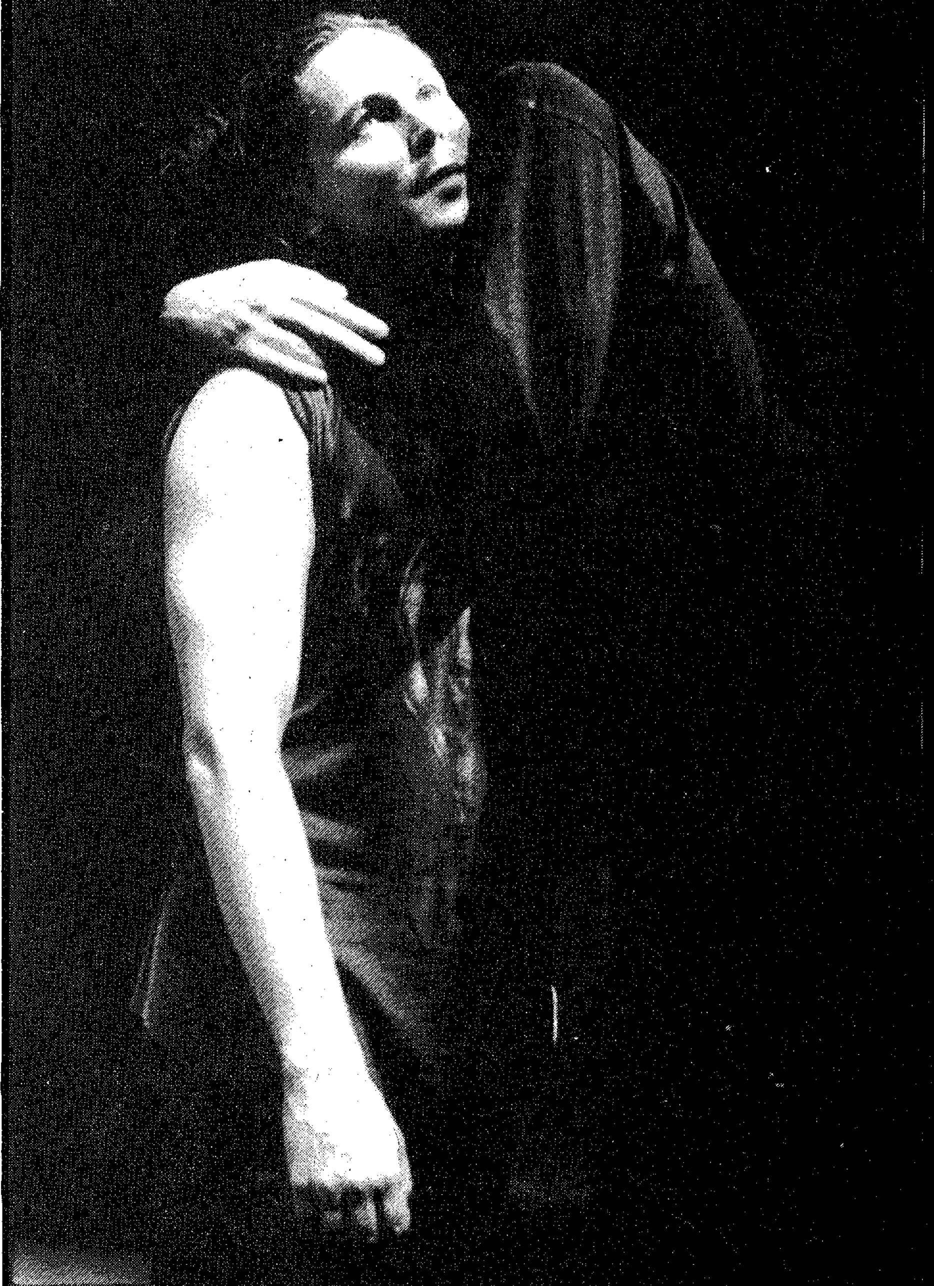
Čak i film "A glazba i dalje svira", što se naizgled bavi pretežito medicinskom poviješću širenja zaraze, u velikom dijelu potcrtava odnos vlasti i društva spram nove bolesti, u danima kad se mislilo kako će i ona biti getoizirana - u homoseksualnom getu, naravno, budući da je pitanje hemofiličara i ovisnika o drogama ionako tehnički lakše rješivo strogom kontrolom krvi, odnosno uporabom steriliziranih šprica. Ali, AIDS je (vrlo surovo, nažalost) dokazao rezultate onih već davnih istraživanja o nezanemarivom postotku istospolnih težnji i realizacija, otkrivši kako su i spavaće sobe, i parkovi, i haustori, prostor šarolikih kombinacija koje se sve teže mogu skrivati pročeljima ozloglašenih urednih građanskih života.

Duboki strahovi, predrasude i gnjev potpuno su izašli iz kutije u svoj svojoj ružnoći, što su prilično iskusili scenarist "Philadelphije" Ron Nyswaner i redatelj filma Demme. Pripremajući scenarij i putujući različitim verzijama, 37-godišnji Nyswaner, homoseksualac u ozbiljnoj vezi, i 49-godišnji Demme, heteroseksualac u braku, na tim su zajedničkim seansama skidali sloj po sloj vlastitih pretpostavki i predrasuda, otkrivši kako su negdje na dnu jako gnjevni.

Isto kao što je zbog sinovljeve homoseksualnosti bila gnjevna majka u filmu "Naši sinovi", toliko da ju je podsjećanje na njegov seksualni izbor - a podsjetio ju je AIDS - "izazivalo povraćanje". Okretanje želuca i povraćanje i inače su česti opisi osjećaja koji u ljudima planu pri spomenu homoseksualnosti; na nedavnoj izvedbi predstave ("Anđeli u Americi") u Zagrebu jedna je gledateljica potiho prozborila kako joj se povraća, vjerojatno zbog homoseksualnog prizora na pozornici.

Integracija "bolesnih" od homoseksualnosti i bolesnih od AIDS-a ukazuje se izuzetno važnom u filmovima o AIDS-u (kao, uostalom, i u mnogim filmovima o raku, starim - ili hendikepiranim - ljudima, Crncima i slično). O problemu razlikovanja bilo je i vrlo različitih mišljenja; prisjetimo se Jeana Geneta, koji je u posebnoj igri prevrnuo renomirane vrijednosti u koje bi se homoseksualci trebali integrirati. I zato na kraju uvijek najgenijalniji ispadne Shakespeare, odnosno naslov jednog njegovog djela - "Kako vam drago".

Dražen ILINČIĆ

Anđeoski vapaji

Zašto se rade nezanimljive i neinventivne predstave kada im je polazište toliko intrigantno?

Problematizirati homoseksualnost i(li) AIDS na kazališnim daskama postalo je vrlo in. Prvo je u Teatru &td mladi zagrebački redatelj Lukas Nola postavio "Noćni let", a nešto kasnije i "Milovanja". U međuvremenu je na daskama istog teatra svoju premijeru doživio i "Trač o ljubavi" kojega je prema vlastitom scenariju režirao Vladimir Stojsavljević. Nakon do danas nerazjašnjenih peripetija oko "Trača...", predstava je s nešto izmjenjenom glumačkom postavom doživjela svoju drugu premijeru u Zagrebačkom kazalištu mladih. I kao vrhunac, na nedavno završenom festivalu "Poslije Hamleta, &td", riječko Hrvatsko narodno kazalište gostovalo je s predstavom "Anđeli u Americi".

I dok se Noline predstave tek dotiču homoseksualnosti, druge su dvije u potpunosti posvećene toj temi. Nola svojim ciničnim jezikom pripovijeda priču o pojedincima koji su nosioci negativnih karakteristika, pa između ostalog i homoseksualnosti, što je u jednom trenutku zaprijetilo demonstracijama zagrebačkog udruženja homoseksualaca pred Teatrom &td, do kojih na kraju ipak nije došlo.

Što se pak "Trača o ljubavi" tiče, novi prostor i nova glumačka postava doprinijeli su da predstava dobije svojevrsni ritam koji joj je tako strašno nedostajao. Trenutno je mnogo veći problem publika koja se na svaku ljubavnu izjavu na relaciji muškarac-muškarac, toliko bezvezno kikoće, što više govori o njihovoj spremnosti na prihvatanja intrigantnih različitosti nego li na razgovor o tim različitostima. Nešto po principu - nek' postoji, ali nek' se o tome ne govori. Barem ne javno. Najveću nejasnoću i zbunjozu publici stvara crvena krpa koja je izvješena u izlogu ZeKaEm-a, a koja bi trebala predstavljati navodnu borbu protiv AIDS-a. Nejasno je li se na taj način publici htjelo sugerirati da je bikovska ili to sve skupa ima i neki dublji smisao, no neosporno je da se spomenuti izlog koji vrišti svojom obilnom kvadraturom mogao kudikamo bolje iskoristiti.

Predstava "Anđeli u Americi" najavljivana je kao "odraz novog duha koji je zavladao riječkim kazalištem" nakon što je na njegovo čelo zasjeo Lari Zapia. Ukoliko se navedeni novi duh očituje u trosatnom maltretiranju publike i dokazivanju kako je svaki muškarac potencijalni homoseksualac, a većina žena monstrumi, bolje bi bilo da smo ostali bez ikakvog duha no što smo dobili ovakav "novi". Doda li se svemu tome da se kroz priču provlače sve neki nervozni tipovi, potom duhovi onih iz vječnih lovišta, kao i anđeli koji nisu potrebni osim da opravdaju naziv predstave, rezultat je i više nego poraz.

Na žalost, ni jedna od spomenutih predstava nije nimalo pridonijela boljem razumijevanju homoseksualnosti ili dilema koje se javljaju kod zaraženih i oboljelih od AIDS-a ili njihovih najbližih. Toliko potrebno rušenje barijera konzervativnosti i netolerancije koje je kazalištu itekako imputirano, u svim je ovim predstavama izostavljeno. Da li namjerno ili tek sasvim slučajno, najbolje znaju sami redatelji, no postavlja se pitanje zašto raditi predstave kojima je potka tako intrigantna i u našem kazalištu vrlo rijetko obrađivana tema ako od intrigantnosti ne ostane niti točka na i?

Milivoj ĐILAS

Foto: Nino ŠOLIĆ

Rekli su...

Uvijek mi se činilo da mnogo ljudi smatra kako su pederi zaslužili tu bolest. Čini mi se da se smrt Freddya Mercurya shvaća kao potvrda da je homoseksualni lifestyle neprihvatljiv, razvija osjećanje da to zaslužuju... Krivo!

Neil Tennant

Važno je da ljudi shvate kako i žene mogu dobiti AIDS, kako to nije bolest isključivo muških homoseksualaca. Moj video spot za pjesmu "So in Love" (sa Red, Hot & Blue) pokazuje kako kako može biti riječ o mojoj majci, mojoj teti, mojoj ljubavnici, mojoj sestri, kako može biti riječ o meni. I žene obivaju AIDS.

k.d.lang

Ne bojim se da me povezuju s ljudima koji su HIV pozitivni. I ne bojim se voljeti ljude koji su HIV pozitivni. Jer njihovi su problemi važniji od mojih, jer je njihova hrabrost veća od moje... Ako možemo naučiti suočavati se sa stvarnim problemima i svojim strahovima, tad sam sigurna da možemo savladati tu bolest"

Madonna

Mislim da je AIDS jedna o najvažnijih tema u svijetu danas. Sjećam se da na prvi članak o AIDSU u New York Timesu nismo obraćali pažnju. Danas to ljudi shvaćaju mnogo ozbiljnije. Mislim da je u Americi mnogo ljudi bilo zadovljno jer su bolest shvatili kao mogućnost da se riješe pedera.

Elton John

Želim dodirnuti ljudska srca o ovoj AIDS temi. To je posao pjevača. To je ono što mi se sviđa. To je moj izazov - doseći ljude. Reći što misliš i da oni to razumiju. Ljudi gledaju pjevače, možemo skrenuti pažnju na određene teme i mislim da je to vrlo moćna stvar"

Annie Lennox

Učinit ću sve da sakupimo novac za borbu protiv AIDS-a. Jer glazba i određene pjesme, kad ste bolesni, mogu vam olakšati život. Svatko sa srcem na pravom mjestu treba biti uključen u borbu.

Boy George

Da se AIDS zove NASA naša vlada bi bez problema namijenila milione dolara za istraživanja. Lijek će biti moguć kad političari budu prisiljeni shvatiti koliko je razorna ova pandemija.

Michael Stipe

Imam mnogo bliskih prijatelja koji pate od AIDS-a ili su već umrli. Dvije godine sam bila vrlo deprimirana. Osjećala sam se kao da i sama umirem. Onda sam shvatila da bih trebala postupati potpuno suprotno. Trebala bih živjeti za njih umjesto umrijeti s njima...

Grace Jones

SAFE SEX!
© K. Haring 87